

HADTUDOMÁNYI SZEMLE

Kiemelt közlemények

JOBBÁGY ZOLTÁN: *Charles Edward Callwell és a kisháborúk ciklikus természete*

MÁTYÁS BOTOND HUNOR: *Hadtörténelmi tanulságok egy új csapatnem megszervezéséről – Rohamtüzérség, avagy önjáró tüzérség*

ŐZE ZOLTÁN: *A civil-katonai kölcsönhatás jelentősége súlyos ABV-események kezelése során*

14. évf. (2021)
2. szám

ISSN 2676-9816 (nyomtatott)
ISSN 2060-0437 (elektronikus)

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Hadtudományi Szemle

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának tudományos folyóirata

ISSN 2676-9816 (nyomtatott)

ISSN 2060-0437 (elektronikus)

Főszerkesztő

Dr. Szelei Ildikó alezredes

A szerkesztőbizottság elnöke

Dr. Pohl Árpád dandártábornok

A szerkesztőbizottság tagjai

Dr. Forgács Balázs őrnagy

Dr. Csengeri János főhadnagy

Dr. Hausner Gábor alezredes

Dr. Hettyey András

Dr. Jobbágy Zoltán ezredes

Dr. Molnár Anna

Dr. Négyesi Imre ezredes

Dr. Ujházy László alezredes

Dr. Ujházi Lóránd

Dr. Miroslav Kelemen ny. dandártábornok (Szlovákia)

Dr. Pavel Bučka (Szlovákia)

Dr. Pavel Nečas ezredes (Szlovákia)

A szerkesztőbizottság titkára

Kállai-Nyári Éva

Szerkesztőség

Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar

Hadtudományi Szemle

1101 Budapest, Hungária krt. 9–11.

Levelezési cím: 1581 Budapest, Pf. 15.

E-mail: hadtudomanyiszemle@uni-nke.hu

Kiadó

Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Ludovika Egyetemi Kiadó

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Koltay András rektor

Olvasószerkesztők: Bujdosó Hajnalka, Gergely Zsuzsánna, Tar Krisztina

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.

Borítókép: P. József főtörzsőrmester (MH 2. KRDD)

Tartalom

HADMŰVÉSZEZET

Jobbágy Zoltán: Charles Edward Callwell és a kisháborúk ciklikus természete	5
Harka Ödön: Az Ansaldo kisharckocsi	17
Lesták Tamás: Évtizedes késéssel érkező légi támogatás?	29
Mátyás Botond Hunor: Hadtörténelmi tanulságok egy új csapatnem megszervezéséről – Rohamtüzérség, avagy önjáró tüzérség	45
Őze Zoltán: A civil-katonai kölcsönhatás jelentősége súlyos ABV-események kezelése során	55

BIZTONSÁGPOLITIKA

Gál Marianna: A Független Államok Közösségének létrejötte – a három államfői találkozó, különös tekintettel Ukrajnára	69
Takács Lili: Aszimmetrikus kereskedelmi kapcsolatok az olasz–líbiai viszonylatban	81

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

Kanyó Mária – Lőwi Ildikó: A szimbólumok egyetemes értékmegőrző szerepe	101
Németh József Lajos: Stratégiai kommunikáció: fókuszban az állam és a haderő	115

ÁLTALÁNOS

Héregi Erika: A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat hadkiegészítési lehetőségei különleges jogrendben	133
Pölöskei János – Vágner Szabolcs: Projektmenedzsment a gyakorlatban	145

Jobbágy Zoltán¹

Charles Edward Callwell és a kisháborúk ciklikus természete

Charles Edward Callwell and the Cyclical Nature of Small Wars

Absztrakt

Jelen tanulmányban a szerző a nemzetközi rendszer ciklikusságát alapul véve egy Magyarországon kevésbé ismert brit klasszikus, Charles Edward Callwell kisháborúkra vonatkozó főbb megfigyeléseit mutatja be. Tanulmányában egyértelműsíti, hogy Callwell kisháborúkra vonatkozó leírása nagymértékben egyezik a 21. század első két évtizedében kirobbant konfliktusok főbb sajátosságaival. Callwell művében egyértelműen megmutatkozik hogy a szimmetrikus és az aszimmetrikus jelleg, a magas és az alacsony intenzitás, az állami és a nem állami szereplők, a reguláris és az irreguláris haderők, valamint a hagyományos és a nem hagyományos hadviselés keveredése magában hordozza úgynevezett szürkezónás állapotok kialakulásának lehetőségét.

Kulcsszavak: ciklikusság, nemzetközi rendszer, kisháború, Callwell, reguláris erők

Abstract

In this study the author, based on the cyclical nature of the international system, introduces the major observations on small wars of a British classic, Charles Edward Callwell who is not very much known in Hungary. He makes it clear that the description of Callwell on small wars bears, to a great extent, similarities with conflicts erupted in the first two decades of the 21st century. Callwell's work explains that the combination of symmetry and asymmetry, high and low intensity, state and non-state actors, regular and irregular forces, traditional and non-traditional warfare always contain the possibility of so-called gray zone situations.

Keywords: cyclicity, international system, small war, Callwell, regular forces

¹ Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadászati Tanszék, egyetemi docens – University of Public Service Department of Military Strategy, Associate Professor, e-mail: jobbagy.zoltan@uni-nke.hu

1. Bevezetés

Kondratieff *The Long Waves in Economic Life* című, 1935-ben megjelent és azóta klasszikussá vált tanulmányában azt részletezte, hogy a tőkés gazdasági rend fejlődésének dinamikája nem egyszerű és lineáris, hanem hullámszerű, összetett, és leírható különböző hosszúságú ciklusokkal.²

A ciklikus mozgást mint tudományos megközelítést Modelski a *The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State* címen 1978-ban közölt tanulmányában kiterjesztette a nemzetközi rendszerre. Megállapítása szerint a nemzetközi rendszer fejlődését, valamint különböző változásait ciklusok visszatérő mintái határozzák meg. A ciklikusság eredményeként a nemzetközi rendszer mindig visszatér egy korábbi, akár kiindulásinak is nevezhető állapotába. Modelski szerint a ma ismert globális politikai rendszer valamikor az 1500-as évek környékén született meg, és különböző formában, jól-rosszul azóta is meghatározza a Föld mindennapjait.³ Ez a megfigyelés egybeesik azzal a történelmi véleménnyel, amely szerint Európa egy lényegében több száz éves háborút vezetve a világ ellen a 20. század elejére megszerezte a globális hatalmat.⁴

2. A ciklikusság következményei

A ciklikusság elvének nem mond ellent, hogy a különböző tanulmányok és stratégiák a folyamatosan változó biztonsági környezet összetett kihívásait egyedülálló és egyedi jelenségekként írják le. A globalizált világ állandóvá vált társadalmi és gazdasági megváltoztatásai, a növekvő biztonsági kockázatok és egyéb bizonytalanságok az államot, a kormányzatot és a fegyveres erőket rendkívüli feladatokkal szembesítik, ahogy szembesítették a korábbi korokban is.⁵ A formálódó, több pólusúvá váló globalizáció, a nemzetközi szereplők kapcsolatait befolyásoló szabályok átalakítására való törekvés, a biztonsági kihívások összetettsége növekvő bizonytalanságot eredményez és eredményezett mindig is a történelemben.⁶

A ciklikusság egyértelműsíti, hogy a nemzetközi rendszer működésére befolyással bíró biztonsági környezet sajátosságai nem feltétlenül változnak. Az elmúlt néhány száz év során ezek a sajátosságok leginkább ellentétpárokat tartalmazó töréspontok mentén foghatók meg a legjobban. A töréspontokban egyszerre kell és kellett kezelni a konfliktusok szimmetrikus és aszimmetrikus jellegét, alacsony és magas intenzitását, az állami és nem állami szereplők meglétét, a reguláris és irreguláris haderők szembenállását, valamint a hagyományos és nem hagyományos hadviselés jelentette

² Nikolai D. Kondratieff: *The Long Waves in Economic Life. The Review of Economics and Statistics*, 17. (1935), 6. 10–115.

³ George Modelski: *The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State. Comparative Studies in Society and History*, 20. (1978), 2. 214–15.

⁴ Ian Morris: *War! What is it Good For? Conflict and Progress of Civilization from Primates to Robots*. Farrar, Straus and Giroux, 2014. 165–234.

⁵ *Nemzeti Köszolgálati Egyetem Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Stratégia 2016–2020*. Budapest, Nemzeti Köszolgálati Egyetem, 2016. 34.

⁶ 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról. 1. sz. melléklet: Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiája „Biztonságos Magyarország egy változékony világban”. *Magyar Közlöny*, CXLVII (2020), 81. 2101–2104.

kihívásokat. A konfliktusok közös vonása, hogy megjelenik bennük a katonai és a nem katonai eszközök vegyes, divatos kifejezéssel élve *hibrid* alkalmazásának változatos kombinációja. Az ilyen konfliktusok egyértelmű következménye, hogy olyan szürkezónás állapotok kialakulását eredményezhetik, amelyek a hagyományos értelemben vett nagy háborútól eltérnek. Nehezen áttekinthető jellegük miatt kirobbanásuk tér- és időbeli előrejelezhetősége pedig alacsony.⁷

Szürkezónás jellegük miatt a konfliktusokban a hangsúly az intézményi térből a társadalmi és az egyéni tér felé mozdulhat el. Megjelenhet bennük a terror és az ellenterror, valamint az ellenség teljes megsemmisítése. Az erőszak korlátlan jelleget ölthet, amely a katonai tevékenységek olyan hagyományos alapját kérdőjelezi meg, mint a háború és a béke különválasztása, a katona és a civil megkülönböztetése, az ellenség és a bűnöző elhatárolása, valamint az államok közötti és az államon belüli háború szétválasztása. Az eredmény a tér-idő hagyományos hadviseléstől eltérő értelmezése, a meglévő társadalmi szerkezet szétzúzása, a bel- és a külpolitikai környezet összemosása, valamint a hadviselést támogató technikai-ipari háttér átalakítása.⁸

Az ilyen válságok nem feltétlenül zárják ki a hagyományos hadművelési elvek és megfontolások érvényesülését, azonban azok közvetett vagy ellentmondásos módon való megjelenését eredményezhetik.⁹

3. Jelentős hangsúlyeltolódás

A bipoláris világrend megszűnését követő három évtized biztonságpolitikai eseményei következtében jelentős hangsúlyeltolódás következett be a háború megvívására és a hadviselésre vonatkozó ismeretekben.¹⁰

Az elmúlt évtizedek különböző fegyveres konfliktusai egyértelművé tették, hogy a háború hagyományos értelemben vett *nagyháborús* megközelítése csak szűk tudományos mozgásteret biztosít. Az elmúlt évtizedek irreguláris, aszimmetrikus és alacsony intenzitású sajátosságokat magán viselő, lényegében *kisháborús*¹¹ konfliktusai katonai valósággá váltak a NATO vezette koalíciós erők számára Irakban

⁷ 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról. 1. sz. melléklet: Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiája „Biztonságos Magyarország egy változékony világban” 2020. 2107–2112; Jobbágy Zoltán: A felkelők elleni műveletekről: Egy elfeledett klasszikus: Bernardo de Vargas Machuca. *Honvédségi Szemle*, 141. (2013), 2. 15; Porkoláb Imre: Szervezeti adaptáció a Magyar Honvédségben: küldetésalapú vezetés 2.0 a digitális transzformáció korában. *Honvédségi Szemle*, 147. (2019), 1. 3–12.

⁸ Carl Schmitt: *The Theory of the Partisan, A Commentary/Remark on the Concept of the Political*. Berlin, Duncker & Humblot, 1963. 32–38.

⁹ Friedrich August Freiherr von der Heydte: *Modern Irregular Warfare in Defense Policy and as a Military Phenomenon*. New York, New Benjamin Franklin House, 1986. 16–22; Jobbágy Zoltán: David Galula és a felkelés ellenes műveletek elmélete és gyakorlata francia megközelítésben. *Hadtudományi Szemle*, 10. (2017), 4. 20–24; Bakos Csaba Attila: Hagományostól eltérő hadviselés, hagyományostól eltérő vezetésszemlélet. *Társadalom és Honvédelem*, 19. (2015), 3. 41–44; AJP-3.4.4 (A) Allied Joint Doctrine for Counter-Insurgency. Brüsszel, NATO Standardization Agency, 2016. A-1 – A-3.

¹⁰ Ujházy László: Felkészítés a NATO összhaderőnemi kötelékei parancsnokságain rendszeresített beosztásokra. *Honvédségi Szemle*, 62. (2008), 1. 30.

¹¹ Az angol és a francia nyelvterületen a külön írt *small war* és a *petite guerre* kifejezések terjedtek el. Német nyelvterületen mind a *kleiner Krieg*, mind a *Kleinkrieg* kifejezések használatosak. Magyarul használják a *kisháború* és a *kis háború* kifejezéseket is. A tanulmányban a szerző a kisháború írásmódot használja, azaz egybeírja.

és Afganisztánban. A kisháború kifejezés mellett a háború ezen megjelenési formájára a nemzetközi szakirodalomban olyan elnevezések is léteznek, mint *aszimmetrikus, gerilla, partizán, forradalmi, alacsony intenzitású, irreguláris, korlátozott, modern, nem hősi, kényelmetlen, nem Clausewitz-i, nem háromsági* vagy *törzsi*. A nagy háborútól eltérően a kisháború mindig partikuláris, kontextus- és korszakfüggő. Megjelenési formáját és egyéb sajátosságait nagyban meghatározza a szemben álló felek között meglévő társadalmi, gazdasági, technikai, kulturális és katonai különbség. A kisháború irreguláris, aszimmetrikus és alacsony intenzitású sajátosságából kifolyólag tudományos szempontból nehezebben kategorizálható. Kevesebb lehetőséget biztosít az általánosításra és szűkebb mozgásteret enged a tudományos rendszerezésnek.¹²

A töréspontok mentén kirobbanó kisháborúkat a NATO szövetséges összhaderőnemi kiadványai *nem 5. cikkely szerinti válságkezelő műveletekként*, azon belül is *felkelésellenes műveletként* határozzák meg.¹³ Az ilyen jellegű műveletek sajátosságainak jobb megértése érdekében az Amerikai Egyesült Államok hadereje 2006-ban kiadta az *FM 3-24 Counterinsurgency*, felkelésellenes műveletekre vonatkozó táborigazgató kézikönyvet, amelyet 2014-ben kicsit más címmel és megújított tartalommal ismét kiadtak.¹⁴ Némi késéssel, 2011-ben a NATO is kiadta az *AJP-3.4.4 Allied Joint Doctrine for Counterinsurgency (COIN)* szövetséges összhaderőnemi doktrínát, amelyet 2016-ban szintén követett egy átdolgozott változat.¹⁵

A nemzetközi rendszer ciklikussának további bizonyítéka, hogy az ellentétpárok jobb megértése érdekében újrafelfedeztek olyan közismert klasszikusokat, mint Che Guevara, Mao Ce Tung, David Galula és Roger Trinquier. Előtérbe kerültek olyan kevésbé ismert szerzők is, mint a kanadai William S. G. Heneker, a német/dán Johann von Ewald, valamint a jelen tanulmányban bemutatásra kerülő brit C. E. Callwell.¹⁶ A ciklikusságot támasztja alá az a tény is, hogy minden társadalmi haladás ellenére a világ népességének jelentős része úgy él állami keretekben, hogy annak nem aktív részese. Százmilliók élnek a társadalmak különböző szegmenseiben továbbra is olyan törzsi kötelékekben, amelyeket nem lehet politikai entitásként értelmezni.¹⁷

A kisháborúk megvívása katonai szakmai szempontból nem feltétlenül attraktív. A szűk értelemben vett katonai tényezők mellett egyéb, nem katonai tényezők válhatnak fontossá, meghatározóvá. A szemben álló felek közötti különbségek miatt a győzelem nem ad feltétlenül okot a büszkeségre, a vereség pedig kifejezetten kínos.¹⁸ A felkeleléseket tárgyaló katonai szakirodalomban meghatározó szerepet tölt be az indokínai

¹² Charles Callwell E.: *Small Wars: Principles and Practice*. General Staff – War Office, 1906. 21.

¹³ AJP-3.4.4 Allied Joint Doctrine for Counterinsurgency (COIN). NATO Standardization Agency, Brüsszel, 2011; AJP-3.4.4 (A) Allied Joint Doctrine for Counter-Insurgency. (2016) i. m.

¹⁴ Lt. Col. John Nagl "The U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual"; *FM 3-24/MCWP 3-33.5: Counterinsurgency*. Headquarters, Department of the Army, Washington, 2006; *FM 3-24/MCWP 3-33.5: Insurgencies and Countering Insurgencies*. Headquarters, Department of the Army, Washington, 2014.

¹⁵ *AJP-3.4.4 Allied Joint Doctrine for Counterinsurgency (COIN)*; *AJP-3.4.4 (A) Allied Joint Doctrine for Counter-Insurgency*.

¹⁶ Jobbágy (2013) i. m. 15–18; Lásd még Boda Mihály: A kisháború etikája. In Harangi-Tóth Zoltán (szerk.): *A „kisháborúk” és a könnyű csapatok harcászata (1792–1918). Elmélet, etika és a gyakorlat*. Hadtörténelem egyetemi jegyzet. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2019. 7–50.

¹⁷ Tribes still matter, how global leaders tap into diaspora networks. *The Economist*, 2011. január 22.

¹⁸ Jobbágy (2013) i. m. 15–18.

és az algériai háborúk tapasztalatait feldolgozó David Galula (1919–1967), akinek munkássága a fent említett FM- és AJP-kiadványokban egyértelműen visszaköszön.¹⁹

Mind az amerikai FM-, mind a szövetséges AJP-kiadványok előnyben részesítik a francia klasszikust, és még az említés szintjén sem foglalkoznak a kisháború olyan brit klasszikusával, mint C. E. Callwell. Ez annál is érdekesebb, mivel Callwell idejében a brit haderő egy alapvetően a kisháborúk megvívására sikeresen szakosodott szervezet volt. Az elmúlt évszázadok során feladatrendszerében az európai hatalmak vetélkedésében való részvétel mellett hangsúlyosan jelent meg a birodalmi terjeszkedés támogatása, majd a birodalom belső rendjének folyamatos biztosítása.²⁰ Az esetenkénti vereségektől függetlenül, technológiai és egyéb fölényüknek köszönhetően a viszonylag kis brit expedíciós erők képesek voltak a legegyszerűbb harc eljárások alkalmazása esetén is a lényegesen nagyobb ellenséges erők felett akár mézárásokba fulladó győzelmeket aratni.²¹

4. Brit gyarmati terjeszkedés

A 20. században sikerrel megvívott két világháború, valamint a győztes oldalon befejezett hidegháború éles ellentétben állt a brit haderő önmagáról alkotott képével. A dicső és hosszú 19. századot váltó 20. század során a brit haderő folyamatosan kereste az egyensúlyt az önmagáról alkotott gyarmati kisháborús kép és a globális szembenállás jelentette nagy háborús valóság között. Jó példa erre, hogy John Strawson vezérőrnagy az 1970-es években a brit szárazföldi haderő vezérkari főnökeként említést tett a statikus hidegháborús szerep miatt a Brit Fegyveres Erőknél tapasztalható katonai unalomról. A magas intenzitású hadműveletek fontosságának hangsúlyozása nem változtatta meg a brit haderő gyarmati szemléletét és az abban továbbélő strukturális örökséget.²²

A kisháború brit megközelítése két alapvető tényező mentén érthető meg, úgymint a minimális katonai erő alkalmazása, valamint a civil-katonai kapcsolatok megléte. A minimális katonai erő alkalmazása nagyon mélyen gyökeredzik a brit haderőben, és alapvetően a brit politikai kultúrára és a politikai pragmatizmusra vezethető vissza. Nagy-Britanniában a 20. század elejétől az egyre erősebbé és befolyásosabbá váló középosztály révén elterjedt a *liberalizmus* és a *filantrópia*. A brit politikai elit és egyes befolyásos véleményformálók szükségesnek érezték, hogy az addigi brit birodalmi terjeszkedés gyakorlatától eltérjenek, mivel a politikai kultúra egyre jobban a humanitárizmus befolyása alá került. A közéletet áthatotta a becület és a kötelesség

¹⁹ Terence Peterson: Myth-Busting French Counterinsurgency. *War on the Rocks/Texas National Security Review*, 2015. december 3.; Geoff Demarest: Let's Take the French Experience in Algeria Out of U.S. Counterinsurgency Doctrine. *Military Review*, 88. (2010), 4. 19–21.

²⁰ Rod Thornton: Historical Origins of the British Army's Counterinsurgency and Counterterrorist Techniques. In Theodor H. Winkler – Anja H. Ebnöther – Matts B. Hansson (szerk.): *Combating Terrorism and Its Implications for the Security Sector*. Swedish National Defence College, 2005. 26.

²¹ William C. G. Heneker: *Bush Warfare – The Early Writings of General Sir William C.G. Heneker, KCMG, DSO*. Edited with New Material and Introduction by Major Andrew B. Godefroy, Directorate of Land Concepts and Designs. Department of National Defence, Canada, 2009. 22–51.; John Ellis: *The Social History of the Machine Gun*. New York, Pantheon Books, 1975. 86–87.

²² Thornton (2005) i. m. 26–30.

eszméje, a mindennapokat pedig átszötte a romanticizmus. A brit haderő zömében úriemberekből álló tisztikarában egyre inkább megjelent a lovagiasság eszméje, így a brit befolyás növelése mellett fontosnak tartották a brit értékek közvetítését is. A lovagiasság eszméjét terjesztette a viktoriánus korszak előkelő, bentlakásos iskoláinak rendszere is, amely a brit tisztikar fontos utánpótlási bázisaként alapvetően a jellemet és nem az intellektust fejlesztette.²³

Ezek az elvek lassan az egész társadalmat áthatották, és minden formában terjesztésre kerültek az írott és az íratlan média, valamint a felsőbb rétegek társadalmi példamutatása révén. Amennyiben ezeket az értékeket a katonák megsértették és a társadalmi elvárástól eltérően viselkedtek, büntetésre számíthattak. Néhány szomorú és sajnálatos esetet leszámítva azonban kijelenthető, hogy a brit hadsereg által alkalmazott módszereket áthatotta *fair play* iránti igénynek való egyfajta megfelelés, valamint a különböző mocskos trükköktől való idegenkedés. Az elvek a brit katonákat folyamatosan figyelmeztették arra, hogy fő feladatuk az ellenség megsemmisítése helyett az átmeneti zavargások elnyomása, amely során az alkalmazott erőnek mindig arányosnak kellett lennie a feladattal. Az arányos erő alkalmazásával kapcsolatos döntések meghozatala pedig a helyi parancsnok dolga volt.²⁴

A minimális katonai erő alkalmazásának másik oka a politikai pragmatizmus, mivel a kis brit haderő nem volt képes a birodalmat csak katonai eszközökkel fenntartani. A britek az összes sikeres birodalomépítőhöz hasonlóan megértették, hogy a tartós fennmaradás az elnyomás elviselhető szinten tartásában rejlik. A birodalom rendjét fenn kellett tartani, egyes csoportokat, törzseket, etnikumokat meg kellett fékezni, másoknak pedig bízni kellett abban, hogy szükség esetén a brit erők megvédik. Túlzott katonai erő alkalmazása elidegenítette volna a semleges/lojális elemeket, növelte volna az ellenséges elemek számát, sokáig tartó keserűséget okozott volna, valamint tartós elkeseredettséget hagyott volna hátra. A túlzott erőszaktól való eltekintésnek további hozadéka is volt, mivel az így könnyebben kiépíthető információs hálózat erő-többszörözőnek bizonyult, és sok esetben az erők megóvása szerepét is betöltötte.²⁵

Természetesen a minimális katonai erő alkalmazásának elve nem volt elképzelhető hatékony és jól működő civil-katonai kapcsolatok nélkül. Az együttműködés alapja a bizalom volt: mindkét fél oldja meg úgy a feladatot, hogy az ne hozzon ségyent a Londonban székelő kormányzatra. A brit tisztikar alapvetően sikeresen működtek együtt a birodalmi tisztviselőkkel, és az esetek többségében a tisztviselők iránymutatását követték. Megértették, hogy a siker megköveteli a civil iránymutatást, mivel katonai erővel lehet kezelni a tüneteket, de az okok felszámolásához civil közigazgatás szükséges. Nem szabad eltekinteni attól a tényről sem, hogy mind a katonatisztek, mind a civil tisztviselők ugyanazon társadalmi csoportból jöttek, és ugyanazokat az iskolákat végezték. A civil-katonai kapcsolatok brit rendszere megkövetelte, hogy a brit tiszt a jó döntés meghozatala érdekében rendelkezzen fejlett politikai érzékkel, hallgasson más emberek véleményére, és legyen kész a problémákat megtárgyalni. Ez a közös háttér jelentette kapcsolati rendszer a mai napig folyamatos megerősítést

²³ Thornton (2005) i. m. 31–36.

²⁴ Thornton (2005) i. m. 37–40.

²⁵ Thornton (2005) i. m. 41–42; Krishnan S. Mani: Jallianwala Bagh Massacre – Bitter Reminder of Indian History. *South Asian Law and Economics Review*, 3. (2018), november. 132–159.

kap a meglévő formális/informális átfedésekből, valamint a közösen szerzett tapasztalat megosztásából. A brit haderő a kisháborúkat civil összefüggésben közelítette meg és értelmezte, amelyben a politika soha nem volt türelmetlen, és nem követelt gyors eredményeket. Természetesen a civil-katonai kapcsolatok brit rendszere sem volt mindig problémamentes, a katonákat esetenként akár magukra is hagyhatták. Ennek ellenére elmondható, hogy a politikai döntéshozók bíztak a tisztek szakmaiságában és felkészültségében, akik szintén bíztak az alárendeltek fegyelmezettségében és kiképzettségében.²⁶

5. Callwell és a Small Wars

A nemzetközi rendszer ciklikusságának elméletét erősíti Alvin Toffler társadalomtudós és neves futurologus is. Egyik legjelentősebb könyvében, *A harmadik hullám* címűben részletezte az USA-ban az 1970-es években egyre nyilvánvalóbbá váló gazdasági és társadalmi átrendeződést, és az emberiség előtt álló lehetséges jövő(ket) vizsgálta. Szerinte a nemzetközi rendszer egy mindent átalakító globális változás előtt áll, amelynek eredményeként bizonyos szempontból visszatérhet egy korábbi állapotába. A könyvében a változás mozgatórugóit vázolta fel logikusan, különböző tendenciákat és irányokat meghatározva.²⁷

Toffler szerint a nagy természettudományi felfedezések eredményeként kialakult, az ipari forradalom eredményeként meghatározóvá vált, és a fejlett ipari országokat egyre jobban átformáló működési elvek, úgymint a szabványosítás (*standardization*), a szakosodás (*specialization*), az összehangolás (*synchronization*), az összpontosodás (*concentration*), a szélsőértékesítés (*maximization*) és a központosítás (*centralization*) folyamatosan veszítenek erejükből.²⁸ A ciklikusság egyébként Clausewitznél is megjelenik, mivel *A háborúról* című fő művében egyértelműen kijelentette, hogy a harc megvívásának korábbi módjai ismét felbukkanhatnak. A nemzetközi rendszer ciklikussága egyértelművé teszi, hogy a kisháború különböző klasszikusainak ismerete az olvasás élményén túl normatív hozadékkal is jár.²⁹

Ez különösen igaz a már említett Callwellre, aki a Brit Birodalom tisztjeként *Kisháborúk, elvek és gyakorlat* című művében részletesen elemzi ezen háborúk sajátosságait. Az angolban külön írt *small war*, azaz kisháború kifejezést szerinte a szükség szülte, és semmilyen módon nem áll kapcsolatban ezen háborúk méretével. A kisháborúk nagyon változatos képet mutatnak a hadjáratok jellege és körülményei vonatkozásában. Több formájuk létezik, úgymint vademberek és félcivilizált népek elleni expedíciók, lázadások és gerillák elnyomását szolgáló hadjáratok, valamint a nyílt csatát nem vállaló ellenfelek elleni hadműveletek. A kisháború csupán egy értelmezési keretet biztosít a reguláris erők irreguláris vagy irreguláris jelleget magán viselő erők elleni harcához. Magában foglalja a partizánellenes hadviselést, különböző lázadások

²⁶ Thornton (2005) i. m. 43–44.

²⁷ Kömlődi Ferenc: A futurologus előre megmondta. *Információs Társadalom*, 2. (2002), 2. 85–86; Mihály Ildikó: Hullám-törés. *Tani-tani online*.

²⁸ Alvin Toffler: *The Third Wave*. Bantam Books, 1981. 46–60.

²⁹ Carl von Clausewitz: *On War*. Everyman's Library, 1993. 173.

és felkelések leverését, barbár népek területének nagyhatalom általi megszállását, büntető hadjárat vezetését távoli gyarmatok határterületének törzsei ellen, irreguláris vagy gyengén felfegyverzett, felszerelt és vezetett erők elleni harcot, valamint olyan egyéb katonai tevékenységeket, amelyek körülményei különböznek a civilizált nemzetek modern, reguláris hadviselésétől.³⁰

A kisháború megvívásának körülményei Callwell szerint annyira változatos képet mutatnak, az ellenfél harceljárásai annyi sajátosságot tartalmaznak, a hadszíntér pedig annyi egyedi vonással bír, hogy az alapot képező irreguláris hadviselés teljes mértékben eltér a megszokottól. A háború művészetét is meg kell változtatni annak érdekében, hogy minden egyes esetben megfeleljen a körülményeknek. A kisháborúk megvívása minden szempontból külön világot képvisel, amely ugyan nagymértékben különbözik a reguláris hadviseléstől, ennek ellenére számos ponton lehetővé teszi a nagy háborúval való összevetést. A kisháborúk jobb megértéséhez és vizsgálatához Callwell hármass osztályozást javasol, úgymint:

1. hódítási és megszállási céllal vezetett hadjáratok;
2. felkelések és törvénytelenések leverése, valamint megszállt és csatolt területek békéltetése érdekében vezetett hadjáratok;
3. sértés megtorlása, igazságtalanság megbosszulása, vagy egy veszélyes ellenség megdöntése érdekében vezetett hadjáratok.³¹

Egyfajta negyedik osztályként említi még a szükségből megvívott háborút, amely különböző okok miatt törhet ki, de nem nagyon gyakori. Minden osztály olyan sajátos jegyeket mutat fel, amelyek befolyással bírnak a hadjáratokat alkotó hadműveletek alakulására. A hódítási és megszállási céllal vezetett hadjáratok idegen területen és olyan ellenségek ellen folynak, akik valamilyen hatalmasság vagy főnök vezetése alatt állnak. A legyőzendő erők pedig, legyenek bármennyire is irregulárisak, valóságosak és meghatározottak. A felkelések és törvénytelenések leverése, valamint megszállt és csatolt területek békéltetése érdekében vezetett hadjáratok saját területen folynak, meghatározatlan erővel rendelkező gerillák és egyéb banditák ellen. Ezek a hadjáratok a legnehezebbek és egyben a legfárasztóbbak is a reguláris erők számára. Végrehajtásuk során két, egymástól jól elkülöníthető szakasz különböztethető meg. Az első szakasz a szervezett ellenállás letörése néhány ütközet eredményeként, a második pedig a szervezett ellenállás megszűnését követően a lesállításokból végrehajtott rajtaütések felszámolása és azok szigorú megtorlása. Azokon a területeken, amelyeken az összeköttetési útvonalak rosszak, és nem lehet megbízható információt szerezni, a legkellemetlenebb hadműveletek alakulhatnak ki. Sértés megtorlása, igazságtalanság megbosszulása vagy egy veszélyes ellenség megdöntése érdekében vezetett hadjáratok hasonló jegyeket mutatnak a hódítási és megszállási céllal vezetett hadjáratokkal, azonban megkövetelik az ellenfél teljes legyőzését és erőinek széttűzését. A szükségből megvívott háborúk politikai szándékból folynak, és minden tekintetben különböznek az előző három osztály háborúitól.³²

³⁰ Callwell (1906) i. m. 21–22.

³¹ Callwell (1906) i. m. 23–24.

³² Callwell (1906) i. m. 25–28.

Callwell kiemeli, hogy a kisháborúk esetében az ellenfél erejének és harcéljárásainak alapos tanulmányozása kiemelt fontossággal bír. Reguláris háború esetén mindkét fél tökéletesen tisztában van a másik képességeivel, a csatákat és ütközeteket pedig ismert szabályok szerint vívják meg. Kisháború esetén az ellenfél soha nem harcol kétszer ugyanazon a módon. A hadjáratok során a reguláris haderő katonája meglepő változatossággal találkozik mind hadászati, mind harcászati szinten.³³ Ennek megfelelően szükséges az ellenfél viselkedésének, szokásainak, valamint eljárásainak lehető legalaposabb tanulmányozása nem csak a parancsnok és törzse, hanem minden beosztott tiszt számára. Minden kisháború új sajátosságot hordoz magában, amelyre a lehető legjobban fel kell készülni. A kisháborúval elérendő célok megválasztását nagymértékben meghatározzák a körülmények. A reguláris hadviselésben az ellenfelet a lakosság, a meglévő intézményrendszer, a központosított kormányzás és az egységesen vezetett haderő jeleníti meg. Az ilyen háború szokásos célja a főváros fenyegetése vagy lehetőség szerinti elfoglalása, mivel a fővárosban található a kormányzat és a törvényhozás. A főváros általában az összeköttetési útvonalak metszéspontjában található, és emiatt a kereskedelem központja is egyben. Esetleges elfoglalása egyet jelent a végrehajtó hatalom megbénításával, a kereskedelem összeomlásával és a pénzügyi csőddel.³⁴

A kisháborúban érintett országok fővárosai nem bírnak ilyen központi szereppel, mivel alapvetően csak az uralkodó és tanácsadói székhelyeként szolgálnak. Elfoglalásuk inkább jelent presztízvesztést, mint a lakosságot érintő valós és nehezen helyrehozható hátrányt. A kisháborúk esetében problémát jelent, hogy sok esetben nincs megdönthető uralkodó, elfoglalható főváros, megverhető haderő, nincsenek megszállható erősségek vagy nagy lakossági központok. Amennyiben az ellenfél nem befolyásolható közvetlenül a fegyverek alkalmazásával a hazafiasságán vagy a becsületén keresztül, Callwell szerint befolyásolható közvetetten az állatállománya elhajtásán, a vagyontárgyai elkobzásán, a terményei és takarmánya elpusztításán, valamint a falvai lerombolásán keresztül. Természetesen ez utóbbi lehetőség nem szerencsés, és a hosszú távú megbékélés megköveteli az irgalmasság és a keménység megfelelő vegyítését. A kisháború és a reguláris hadjáratok közötti legnagyobb különbség Callwell szerint abban rejlik, hogy az ellenséges haderő legyőzése nem feltétlenül képezi a fő erőkifejtés tárgyát. A kisháború esetében a morális hatás kiváltása sokszor fontosabb az anyagi győzelemnél. A hadműveletek ezért korlátozott jellegűek, és csak a zavar keltésére és bizonyos fokú rombolásra terjednek ki. A körülmények változatos jellege okozza ezen háborúk összetettségét és sajátosságait nehezen kezelhetőségét. A reguláris erőknek kezdettől fogva sok ismeretlen tényezővel kell számolni, úgymint a kirobbanás idejének és helyének váratlansága vagy a hadszíntér nem feltárt területeken való elhelyezkedése miatt. Az ellenséges erő méretéről, erejéről, fegyverzetéről és harcértékéről, valamint a hadszíntér úthálózatáról és egyéb sajátosságairól általában csak hiányos információ áll rendelkezésre.³⁵

³³ Callwell használja a hadművelet kifejezést, de nem tesz említést hadműveleti szintről.

³⁴ Callwell (1906) i. m. 29–30.

³⁵ Callwell (1906) i. m. 30–32.

6. Összefoglalás

A nemzetközi rendszer ciklikusságát erősíti, hogy Callwell kisháborúra vonatkozó leírása nagymértékben egyezik a 21. század első két évtizedében kirobbant konfliktusok főbb sajátosságaival. Természetesen könyvének szóhasználata nem felel meg a politikai korrektség elvének, egyes kijelentései pedig kifejezetten sértők. A korabeli brit harcszabályzatokat olvasva, amely külön fejezetben nevesíti a civilizálatlan ellenség elleni hadviselést, ebben semmi meglepő vagy különös nincs.³⁶

Callwell olvasása egyértelmű normatív hozadékkal bír, mivel előjön benne a szimmetrikus és az aszimmetrikus jelleg, alacsony és magas intenzitás, az állami és nem állami szereplők, a reguláris és irreguláris haderők, valamint a hagyományos és nem hagyományos hadviselés keveredése, egyfajta szürkezónás állapot kialakulása. A Callwell általa javasolt közvetett módszer, benne az állatállomány elhajtása, a vagyontárgyak elkobzása, a termények és takarmányok elpusztítása, valamint a falvak lerombolása a hangsúlyt az intézményi tér helyett a társadalmi és az egyéni térbe helyezi át. A 19. század kisháborúihoz hasonlóan a 21. század elejének kisháborúi is nagyon változatos képet mutatnak a hadjáratok jellege és körülményei vonatkozásában. Több formában jelentkeznek, a körülmények változatos képet mutatnak, az ellenfél harc eljárásai annyi sajátosságot tartalmaznak, a hadszíntér pedig annyi egyedi vonással bír, hogy ezen háborúk megvívása továbbra is a legnehezebb, a legfárasztóbb, így a legkellemetlenebb hadműveletek közé tartoznak. Sok esetben nem vesz részt bennük egységes nemzetet alkotó lakosság, nincs meglévő intézményrendszer, központosított kormányzás és egységesen vezetett haderő. A kisháborúban egy alapvetően intézményi háborúra felkészített reguláris erő áll szemben egy társadalmi vagy egyéni háborút viselő ellenféllel. A haditechnika jelentette fizikai pusztításban meglévő előny áll szemben a pszichológiai eltökéltséggel. Ennek megfelelően a reguláris erőnek nyernie kell, míg az irregulárisnak elég, ha nem szenved vereséget.³⁷

A kisháború kifejezés nemcsak az FM-ek és az AJP-k vonatkozásában nem használt, de a magyar katonai szakirodalomban sem nagyon terjedt el. A kisháborút címszóként, szócikként vagy utaló címszóként sem az 1995-ben, sem pedig a 2019-ben kiadott Hadtudományi Lexikon nem tartalmazza.³⁸ A 20. századi történelmi eseményeket figyelembe véve a kisháború kifejezést legtöbbször az 1939 tavaszán megvívott magyar–szlovák fegyveres konfliktussal kapcsolatban említik. A katonai szakirodalomban általában nem, vagy csak érintőlegesen szerepelnek ennek a konfliktusnak az eseményei, amelyet háborús cselekményekkel tarkított határkonfliktusnak vagy határkiigazításnak is szoktak nevezni. A magyar–szlovák fegyveres konfliktussal kapcsolatban nem lehet háborúról beszélni abban az értelemben sem, hogy a két állam között formailag soha nem került sor hadüzenet váltására, és a diplomáciai viszony sem szakadt meg.³⁹

³⁶ *Field Service Regulations, Part I Operations*. His Majesties' Stationary Office, 1912. 191–212.

³⁷ Henry A. Kissinger: *The Viet Nam Negotiations*. *Foreign Affairs*, 48. (1969), 2. 214–226.

³⁸ Szabó József (főszerk.): *Hadtudományi Lexikon*. Magyar Hadtudományi Társaság, 1995; Krajnc Zoltán (főszerk.): *Hadtudományi Lexikon – Új Kötet*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.

³⁹ Janek István: Az elfelejtett háború. A szlovák–magyar kis háború története 1939 márciusában. *Történelmi Szemle*, 42. (2001), 3–4. 299.

A nemzetközi rendszer és a biztonsági kihívások ciklikussága megköveteli a kisháborúnak mint a háború egyik jellegzetes megjelenési formájának értelmezését és tudományos meghatározását. Fejlődésének és kortárs megjelenésének vizsgálata, fontosabb elméleti kérdéseinek elemzése és összegzése pedig a magyar hadtudomány szempontjából hiánypótló jelleggel is bír. A kisháború elmélete, gyakorlata és az azt befolyásoló tényezők ismerete a szerző véleménye szerint elengedhetetlen a kortárs háború főbb sajátosságainak jobb megértéséhez és sikeres megívásához.

Felhasznált irodalom

- 1163/2020. (IV. 21.) Korm. határozat Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiájáról. 1. sz. melléklet: Magyarország Nemzeti Biztonsági Stratégiája „Biztonságos Magyarország egy változékony világban” 2020. 2101–2118.
- AJP-3.4.4 (A) *Allied Joint Doctrine for Counter-Insurgency*. NATO Standardization Agency, 2016.
- AJP-3.4.4 *Allied Joint Doctrine for Counterinsurgency (COIN)*. NATO Standardization Agency, 2011.
- Bakos Csaba Attila: Hagyományostól eltérő hadviselés, hagyományostól eltérő vezetés-szemlélet. *Társadalom és Honvédelem*, 19. (2015), 3. 41–52.
- Boda Mihály: A kisháború etikája. In Harangi-Tóth Zoltán (szerk.): *A „kisháborúk” és a könnyű csapatok harcászata (1792–1918). Elmélet, etika és a gyakorlat*. Hadtörténelem egyetemi jegyzet. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egylet, 2019. 7–50.
- Callwell, C. E.: *Small Wars, Their Principles and Practice*. General Staff – War Office, 1906.
- Clausewitz, Carl von: *On War*. Everyman's Library, 1993.
- Demarest, Geoff: Let's Take the French Experience in Algeria Out of U.S. Counterinsurgency Doctrine. *Military Review*, 88. (2010), 4. 19–24.
- Ellis, John: *The Social History of the Machine Gun*. New York, Pantheon Books, 1975.
- Field Service Regulations, Part I Operations*. His Majesties' Stationary Office, 1912.
- FM 3-24/MCWP 3-33.5: *Counterinsurgency*. Headquarters, Department of the Army, Washington, 2006.
- FM 3-24/MCWP 3-33.5: *Insurgencies and Countering Insurgencies*. Headquarters, Department of the Army, Washington, 2014.
- Heneker, William C. G.: *Bush Warfare – The Early Writings of General Sir William C.G. Heneker, KCMG, DSO*. Edited with New Material and Introduction by Major Andrew B. Godefroy, Directorate of Land Concepts and Designs. Department of National Defence, Canada, 2009.
- Heydte, Friedrich August Freiherr von der: *Modern Irregular Warfare in Defense Policy and as a Military Phenomenon*. New York, New Benjamin Franklin House, 1986.
- Janek István: Az elfelejtett háború. A szlovák–magyar kis háború története 1939 márciusában. *Történelmi Szemle*, 43. (2001), 3–4. 299–313.
- Jobbágy Zoltán: A felkelők elleni műveletekről: Egy elfeledett klasszikus: Bernardo de Vargas Machuca. *Honvédségi Szemle*, 141. (2013), 2. 15–18.
- Jobbágy Zoltán: David Galula és a felkelés ellenes műveletek elmélete és gyakorlata francia megközelítésben. *Hadtudományi Szemle*, 10. (2017), 4. 82–97.

- Kissinger, Henry A.: The Viet Nam Negotiations. *Foreign Affairs*, 48. (1969), 2. 214–226. Online: <https://doi.org/10.2307/20039369>
- Kömlödi Ferenc: A futurologus előre megmondta. *Információs Társadalom*, 2. (2002), 2. 85–86. Online: <https://doi.org/10.22503/infvars.II.2002.1.8>
- Kondratieff, Nikolai D.: The Long Waves in Economic Life. *The Review of Economics and Statistics*, 17. (1935), 6. 105–115. Online: <https://doi.org/10.2307/1928486>
- Krajnc Zoltán (főszerk.): *Hadtudományi Lexikon – Új Kötet*. Budapest, Dialóg Campus, 2019.
- Lt. Col. John Nagl on the U.S. Army/Marine Corps Counterinsurgency Field Manual. Online: www.youtube.com/watch?v=QuDlrrRDFUw
- Mani, Krishnan S.: Jallianwala Bagh Massacre – Bitter Reminder of Indian History. *South Asian Law and Economics Review*, 3. (2018), november. 132–159.
- Mihály Ildikó: Hullámtörés. *Tani-tani online*. Online: www.tani-tani.info/083mihaly
- Modelski, George: The Long Cycle of Global Politics and the Nation-State. *Comparative Studies in Society and History*, 20. (1978), 2. 214–235. Online: <https://doi.org/10.1017/S0010417500008914>
- Morris, Ian: *War! What is it Good For? Conflict and Progress of Civilization from Primates to Robots*. Farrar, Straus and Giroux, 2014.
- Nemzeti Közzolgálati Egyetem Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Stratégia 2016–2020. Budapest, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2016.
- Peterson, Terence: Myth-Busting French Counterinsurgency. *War on the Rocks/Texas National Security Review*, 2015. december 3. Online: <https://warontherocks.com/2015/12/myth-busting-french-counterinsurgency/>
- Porkoláb Imre: Szervezeti adaptáció a Magyar Honvédségben: küldetésalapú vezetés 2.0 a digitális transzformáció korában. *Honvédségi Szemle*, 147. (2019), 1. 3–12.
- Schmitt, Carl: *The Theory of the Partisan, A Commentary/Remark on the Concept of the Political*. Berlin, Duncker & Humblot, 1963. 32–38. Online: <http://obinfo.net.ro/docs/tpnt/tpntrex/cschmitt-theory-of-the-partisan.pdf>
- Szabó József (főszerk.): *Hadtudományi Lexikon*. Magyar Hadtudományi Társaság, 1995.
- Thornton, Rod: Historical Origins of the British Army's Counterinsurgency and Counterterrorist Techniques. In Theodor H. Winkler – Anja H. Ebnöther – Matts B. Hansson: *Combating Terrorism and Its Implications for the Security Sector*. Swedish National Defence College, 2005. 26–44.
- Toffler, Alvin: *The Third Wave*. Bantam Books, 1981.
- Tribes still matter, how global leaders tap into diaspora networks. *The Economist*, 2011. január 22. Online: www.economist.com/node/17928961
- Ujházy László: Felkészítés a NATO összhaderőnemi kötelékei parancsnokságain rendszeresített beosztásokra. *Honvédségi Szemle*, 62. (2008), 1. 30–31.

Harka Ödön¹

Az Ansaldo kisharckocsi

The Ansaldo Small Tank

Absztrakt

Az 1930-as évek katonai gondolkodóinak elméleti megközelítése sok szempontból (például: a kisharckocsi alkalmazási feladatainak meghatározása) összhangban állt a gyakorlati tapasztalatokkal. A stratégák jól mérték fel a kisharckocsik adottságait és a bennük rejlő lehetőségeket. Az 1938-as hadgyakorlat során azonban világossá váltak az utánpótlás-szervezéssel (üzemanyag-fogyasztás), a járművek karbantartási igényeivel (motorikus és futómű meghibásodások) kapcsolatos problémák, nem beszélve azok alkalmazásával kapcsolatos egyes nézetek túlhaladottságáról. A kisharckocsi alkalmazása vonatkozásában nyilvánvalóvá vált a katonai tervezők számára az, hogy a kisharckocsikat nem elaprózva, hanem tömegesen célszerű bevetni, továbbá az is, hogy a járművek hatékony tömeges mozgatásához elengedhetetlenül szükséges az egységek parancsnokai és az egyes alegységek vezetői közötti kommunikáció.

Kulcsszavak: páncélosegység, páncélromboló-járőr, Magyar Királyi Honvédség, kisharckocsi, Ansaldo, páncéltörő ágyú

Abstract

The theoretical approach of the military thinkers of the 1930s was in many aspects consistent with practical experience (for example, defining the application tasks of a light tank). The strategists assessed well the capabilities of light tanks and the inherent possibilities. However, during the 1938 military exercise, the problems related to the organisation of the supply (fuel consumption) and the maintenance needs of the vehicles (motor and suspension failures) became clear, not to mention the obsolescence of some views regarding their application. With regard to the use of light tanks, it has become apparent to military planners that light tanks should be brought into action

¹ Nemzeti Közsolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, doktori hallgató – University of Public Service Doctoral School of Military Sciences, PhD student, e-mail: odon.harka@eulerhermes.com

not in small quantities but in a bulk, and that communication between unit commanders and subunit leaders is essential for the effective mass movement of the vehicles.

Keywords: *armoured unit, tank destroyer patrols, Royal Hungarian Defence Forces, small tank, Ansaldo, anti-tank gun*

1. A harckocsifegyvernem megítélése magyar részről

Bernola Károly százados a Magyar Katonai Szemle 1933. júniusi számában megjelent tanulmányában a harckocsit egyértelműen támadó fegyverként határozta meg.² Szerinte a harckocsik alkalmazásának I. világháborús tapasztalatai alapján az alábbi következtetések vonhatóak le: a) az eszközök alacsony sebességük (2–9 km/h) és technikai megbízhatatlanságuk miatt meglepetésszerű támadásra nem alkalmasak; b) az eszközök alkalmazásával kapcsolatos bevetési, vezetési óvatosság, mivel az egyes harctéri parancsnokok nem mertek kockázatot vállalni az eszközök magas bekerülési költsége és a technikai kiforratlansága okán; c) fel sem merülhet a harckocsik önálló alkalmazásának a lehetősége, a jármű kizárólag megerősített állások elleni támadás céljára használható.³

Az 1920-as évek végére, az 1930-as évek elejére azonban a harckocsik jelentős fejlődésen mentek keresztül, így alappal volt megtehető az a megállapítás, miszerint a „Nagy Háborúban” a harckocsik fő feladata a mozgás előidézése volt, a jövő konfliktusaiban ez a szerepkör változik, és a harckocsik jelentősége a mozgás fenntartásában fog állni.⁴

Az 1930-as évek eleji magyar (és nemzetközi) katonai terminológia a harckocsik négy típusát különböztette meg azok súlya és méretei alapján,⁵ így ismeretes volt a nehéz, a közepes, a könnyű és a kisharckocsik kategóriája. A kisharckocsik új kategóriaként jelentek meg az 1920-as évek derekán a brit fejlesztők munkájának eredményeképpen. Az időszakra jellemző brit katonai gondolkodás a kisharckocsik tömeges bevetésével tulajdonképpen a lovasság feladatait gondolta átvállaltatni, azonban az „egy emberre méretezett” harci eszköz gyakorlati alkalmazása és a koncepció megvalósítása hamar korlátokba ütközött. A gépi eszközök működtetésének bonyolultsága, a lovasságánál csekélyebb, korlátozottabb mozgási képessége megváltoztatta a tervezői hozzáállást. A korabeli magyar terminológia⁶ „a gyalogság (lovasság) motorizált géppuskája” megnevezést használta, így alapvető különbséget tett a kisharckocsi és a többi, előzőekben ismertetett harckocsi-kategória között.

Ugyan a Magyar Királyi Honvédség számára a versailles-i békeszerződés megtiltotta többek között a nehézfegyverzet és a harckocsik hadrendben tartását, a magyar katonai gondolkodás ennek ellenére – elméleti jelleggel – már az 1930-as

² Bernola Károly: Harckocsi-feladatok. *Magyar Katonai Szemle (MKSZ)*, (1933a), 6. 17.

³ Bernola (1933a) i. m. 18.

⁴ Bernola (1933a) i. m. 18.

⁵ Bernola (1933a) i. m. 18.

⁶ Bernola (1933a) i. m. 27.

évek elejétől élénk érdeklődést mutatott a harckocsik (kisharckocsik) gyakorlati alkalmazása iránt.⁷ Bernola Károly százados a *Kisharckocsik alkalmazása* című tanulmányában a már ismertetett tulajdonságokkal bíró Carden Lloyd-típusú, brit fejlesztésű kisharckocsi lehetséges alkalmazási körét tette vizsgálatának tárgyává. Szerinte alkalmazásukat tekintve a kisharckocsik nem keverhetők össze a páncélgépkocsikkal, mivel a kisharckocsik szerkesztésének fő elve a terepállóság és mozgékonyság, a páncélgépkocsiké pedig a gyorsaság. Terepmozgékonyt elsősorban a harc követeli, a felderítés mint feladat ellátása során pedig a nagy sebesség az elsősorban fontos tulajdonság.⁸

2. Elvi elgondolások

A magyar katonai gondolkodók az 1930-as évek elején alapvetően két feladat ellátására tartották alkalmasnak a kisharckocsikat. Az egyik lehetőség a kisharckocsik alkalmazását illetően, hogy azok mintegy mozgó géppuskaállások a támadás során a gyalogság támogatását végzik oly módon, hogy a gyalogság támadását támogató tüzgépek kiegészítő oltalmát látják el. A kisharckocsik másik lehetséges alkalmazási módja a korabeli magyar megközelítés szerint a gyorsan mozgó alakulatokhoz való beosztásban valósulhatott meg.⁹

A kisharckocsik feladatait Móricz Béla főhadnagy a *Kisharckocsik alkalmazása*¹⁰ című tanulmányában az alábbiak szerint határozta meg:

1. Menetek alatt és előnyomulás során a menetoszlopok távközeiben menetelnek, vagy a gyalogságot követik „ugrásokkal”. Ezen tevékenységük folytatása során elláthatnak közelbiztosító feladatokat, az elővédhez is beoszthatóak, azonban egészen elöl, a rossz megfigyelőképességük miatt nem alkalmazhatóak.
2. Harcfelderítés során a kezdeti ellenállás letörésében, a mélységi eredmény biztosításában is szerepet kaphatnak, bizonyos menetvonalak, irányok, terep-pontok ellenőrzésének az eszközei is lehetnek.
3. Biztosítási feladatok végrehajtásában is részt vehetnek, azonban csak mozgó feladatokra alkalmazhatóak. Alkalmasak különösképpen a gyors- és gyalogsági csapatok széles kiterjedésű küzdelme során a csapatok közötti hézagok biztosítására.
4. Feladatuk lehet továbbá az összeköttetés biztosítása veszélyes, ellenséges tűzzel fedett területeken, ahol a csapatrészek között nagyobb távolság áll fenn és fontos a gyorsaság.
5. A kisharckocsik a támadások végrehajtása során is szerephez juthatnak, elsősorban a gyorscsapatok vagy széles sávban működő egységek mellett. Fontos kiemelni, hogy beosztott, megszervezett védelmű ellenséges csapatokkal szemben arcban nem alkalmazhatóak, ezzel szemben a többi fegyvernemmel szoros

⁷ Bernola Károly: *Kisharckocsik alkalmazása. Magyar Katonai Szemle (MKSZ)*, (1933b), 2. 61.

⁸ Bernola (1933b) i. m. 65.

⁹ Bernola (1933b) i. m. 68.

¹⁰ Móricz Béla: *Kisharckocsik alkalmazása. Magyar Katonai Szemle (MKSZ)*, (1937), 4.

- együttműködésben átkarolásra, szárnyak felgöngyölítésére megfelelőek lehetnek. A támadási céljaik pontosan megadott részletcélok lehetnek, például egyes tűzgépek kiiktatása. Mélységi ellenállás leverésére nem alkalmasak. Az alkalmazásuk szakaszonként, esetleg század erejű kötelékben valósulhat meg.
6. A kisharckocsi védelemben mozgó tartalékként, az ellentámadást végrehajtó csapatok megerősítése céljából alkalmazhatóak, tehát védekezés során is csak támadó feladatokat láthatnak el.
 7. A demoralizált, szétvert ellenfél üldözése során is szerephez juthatnak a kisharckocsi, önállóan üldözőjáróként vagy a gyorscsapatok mellé beosztva. Alapvető cél ezen feladattípus teljesítése során az ellenséges utóvéd megkapaszkodásának megakadályozása, illetve ezen csapatokon áttörve a visszavonuló csapatokon történő rajtaütések kivitelezése.
 8. Esetleges visszavonulás esetén a kisharckocsi feladata más utóvéd csapatokkal közösen bevetve az utóvéd támogatása és a visszavonulás fedezése, adott esetben lesállítások kiépítésével.

3. Az Ansaldo kisharckocsi leírása, főbb tulajdonságai

A Fiat-Ansaldo CV33 és CV35 típusú kisharckocsiból 151¹¹ darabot vásárolt a Magyar Királyi Honvédség 1935–1936 között. A két típus különbözött egymástól tömegében (2 700 kg, illetve 3 300 kg), méreteiben (CV33 3,03 m hosszú és 1,2 m magas volt, ezzel szemben a CV35 hosszúsága már 3,15 m-re, magassága pedig 1,28 m-re nőtt), motorerő tekintetében (40 LE, illetve 43 LE), hatótávolságában (110 km, illetve 150 km), valamint némileg a páncélvédetségében (12 mm, illetve 13 mm).¹² A járművekbe a magyar 34A M ikergéppuskákat szerelték be, a parancsnoki változat rendelkezett megfigyelőkupolával is, személyzete két kezelőből állt. A jármű közúton 42 km/h, terepen 15 km/h sebességet tudott elérni, ami a korabeli viszonyok között jónak volt mondható. A kisharckocsi szerkesztése azonban több problémát is magában hordozott, így említést kell tenni a) a kedvezőtlen kilátási lehetőségekről (hátrafelé csaknem lehetetlen volt tájékozódnia a vezetőnek), ami miatt a jármű hátulról védtelen volt; b) a futómű sérülékenységről, amit annak bonyolultsága és a gumiperemes futógörgők meghibásodásra hajlamosága okozott; c) a lánctalp elégtelen anyagminőségéről, ami miatt a lánctalp megnyúlt, a hibát csak teljes cserével lehetett megoldani.¹³

Az első Ansaldo 1935 augusztusában érkezett Magyarországra, 1936 végéig pedig összesen 151 darab jármű került a Magyar Királyi Honvédség állományába, amelyből egy darab CV33-as, a többi CV 35-ös típusú volt.

¹¹ Bíró Ádám – Éder Miklós – Sárhidai Gyula: *A Magyar Királyi Honvédség külföldi gyártású páncélos harcjárművei 1920–1945*. Budapest, Petit Real, 2006. 13.

¹² Bíró–Éder–Sárhidai (2006) i. m.

¹³ Bíró–Éder–Sárhidai (2006) i. m.

4. A Magyar Királyi Honvédség kisharckocsi szabályzata

A 35M Ansaldo kisharckocsi vonatkozásában a Honvédség megalkotta a jármű felhasználási, harcászati szabályzatát, amely tervezet formájában¹⁴ látott napvilágot. A szabályzat a kisharckocsik jellegzetességeit, a feladataikat, harceljárásuk elveit, a más fegyvernemekkel való együttműködését is tartalmazta, foglalkozott továbbá a kisharckocsi egységek kiképzésével is.

A szabályzat támadó fegyverként határozta meg a járművet, ami hármassal (megjelenés, tűzerő és irányított ütközés) eredményeképpen semmisítheti meg az ellenséget, amely eszköz mozgékonyága nagy (bár már a kisebb terepegyenetlenségeket is megérzi), páncélvédelme gyenge (csak 400 méteren túli lőtáv esetén véd részben az acélmagvas lövedékek ellen), működési távolsága korlátozott (közúton körülbelül 65 km, terepen ennek a fele) és csekély a befogadóképessége (két kezelő), és csak „puha” célpontok ellen hatásos fegyverzettel rendelkezik. A szabályzat is felhívta a figyelmet a korlátozott figyelési lehetőségekre, továbbá a nehéz vezethetőségre, illetve a belső és külső kommunikáció erősen korlátos voltára, ami miatt a járművek összehangolt mozgása csak kis kötelékekben volt lehetséges.

A kisharckocsik alkalmazását illetően a szabályzat alapvetése az volt, hogy a kocsik más, harcoló egységek szolgálatában állnak, a harctevékenységüket ezen egységekkel szoros együttműködésben hajtják végre, önálló alkalmazásukra csak kivételes jelleggel kerülhet sor, szervezett ellenállás letörésére, áttörésre alkalmatlanok. Harci alkalmazásuk elsősorban oldal-, illetve szárnytámadások során kell, hogy megvalósuljon; a járművek a sík terepen (magyar Alföld) történő előnyomulás elsődleges támogató eszközei. Alkalmazásuk megvalósulhat előcsapatként (felderítőegységekben, elővédekben), harcbevezető egységként, mozgó biztosító egységként, harcfelderítő feladatok ellátása során, demoralizált ellenséges egységek üldözésében, illetve összekötő feladatok ellátásában. Feladatuk elsősorban az ellenséges tűzfészek leküzdése, másrészt a harcmező területileg összetartozó szélességi vonalára történő előretörés, amely utóbbi feladatokat kétrajos kisharckocsiszakasz képes végrehajtani.

A szabályzat a legjellemzőbb kisharckocsi bevetési egységként a kétrajos szakaszt határozta meg, kivételes jelleggel jelölte meg (szervezetlen védelem leküzdése, hátbatámadás, valamint nagyobb szélesség lefedése esetén) a századszintű önálló egységként történő alkalmazást.

A kisharckocsik harcselekmények alatti alkalmazása kapcsán a szabályzat az alábbiakra hívta fel a kezelők figyelmét:

- menetoszlopokban és előnyomulás során a járműveknek az oszloprészek távközeiben kell elhelyezkedniük, vagy követniük kell az előnyomuló gyalogegységeket;
- felderítés során a kisharckocsi egységek önálló alkalmazása nem lehetséges, csak más fegyvernemekkel együtt, a korabeli terminológia szerint hadászati (mélységi) felderítésre nem, kizárólag harcfelderítésre vethetőek be;
- biztosító feladatok ellátása esetén csak mozgóbiztosításra alkalmazhatóak;

¹⁴ „35M Ansaldo” Kisharckocsi szabályzat (tervezet). Honvéd Vezérkar, 1936.

- támadás során az előcsapatok harctámogatása a feladatuk, megszervezett ellenséges erőkkel szemben nem vethetőek be, legfeljebb átkaroló műveletek végrehajtása lehetséges;
- védekező (védelmi) harcok során kizárólag mozgó tartalékként láthatnak el feladatokat;
- üldözés során – kihasználva a járművek mozgékonyosságát – önálló üldöző csapatként alkalmazhatók;
- visszavonulás esetén más gyorscsapatokkal együtt vethetőek be az utóvédek harcának támogatására;
- veszélyeztetett területeken képes a különböző egységek közötti összeköttetés biztosítására rajként bevetve (igen kivételes jelleggel akár egyenkénti alkalmazással).

A kisharckocsik harceljárásának elvei kapcsán a szabályzat leszögezte, hogy a járművek nem helyettesítik, hanem csak kiegészítik a már bevetett eszközök tűzerejét és mobilitását, passzív feladatok ellátására célszerűtlenek, fő feladatuk a támadásokban való részvétel, az alap bevetési egység a szakasz, azonban kivételesen rajonként, illetve századkötelékben is alkalmazhatóak. Harceljárásuk akkor megfelelő, ha morális, lenyomó (henglerő) és tűzhatásukat egyaránt kihasználják a kezelők, különös figyelemmel a mozgékonyágukban rejlő meglepetésszerűsége.

Az alkalmazásuk során minden esetben figyelemmel kell lenni a napszakra (éjjeli bevetés tilalma), az ellenséges elhárító fegyverek elhelyezkedésére és a terepviszonyokra, továbbá a megfelelő alakzatban történő mozgásra is. A harc közbeni megállás csak a tüzeléshez szükséges pillanatnyi időre lehetséges, mozgásuk során szükséges a gyakori irányváltás. Az egységeket feladatuk ellátását megelőzően és annak végrehajtását követően gyülekeztetni szükséges.

A kisharckocsik más fegyvernemekhez beosztott parancsnokainak az együttműködésük során kötelességük részleteiben (és kezdeményező fellépést tanúsítva) is ismerni a támogatandó csoport vagy fegyvernem feladatait és a parancsnok szándékait, a saját feladataikat, illetve maximálisan tisztában kell lenniük a leküzdendő terep adottságaival, és meg kell szervezniük az egység számára a szükséges biztosítást. A járműveket tűztámogatással szükséges megóvni az ellenség elhárító fegyvereitől, ezen feladat ellátásához (is) elengedhetetlen a kisharckocsi egység és a támogató egység parancsnokának egyeztetése, együttműködése.

A szabályzat részletesen foglalkozott a kisharckocsi egységek kiképzésével, az egyes harckocsi, a raj (két jármű), a szakasz (öt jármű, egy parancsnoki jármű és két raj), valamint a századszintű (három szakasz) egységek vonatkozásában.

4.1. Az egyes harckocsik

A szabályzat szerint az általános katonai alapkiképzést követően az egyes járművek kapcsán megvalósuló kiképzésnek ki kell terjednie a jármű vezetésére, a fegyverkezelésre és az összekötő (rádió, jelzőzászlók) berendezések használatának elsajátítására is. A harckocsivezetők kiképzése során előfeltétel a műszaki ismeretek megszerzése,

a harcászati és műszakilag helyes harckocsivezetés fortélyainak megismerése. A (fegyver)kezelőknek tökéletesen ismerniük és használniuk kell a jármű fegyvereit, mindemellett az összekötő eszközök használatát is szükséges készségszinten elsajátítaniuk. Alapvető fontosságú, hogy valamennyi kezelő rendelkezzen a megfelelő morális (vakmerőség, halálra szántás) és testi adottságokkal (állóképesség), továbbá szellemi képességekkel (gyors észjárás, döntési képesség). A harckocsi parancsnokának (aki a géppuska irányzója és kezelője is egyben, illetve ő működteti az összekötő eszközöket is) jártasnak kell lennie a vezetési, műszaki ismeretekben is, a kiképzés során a vezető teendőit is el kell sajátítania, a vezető feladataként a szabályzat a jármű irányítását, illetve a harckocsi üzemképességének fenntartását (karbantartás) és az üzemanyag-ellátás biztosítását jelölte meg, amelyhez másodlagos feladatként társult a géppuska kezelésének ismerete, valamint annak irányzásában való segítőség.

4.2. A kisharckocsiraj

Két járműből álló szervezeti (állandó) egység, amely vezető és kísérőharckocsiból áll, a meghatározott (alap)alakzatai az „oszlop” és a „vonal”. A kisharckocsiraj legtöbbször szakaszkötelékben harcol, járőradataikat a rajok önállóan is elláthatják. Mozgásuk során – amíg a körülmények ezt lehetővé teszik – oszlopalakzatban haladnak, amennyiben az ellenséges felderítés vagy tűzcsapás kényszeríti, úgy a zárt alakzatban történő mozgással szemben nagyobb térközt szükséges tartani a járművek között, a kísérő járműnek mozgásával a vezető harckocsihoz kell igazodnia oly módon, hogy attól ne távolodjon el túlságosan (sík terepen is maximum 50 m).

Harcban az egyes járművek a legnagyobb öntevékenységre vannak utalva, a legfontosabb és -alapvetőbb szabály a harc során a kölcsönös támogatás, valamint a többi egységgel való együttműködés. Előrenyomulás során a rajnak kilátópontról kilátópontra kell előre mozognia, előzetes, illetve folyamatos terepmegfigyelés mellett. Felderítésben, valamint közelbiztosításban alkalmazott rajnak a lehető legszorosabb érintkezésben szükséges maradnia azzal az egységgel, amelyhez beosztást nyert. Összekötő járőrként a raj akkor alkalmazható, amennyiben ellenséges tűzön át kell nagyobb távolságot megtenni. Ellenséges harckocsikkal a kisharckocsiraj csak akkor veheti fel a harcot, ha erőfölényben van, illetve amennyiben oldaltámadással vagy lesből képes leküzdeni azokat. Légítámadás esetén kitérő manővereket kell a rajnak végrehajtania, helység-harcban¹⁵ pedig a raj járműveinek egymást kell követniük, a rövid előretörések után körbepördüléssel szükséges megvizsgálniuk a harci helyzetet, annak változását.

¹⁵ A helység-harc változásának – benne a páncélos kötelékek alkalmazásának – átfogó leírását adja Kaló József: A helység-harc változásai és a háborúk városok életére gyakorolt hatásai a hadtörténelemben. In Varga Szabolcs (szerk.): *Vészterhes idők a Mecsekalján: Háborúk, járványok és természeti katasztrófák Péccsett az ókortól a második világháborúig*. Pécs, Pécs Története Alapítvány – Kronosz, 2017. 9–27.

4.3. A kisharckocsiszakasz

Öt kisharckocsiból álló legkisebb olyan szervezeti egység, amelyet tiszt irányít. Állományába egy parancsnok és kilenc kezelő tartozik, a szakasz alakzatai az „oszlop” és a „vonal”. A szakasz (csakúgy, mint a raj) mindaddig zárt rendben mozog, amíg ezt a terep lehetővé teszi, illetve az ellenséges felderítés vagy tűzcsapás szétbontakozásra nem kényszeríti. A szétbontakozás alakzatai a kereszt és a rajlánc, amelyek kialakításának célja a szakasz vezetésének megkönnyítése. A kisharckocsik a rátörésüket (támadásukat) (géppuska)tűzzel kísérik, azonban páncélozott géppuskákként nem alkalmazhatóak. A szakasz együtt bevetett rajainak támadása minden esetben egy területileg közös támadási cél felé kell, hogy irányuljon. A rátörés ugyan megvalósulhat különböző irányokból, de a harc során a járműveknek fel kell zárkózniuk egymáshoz. Üldözésben a szakasz legtöbb esetben a gyorscsapatokkal együtt, de kivételesen önállóan is alkalmazható. Visszavonulás esetén a fedezésre kijelölt szakasz feladata az ellenség előretolt eszközeinek megrohanása, míg felderítő feladatokat végrehajtó szakasz feladatát terepszakaszonkénti előre töréssel hajtja végre. Harcfelderítő feladatok ellátása során a kisharckocsiszakasznak határozott támadó manőverekkel kell a feladatot megoldania.

4.4. A kisharckocsiszázad

Élén a századparancsnok áll, állományába tartozik a századtörzs, a harclépcső és a századvonat, egy századparancsnoki harckocsi, valamint 2-4 kisharckocsiszakasz. A század alakzatai az „oszlop” és az „oszlopvonal”. A kisharckocsiszázad egységes alkalmazásának akkor van helye, amennyiben területi és harcászati szempontból összetartozó, nagyobb szélességű célt szükséges megtámadni. A századparancsnok parancsait rádióon, személyesen vagy hírvivők útján közvetíti. A század szervezett, mélységi ellenállás leküzdésére nem alkalmas, csupán az ellenség laza, szélesen elterülő vonalainak lerohanására hivatott. A századparancsnoknak a kisharckocsiszakaszokat egy hullámban szükséges bevetnie. Kivételes esetben a kisharckocsiszázad mélységben is támadhat, két vagy három (minimum egy szakaszból álló) hullámban, de a parancsnoknak a döntő hullámot kell vezetnie.

5. Az 1938-as hadgyakorlat, gyakorlati tapasztalatok a kisharckocsik alkalmazása körében

A kisharckocsik alkalmazására vonatkozó egyes elméleti okfejtések ismertetése után kérdésként merül fel, hogy a Magyar Királyi Honvédség milyen gyakorlati tapasztalatokkal rendelkezett a kisharckocsik bevetésével kapcsolatban. A kérdés megválaszolására szolgálhat az 1938 nyarán a Duna–Tisza között lezajlott, a IV. és V. hadtestparancsnokság által vezetett hadgyakorlat, amelynek tapasztalatait Berky István *Kisharckocsik*

a *Nagyalföldön* című cikke¹⁶ foglalta össze. Fontos megjegyezni, hogy a gyakorlaton a Magyar Királyi Honvédségnél az 1935-ben 35M kisharcokcsi néven rendszerbe állított, Ansaldo kisharcokcsik vettek részt, amely típust csak 1941 szeptemberében, a II. világháborús tapasztalatok alapján vontak ki a honvédség hadrendjéből.¹⁷

Az 1938. augusztus 1. – szeptember 13. között megrendezett gyakorlaton a Hajmáskérről odavezényelt Ansaldo kisharcokocsiszakasz vett részt, Szeged–Baja–Kiskunhalas térségében. Az időjárási körülmények változóak voltak, 1938. augusztus 20-ig derült, száraz, forró nyári idő volt a jellemző, ezt követően pedig esős és hűvös idő volt. A gyakorlat céljaként a honvédség vezetése a különböző fegyvernemek harcászati együttműködését határozta meg azzal, hogy a gyakorlat során szerzett tapasztalatokat kiértékelhessék. A hadgyakorlat fázisai és végrehajtási területei a következők voltak:¹⁸

1. Augusztus 1–7. között a Szeged–Göböljárás–Átokháza–Mélykút községeken keresztül Borotára (a 9. gyalogezred kihelyezési körlete) vonulás. Az első fázis feladatai változatos terepen, főként az előnyomulással, szárnybiztosítással, üldözéssel és támadással voltak kapcsolatosak.
2. Augusztus 8–14. Sükösd környéke a 10. gyalogezreddel együttműködésben.
3. Augusztus 15–24. között Rém térsége az 5. határőrezred kötelékében.
4. Augusztus 25. – szeptember 9. napjaiban a 9. gyalogezreddel együttműködésben Csávoly és Felsőszentiván körzete.
5. Szeptember 10–13. pedig a bugaci pusztától délre eső területek, ahol az erődök elleni küzdelem gyakorlása volt a kijelölt feladat a IV. hadtestparancsnokság vezetése alatt.

A legfontosabb tapasztalatokat az 1. fázis teljesítése során szerezték a gyakorlat vezetői a végrehajtással és a kisharcokcsik működésével kapcsolatban. A kiértékelés során arra a következtetésre jutottak, hogy a nehéz, mély, homokos terepen a normál (szilárd burkolatú, vagy sima felületű földutakra megállapított) üzemanyag-kiszabot kétszerese fogyott el, emiatt szükséges azt duplájára emelni. Az üzemanyag-fogyasztás jelentős túllépése mellett további problémaként jelentkezett az, hogy az üzemanyag-utánpótlást végző szállítóeszközök (tehergépkocsik) nem voltak képesek letérni a kiépített műutakról a terepre és az ott futó földutakra. Az üzemanyagpótlási feladatokat emiatt kényszerűségből a harcokcsiknak kellett ellátniuk. A megoldást ezen probléma kapcsán az üzemanyag-szállító teherautók terepjárára való képessé tétele, illetve ezen képesség fokozása jelentette.

A gyakorlat feladatainak megvalósítása más problémákat is a felszínre hozott, amelyek ismételten a tereppel, illetve a megművelt területeken található növénykultúrával voltak kapcsolatosak. A feladat (a tartalék beavatkozása a támadásba) végrehajtása során a kisharcokocsiszakasz kocsivezetői nem voltak képesek átlátni terepet, ugyanis az augusztusban érő, magasra növő, sűrű kukorica akadályozta a vezetők kilátását. A harcokocsivezetők a terep áttekintése és a megfelelő tájékozódási pontok

¹⁶ Berky István: Kisharcokcsik a Nagyalföldön. *Magyar Katonai Szemle (MKSZ)*, (1939), 10. 16–24.

¹⁷ Bombay László – Gyarmati József – Turcsányi Károly: *Harckocsik 1916-tól napjainkig*. Budapest, Zrínyi, 1999. 51; Kaló József: *Szombathelyi Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén*. PhD-disszertáció, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2010. 17–18.

¹⁸ Berky (1939) i. m. 16.

fellelése érdekében kénytelenek voltak leállni a járműveikkel és magaslati pontokat keresni (például tanyak padlásain), ahonnan lehetőség nyílt a megfelelő kitekintésre.¹⁹ A csapatok erejének fenntartása és a feladat hatékony végrehajtása Berky István szerint megkívánja nehezen átlátható terepviszonyok esetén a harcászati vezetés szigorú fesszességét, nem utolsósorban a terepviszonyok részletes ismerését és a felderítés precíz végrehajtását.

A műszaki problémaként jelentkező időjárás körülmények (augusztus 20-ig tartó forróság és szárazság), valamint környezeti adottságok (nehéz, könnyű szemcséjű, homokos talaj) miatt a homok a járművek levegőszűrőjén keresztül bekerült a motorokba, a 40 fokos forróságban a kenőolaj elveszítette a viszkozitását, a csapágyolvasások a bevetett hat kisharckocsiból hármat harcképtelenné tettek.²⁰ A gyakorlat során világossá vált az is, hogy a gyalogsági és páncélosfegyvernemeknek egymás iránt töretlen bizalommal kell lenniük, a gyalogságnak a bevetett harckocsik esetleges meghibásodását tudnia kell a helyén kezelni. Arra érdemes tanulságként vonódott még le a hadgyakorlatból az is, hogy a harcjárműveket tömegesen célszerű bevetni, mert így egyrészt kiküszöbölhető az esetleges meghibásodások miatti csüggedtség a gyalogosoknál, másrészt – egy-két meghibásodott harckocsit feltételezve – a zöm még mindig képes a kijelölt feladat végrehajtására, ugyanakkor a tömeges bevetés helyének és idejének a helyes meghatározása döntő fontosságú.²¹

Az előzőekben leírt gyakorlati tapasztalatok, elsősorban a kisharckocsik működésével kapcsolatban arra ösztönözték a Honvédség vezetését, hogy a hadgyakorlat első fázisának lezárulását követően egyhetes karbantartási munkák lefolytatását rendelje el,²² amit augusztus 11-éig el is végeztek, így a kisharckocsiszakasz készen állt a hadgyakorlat további fázisainak, feladatainak végrehajtására.

A hadgyakorlat tapasztalatait összefoglalva általánosságban megállapítható volt az, hogy a gyalogsági alegységek számára nagy örömet és megkönnyebbülést jelentett a saját harckocsik megjelenése. A csapatok hatékony harcászati, műszaki vezetése kiemelt jelentőséggel bírt, mivel a harci helyzetekben a döntéseket gyorsan kellett meghozni, átlátva a helyzetet, a földrajzi viszonyokat is.²³ A tapasztalatok kiértékelése során megállapítást nyert az, hogy nem tartható az a felfogás, amely a gyalogságot pusztán a harckocsik követésére kárhóztatja, mivel a harckocsikra lőtt ellenséges tűz a mögöttük előnyomuló saját gyalogságot is veszélyezteti, valamint amiatt sem, mivel a harckocsik sebessége terepen 15-20 km/h, ami jelentősen meghaladta a gyalogosokét. Erre figyelemmel a harckocsik elsődleges alkalmazási lehetőségévé az ellenség oldalában, illetve hátában történő harcselekmények teljesítése vált. Amennyiben a körülmények csak az arcból történő támadást tették lehetővé, úgy a harckocsik nagyobb sebességük miatt nem indulhattak egy időben a gyalogos támadó alegységekkel. A harckocsik ezen esetben több hullámban alkalmazandóak, mégpedig oly módon, hogy az első hullámban az áttörő, nehéz harckocsik indulnak, a második hullámban a könnyű, a harmadik hullámban pedig a kisharckocsik végzik

¹⁹ Berky (1939) i. m. 18.

²⁰ Berky (1939) i. m. 19.

²¹ Berky (1939) i. m. 19.

²² Berky (1939) i. m. 21.

²³ Berky (1939) i. m. 23.

el a rájuk szabott feladatokat. A tömeges harcokcsibevetést megelőzően szükséges a hatékony tüzérségi tűz és légi bombázás, amely az ellenséges állásrendszert „megdolgozza”; ezen feltételek megvalósulása esetén a gyalogsági támadó egységek a mélységi övben történő feladatteljesítés során már nem ütközhetnek nagyobb nehézségekbe.²⁴

6. Összegzett következtetések

A trianoni béklyók, az anyagi korlátok és a hadiipar gyengesége következtében, az 1920–30-as években, csak a „gondolat volt szabad”! Az ismertetett szakfolyóirati tanulmányokból megállapítható, hogy a magyar katonai gondolkodókat az 1930-as években komolyan foglalkoztatták a harcokcsik alkalmazásának elméleti és gyakorlati kérdései és az azokra adható lehetséges válaszok megtalálása. A trianoni békeszerződés rendelkezései és a Magyar Királyi Honvédség korlátozott anyagi lehetőségei miatt a Magyar Királyság csak az 1920-as évek végén (miután az I. világháborúban győztes hatalmak képviselőiből álló Katonai Ellenőrző Bizottság beszüntette a tevékenységét) indíthatta el a magyar honvédség ezirányú felfejlesztését korlátozott jelleggel. A harcokcsifegyvernem jövőbeni szerepét és várható alkalmazását illetően Bernola Károly a *Harckocsi-feladatok és a Kisharcokcsik alkalmazása* című cikkeiben már 1933-ban kialakított egyfajta álláspontot, amelyet Móricz Béla és Berky István az 1930-as évek második felében tovább finomított. 1935-ben nyílt lehetőség arra a Honvédség számára, hogy hadrendbe állítsa az első (kis)harckocsiját (35M Ansaldo) és megszerezhesse a fegyvernem alkalmazásával kapcsolatos gyakorlati tapasztalatokat. Az 1938-as nyári hadgyakorlat rámutatott az Ansaldo-k hibáira, a motor és a szerkesztés gyenge pontjaira (megfelelő kilátás hiánya, magas üzemanyag-fogyasztás, a motor kenésének problémái), így a hadvezetés számára is nyilvánvalóvá vált az, hogy a fegyvernem és a harc eljárások további fejlesztésre szorulnak, illetve szükséges új eszközök beszerzése is.

Felhasznált irodalom

- „35M Ansaldo” Kisharcokcsi szabályzat (tervezet). Honvéd Vezérkar 1936.
 Berky István: Kisharcokcsik a Nagyalföldön. *Magyar Katonai Szemle (MKSZ)*, (1939), 10.
 Bernola Károly: Harckocsi-feladatok. *Magyar Katonai Szemle (MKSZ)*, (1933a), 6.
 Bernola Károly: Kisharcokcsik alkalmazása. *Magyar Katonai Szemle (MKSZ)*, (1933b), 2.
 Bíró Ádám – Éder Miklós – Sárhidai Gyula: *A Magyar Királyi Honvédség külföldi gyártású páncélos harcjárművei 1920–1945*. Budapest, Petit Real, 2006.
 Bombay László – Gyarmati József – Turcsányi Károly: *Harckocsik 1916-tól napjainkig*. Budapest, Zrínyi, 1999.
 Kaló József: *Szombathelyi Ferenc a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar élén*. PhD-disszertáció. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2010.

²⁴ Berky (1939) i. m. 24.

- Kaló József: A helység harc változásai és a háborúk városok életére gyakorolt hatásai a hadtörténelemben. In Varga Szabolcs (szerk.): *Vészterhes idők a Mecsekalján: Háborúk, járványok és természeti katasztrófák Pécsen az ókortól a második világháborúig*. Pécs, Pécs Története Alapítvány – Kronosz, 2017. 9–27.
- Móricz Béla: Kisharckocsik alkalmazása. *Magyar Katonai Szemle (MKSZ)*, (1937), 4.

Lesták Tamás¹

Évtizedes késéssel érkező légi támogatás?

Az Egyesült Államok Légierőjének (USAF) fejlesztése az aszimmetrikus hadműveleti igények alapján a Light Attack Aircraft beszerzési program során

Air Support with a Decade Long Delay?

The Development of USAF Based on Operational Demands through the So-called Light Attack Aircraft Procurement Programme

Absztrakt

Az Amerikai Egyesült Államok Légierője (USAF) az utóbbi két évtized aszimmetrikus műveleti igényei alapján egy célzott, kifejezetten az alacsony intenzitású, földi támogató szerepkörre optimalizált beszerzési programot hajtott végre. A program szakaszai, végkifejlete számos problémát felfedezett, elsősorban az eredeti elvárások és célkitűzések, valamint az időközben már megváltozott műveleti környezet különbségei okán. Megvizsgálom, hogy az aszimmetrikus képességek túlsúlya továbbra is érvényesül-e, illetve a konvencionális képességek esetleges előtérbe kerülése mennyiben befolyásolta a program sikerességét.

Kulcsszavak: USAF, aszimmetrikus, konvencionális, légierő, légi támogatás, beszerzési program

Abstract

The United States Air Force (USAF) has conducted a procurement programme specifically for low intense, close air support purposes, based on the asymmetric operational needs

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, doktori hallgató – University of Public Service Doctoral School of Military Science, PhD student, e-mail: lestak.tamas@oif.gov.hu

of the last two decades. The different stages and the outcome of the programme have revealed many issues, mainly due to the significant differences between the original requirements and the current and different operational circumstances. I will examine whether the predominance of these asymmetric skills is still valid or the possible increase of the more conventional abilities had any effect on the success of this particular procurement programme.

Keywords: USAF, asymmetric, conventional, air force, air support, procurement programme

1. Bevezető

Tanulmányomban az Amerikai Légierő (*United States Air Force, USAF*) könnyű támadó, felfegyverzett felderítő-repülőgép rendszerbe állítását célzó programját az aszimmetrikus hadviselés² követelményeinek egy fejlesztési/beszerzési programban megnyilvánuló gyakorlati példaként vizsgálom. Az elmúlt közel két évtized amerikai terrorellenes hadműveletei nyomán kiemelt szerepet kapott az egyes haderőnemi, sőt fegyvernemi képességek célirányos fejlesztése annak érdekében, hogy az afganisztáni, iraki, líbiai és szíri légi hadműveletek során felmerült igényeket ki tudják elégíteni. A fejlesztési forrásokból egyébként is kiemelt arányban részesült légi haderőnem célzottan, kifejezetten az aszimmetrikus feladatok³ ellátása érdekében⁴ kívánt új típust rendszeresíteni. A beszerzési program vázlatos ismertetésén keresztül kívánom bemutatni, hogy az eredeti célkitűzés teljesült-e, illetve rávilágítani az aszimmetrikus és konvencionális képességek közötti jelenlegi prioritási különbségekre az amerikai hadvezetésen belül. Megkísérlem eldönteni, hogy közeljövőben a konvencionális képességek a légierő esetében is fokozatosan elsőbbséget kapnak-e a fejlesztési célkitűzések között.

2. Egy véget nem érő folyamat – egy tipikus 21. századi beszerzési program története

Az úgynevezett könnyű támadó/felfegyverzett felderítő-repülőgép beszerzési programja (*Light Attack/Armed Reconnaissance programme, LAAR*) 2009-ben indult útjára, a légierő hivatalos követelménykiírásakor (2009. július 27-én került kiírásra az úgynevezett információkérési felhívás [*Request for Information, RFI*]), amely egy jövőbeni könnyű támadó, felfegyverzett felderítőgép követelményeit tartalmazta, és 2013-as

² Krajnc Zoltán: Az aszimmetrikus hadviselés, fenyegetés alapkérdései. *Repüléstudományi konferencia, 2008. április 11.*

³ Az úgynevezett aszimmetrikus hadviselés pontos fogalmi elhatárolására számos, egymástól kisebb-nagyobb mértékben eltérő verzió létezik a hazai és nemzetközi szakirodalomban. Az egyik hazai definíció szerint: pontosan körvonalazott politikai célok érdekében folytatott, gyakran több szervezet ideológiai, vallási, etnikai közösségén alapuló katonai és nem katonai műveleteket, eljárásokat és módszereket alkalmazó, közvetlen vagy közvetett hatásokra építő és egymás hatásait felerősítő, a biztonság különböző dimenzióinak területét veszélyeztető harcmodor, főként harcászati eljárás, amellyel rákényszeríthetjük akaratainkat az ellenségre.

⁴ Resperger István – Kiss Álmos Péter – Somkuti Bálint: *Aszimmetrikus hadviselés a modern korban. Kis háborúk nagy hatással.* Budapest, Zrínyi, 2015. 23.

rendszerbe állítási határidőt szabott meg a pályázók számára).⁵ Ennek elsődleges célja az volt, hogy a műveleti tervezők megfelelő közeli légi támogató platformra tegyenek szert, amellyel az afgán és iraki hadszíntereken eredményesen tudják segíteni a földi csapatok harcát, illetve önállóan is csapást tudjanak mérni az ellenséges erőkre, lehetőleg sokkal költséghatékonyabban, mint az addigi eszközökkel. A 2001-től kezdődő afganisztáni hadműveletek, valamint a 2003-as iraki hadműveletek kezdetétől a bombázó műveletek és a közeli légi támogatás esetén⁶ a nagy értékű és – ami még jelentősebb faktor – nagy üzemeltetési költségű típusokkal oldotta meg a légierő a felmerülő feladatokat.⁷ A rendkívül magas üzemeltetési költségeken túl szintén alapvető fontosságú volt az úgynevezett őrzáratozási idő,⁸ amely sokkal rövidebb egy szuperszonikus típus esetén, mint más kisebb, légcsaváros típusoknál.⁹

A fentiek mellett fontos szerepet játszott a program meghirdetésében az amerikai haderő stratégiai elképzeléseinek eltolódása a konvencionális fenyegetések, nevezetesen a Kína jelentette kihívások hatékony leküzdése irányába. A Délkelet-Ázsia felé történő fordulás (*Pivot in Southeast Asia*)¹⁰ néven elhíresült stratégia fontos részét képezte a fejlett, lehetőleg 4. vagy 5. generációs repülőgépek alkalmazása egy felkészült, technikailag fejlett ellenféllel szembeni esetleges összecsapás esetén.¹¹ Ez pedig azt jelentette, hogy az ekkoriban még több fronton folyó terrorellenes műveletekben nem „pazarolhatták el” a legfejlettebb típusok repült idejét alacsony intenzitású harcokra és más típusokkal esetleg alacsonyabb költséggel is megvalósítható légi támogatásra.

A kiírásban meghatározott legfontosabb követelmények egyúttal az úgynevezett alacsony intenzitású légi műveletek, illetve a gyenge légvédelemmel rendelkező ellenséges erők elleni légi műveletek jellemzőire is rávilágítanak:

- képes legyen gyengén kiépített vagy kiépítetlen¹² repülőterekről történő rendszeres üzemelésre;
- fejlett önvédelmi rendszerekkel rendelkezzen, amelyek a modern légvédelmi eszközök ellen is hatékony védelmet nyújtanak, alacsony bevetési profilok esetén is;
- erős passzív védelemmel rendelkezzen, közöttük a létfontosságú részeket érintő páncélozással is;
- hosszú őrzáratozási idő jellemezze, lehetőleg 5 óra időtartamban;
- korszerű adatközlési képesség a létező hálózatokon keresztül;
- hírszerzési, megfigyelési és felderítési képesség (*Intelligence, Surveillance, Reconnaissance, ISR*);

⁵ LAS in, LAS out: Counter-insurgency planes for the USA and its allies. *Defence Industry Daily*, 2019. október 29.

⁶ Allen G. Peck: Airpower's crucial role in irregular warfare. *Air and Space Power Journal*, (2007), nyár. 10–11.

⁷ Robert F. Dorr: The LAAR lightweight combat aircraft is coming to the Air Force. *Defense Media Network*, 2010. január 25.

⁸ Az az időtartam, amíg a repülőeszköz a célterület felett (vagy annak közelében) tud tartózkodni fegyverterhelésétől, üzemanyagszintjétől és teljesítményétől függően. Minél hosszabb ez az idő, a repülőeszköz annál hosszabb ideig áll a földi csapatok rendelkezésére, támogatás céljából.

⁹ George H. Hock Jr.: Closing the irregular warfare air capability gap. *Air and Space Power Journal*, (2010), tél. 60–61.

¹⁰ A 2011-től meghirdetett stratégiai irányváltás a korábbinál sokkal nagyobb diplomáciai, gazdasági, katonai figyelmet kívánt szentelni a régióknak az amerikai hozzáállásban.

¹¹ Joshua Kurlantzick: The Pivot in Southeast Asia. Balancing interests and values. *Council on Foreign Relations*, 2015. január 08. 1–2.

¹² Fűves vagy köves repülőterek vagy leszállóhelyek, amelyek különösen jellemzőek voltak az afgán (és a harcok kezdeti szakaszában) az iraki hadszíntérré is.

- nagy mennyiségű, külső felfüggesztésű fegyverzet;¹³
- alacsony üzemeltetési költségek: az elvárás szerint 1000 USD/repült óra az a szint, amelyet a hadszíntéren teljesítenie kellett¹⁴ a nyertes ajánlattevőnek.¹⁵

A következő lépés az úgynevezett részletes ajánlattételi felhívás (*Request for Proposals*, RFP) kiadása volt 2010 szeptemberében. Két vállalat nyújtott be pályázatot: az amerikai *Beechcraft* az AT-6B *Wolverine* típusal, illetve a brazil *Embraer* az A-29 *Super Tucano* típusal. A végül rendkívül hosszúra nyúlt és hányattatott sorsú program egyik első problémás szakasza 2011-ben kezdődött a *Beechcraft* ajánlatának kizárásával technikai hiányosságokra és a feltételeknek való nem megfelelésre hivatkozva.¹⁶ 2011 végén a USAF az *Embraer* ajánlatát hirdette ki győztesnek, azonban a *Beechcraft* többszöri fellebbezése egészen 2013-ig megakadályozta a szerződéskötést és a gyártás megkezdését.¹⁷ Mindkét oldal részéről komoly politikai lobbitevékenység zajlott (nem függetlenül a *Beechcraft* amerikai munkahelyeket jelentő Államokbéli gyártósorai okán) a Kongresszusban, amely sokáig teljesen ellehetetlenítette a szerződés teljesítését.¹⁸ Időközben az eredeti LAAR program neve is megváltozott, immár Könnyű Légi Támogatás (*Light Air Support*, LAS)¹⁹ névre hallgatott.

Az elhúzódó program következő állomását a USAF 2016-os újabb döntése jelentette, amikor az úgynevezett OA-X program keretében négy iparági szereplőt kért fel, hogy már kész, kipróbált, alacsonyabb költségű típusokkal²⁰ bizonyítsák megfelelőségüket kedvezőtlen körülmények közötti bevetések esetén is. Erre a felhívásra összesen négy pályázó jelentkezett: a *Textron Aviaton* a frissen kifejlesztett *Scorpion* sugárhajtású típusal, az *Embraer/Sierra Nevada* vállalat a már korábban is nyertes A-29-essel, az ekkorra már szintén a *Textron* által kínált AT-6B típus, valamint az *L3* vállalat a *Longsword* típusal. Utóbbi három géptípus turboprop kialakítású²¹ volt. A követelmények érdemben nem változtak a megelőző kiíráshoz képest (fejlett alacsony támadó és közeli légi támogató képesség, éjjel-nappali bevetettség, szárazföldi konvoj kísérő képesség, gyors fordulékonyaság), pusztán kiegészültek néhány olyan elemmel (még alacsonyabb egységár, kifejezetten kedvezőtlen időjárási körülmények közötti megbízható üzemelés, kompatibilitás az időközben kifejlesztett elektronikai önvédelmi

¹³ USAF receives first funding for LAAR Aircraft Programme. *Airforce technology*, 2009. december 10.

¹⁴ John Antal: The Light Attack Aircraft challenge. Making close air support effective again. *Military Technology*, (2020), 7–8. 28–30.

¹⁵ Ez óriási megtakarítást jelentett volna a szupersonikus gépek hasonló profilú bevetéseikor megszokott mintegy 30-40 000 USD/repült óra költséghez képest.

¹⁶ David Oliver: Light Air Support Mission Aircraft, Light Attack/ISR Aircraft Overview. *Regional Overview: Middle East – IDEX Focus*. *Military Technology* 2/2019, 33.

¹⁷ David Oliver: Light Air Support Mission Aircraft, Light Attack/ISR Aircraft Overview. *Regional Overview: Middle East – IDEX Focus*. *Military Technology* 2/2019, 32.

¹⁸ A program ezen szakaszát a Szövetségi Fellebbviteli Bíróság döntése zárta le, amely jóváhagyta az A-29-es gyártását.

¹⁹ A program a fejlesztési folyamaton túl egy csatornát is jelentett, amelyen keresztül olyan szövetséges államoknak nyújthattak segítséget, amelyek komoly aszimmetrikus kihívásokkal küzdenek (például A-29-es gépeket kapott az Afgán Légierő [AAF], valamint Libanon is).

²⁰ Az úgynevezett off-the-shelf megoldás lényege, hogy már létező technológiákkal, illetve típusokkal, esetlegesen kisebb mértékű módosításokkal, jóval kedvezőbb beszerzési költséggel és jóval rövidebb idő alatt lehessen rendszeresíteni a kívánt típust.

²¹ Légcsavaros gázturbinás meghajtású típusok, amelyek üzemeltetési költsége jellemzően nagyságrendekkel alacsonyabb a sugárhajtású típusokénál.

eszközökkel és digitális kommunikációs képesség a légierő más egységeivel), amelyek az újabb hadművelleti tapasztalatok okán váltak szükségessé.²² 2018 februárjában aztán a légierő döntéshozói meglepő módon nem egy „szokásos” döntést hoztak a két tagúra szűkített pályázói mezőnyrel kapcsolatban, ugyanis nem a korábban tervezett harci demonstráció keretében terveztek dönteni a győztesről, hanem tovább dolgoztak mindkét vállalattal annak érdekében, hogy a lehető legtökéletesebb megoldást adó pályázó tudjon nyerni a későbbiekben. Ezt a tesztelési folyamatot zavarta meg egy baleset 2018 júniusában, amelynek során egy A-29-es került veszteséglistára. A programot azonnal felfüggesztették, és az újraindítást követően is lassabbá vált annak előrehaladása, bár a célja nem változott.²³

2019 tavaszán a légierő sokadik nekifutásra tette le újra a voksát a könnyű támadó repülőgép mellett, igaz ismételen a korábbiaktól eltérő követelmények és keretrendszer feltételei között. A korábbi jelentős gépmennyiség helyett a két pályázótól már szerényebb gépmennyiségre kértek ajánlatot, amely gépek fő feladata immár kifejezetten az aszimmetrikus fenyegetést jelentő ellenséges erők elleni küzdelem, viszont kisebb arányban amerikai erők kötelékében, nagyobb arányban pedig a szövetséges légierők állományában.²⁴ Az elképzelés szerint a Különleges Erők Parancsnoksága (*Air Force Special Operations Command*, AFSOC) venné átmeneti állományba az A-29-es gépeket tesztelés, fejlesztés céljából a floridai Hurlburt Field bázison – amelyeket a szövetséges haderők tagjait későbbiekben oktató úgynevezett harci repülési tanácsadók használnának (a program szerint ez a fajta oktató tevékenység egészen 2024-ig folytatódik az A-29-es gépekkel)²⁵ –, míg a Légiharc Parancsnokság (*Air Combat Command*, ACC) ugyanezt tenné az AT-6-osokkal a nevadai Nellis légi bázison települve – amelyek feladata a későbbiekben a szövetséges haderők számára olcsón üzemeltethető, kommunikációs és felderítő platform biztosítása a koalíciós műveletek során²⁶ –, ezzel mindkét típusnak esélyt teremtve a fejlesztésre és a végső győzelemre.²⁷ Ahogy David L. Goldfein tábornok, a USAF akkori vezérkari főnöke fogalmazott: „Arra fókuszálunk, hogy egy könnyű támadó repülőgép hogyan tudja segíteni szövetségeseinket és partnereinket az erőszakos szélsőséges elleni küzdelemben saját határainkon belül.”²⁸ A meglehetősen érdekes megoldás nem talált egyöntetű támogatásra szakmai körökben, ennek ellenére ennek szellemében került kiírásra az újabb részletes ajánlattételi felhívás, majd pedig a szükséges költségvetési háttér biztosításához a 2020-as védelmi költségvetésben is módosításokat eszközöltek.²⁹ A program célja immár az úgynevezett Fegyveres Ellenőrzés (*Armed Overwatch*) kezdeményezés keretében a speciális erők aszimmetrikus hadviselési képességeinek

²² Air Force search for new Light Attack Aircraft may begin by Spring. *National Defense Blog*, 2017. február 04.

²³ Vivienne Machi: Air Force light attack vision inches closer to reality. *National Defence*, 2018. szeptember 27. 35–36.

²⁴ Frank Wolfe: Defense authorizers push for ramp up of Light Attack Aircraft for SOF. *Aviation Today*, 2019. november 27.

²⁵ Mark Ayton: Wichita's gutsy little striker. In *United States Air Force air power yearbook 2021*, Stamford, Key Publishing Ltd., 2020, 10–13.

²⁶ Ehhez a tervek szerint az új verzióknak (AT-6E) 2021 első félévében repülnie kell.

²⁷ Joseph Trevithick: USAF may launch new Light Attack Aircraft tests to explore a requirement it already has. *The Drive*, 2019. november 13.

²⁸ U.S. Air Force: *Secretary of the Air Force Public Affairs: Air Force requests proposals for light attack aircraft*. 2019. október 25.

²⁹ Valeria Insinna: Sorry, Sierra Nevada Corp. and Textron: The US Air Force isn't buying light attack aircraft planes. *Defense News*, 2020. február 10.

kiegészítése. A programot ismételten komoly kritikák érték, hiszen ekkorra már egy évtizednyi tesztelés, pályáztatás telt el eredménytelenül, ráadásul a légierő szinte ugyanazokat a pályázókat kérte fel újfent, amelyek korábban is pályáztak (néhányik ráadásul eredményesen). A döntés ráadásul a várható megrendelések számát is igen drasztikusan érintette, a korábbi mintegy 360 db-os megrendelés helyett mindössze néhány tucatra lesz szüksége a légierőnek³⁰ (természetesen nem számítva az esetleges közvetlen külföldi megrendeléseket a szövetséges légierők részéről). Emellett a speciális erők képviselői is komoly kritikát fogalmaztak meg a program késedelmes megvalósítása kapcsán, mivel a több országban is aktív különleges műveletek során továbbra is sürgető igény mutatkozna a közeli légi támogatási képesség iránt.³¹ Egy lassan és alacsonyan támadni képes, sérülésálló sárkányszerkezettel rendelkező repülőgép, hosszú űrjáratozási idővel lenne a tökéletes légi támogató elem az ilyen műveleteket végrehajtó földi csapatoknak világszerte.³²

Ennek ismeretében (is) különösen meglepő döntés született 2020 év elején, mégpedig a Könnyű Támadó Program törléséről. Ennek ellenére néhány példányt tovább tesztel a légierő a jövőben, elsősorban új harcjeljárások és technológiák kifejlesztése céljából, de ez a jelenlegi álláspont szerint nem jelenti jelentősebb gépmennyiség megvásárlását a későbbiekben.³³ A program a szövetséges légierők megerősítését célozza, könnyű támadó és felderítőgépekkel. Ennek keretében az AT-6-os többek között az új adatmegosztó hálózat³⁴ tesztelésére is szolgál. Az A-29-es pedig a külföldi haderők pilóta és harckiképzését folytatja, amely a speciális erők terrorellenes műveleteit támogatná akár az amerikai légi haderőnem kötelékében, akár valamely külföldi légierő állományában.³⁵ Ennek alapja az Afgán Légierő esetében például már 2016 óta létezik, abban az évben szállították le ugyanis az A-29-es típus első példányát. A fegyveres felkelés elleni küzdelemben már ekkor megkezdődött az afgán fél részvételi arányának növelése, amelyben kiemelt szerepet szántak a légierőnek.³⁶ Mindez egy nagyon szoros koalíciós tanácsadói tevékenységgel történik, ebben a rendszerben sajátítanak el az afgán pilóták a földi támadó, azon belül is a közeli légi támogató tevékenységhez szükséges készségeket.³⁷

A Fegyveres Ellenőrzés program pedig – bár módosításokkal – folytatódik, részben azonos szereplőkkel, hiszen a két fenti gyártó mellett benyújtotta pályázatát az L3 Technologies, az Air Tractor és a Leidos is. E program jelenleg egy viszonylag egyszerű célkitűzéssel rendelkezik: megfelelő, egyszerű és gyorsan hadrendbe állítható platformot találni a különleges erők közeli légi támogató repülőgépének szerepkörébe,

³⁰ Jeremiah Gertler: Air Force OA-X Light Attack Aircraft Program. *Congressional Research Service, In Focus*, 2021. március 30. 1–2.

³¹ Michael Waltz: The case for light-attack aircraft. *Military Times*, 2019. október 29.

³² Trevithick (2019) i. m.

³³ Insinna (2020) i. m.

³⁴ Az AEROnet névre hallgató adatátviteli és kommunikációs rendszer egy sokkal hatékonyabb video-, hang-, szöveges üzenetközlésre, valamint adatcsomagok átvitelére szolgáló rendszer lesz, amelyet a szövetséges haderők is használnak a tervek szerint. Rendszerbe állításának várható ideje 2022 májusa.

³⁵ Rachel S. Cohen: USAF issues seed money for four light-attack aircraft. *Air Force Magazine*, 2020a. március 17.

³⁶ A típus meglehetősen sikeres e szerepkörben. 2020 őszéig mintegy 311 sikeres légitámadást hajtott végre az Afgán Légierő, és ezen időszak alatt nem érkezett független jelentés civil áldozatokról. Ez azt is jelezheti, hogy a könnyű támadó repülőgép fejlesztési modell alapvetően helyes elképzelés volt.

³⁷ Rachel S. Cohen: Light attack providers get second shot with SOCOM. *Air Force Magazine*, 2020b. május 13.

amelyek állandó jelleggel ezen alakulatok rendelkezésére állnának, így nem szükséges értékes repült időt elvonni egyéb, konvencionális műveletektől.³⁸ A program keretében a tervek szerint összesen 75 db repülőgépet kívánnak rendszerbe állítani, 7 éves időintervallumon belül.³⁹ Az ütemezés szerint a kiválasztás és a tesztelés 2021 első felében befejeződik, és a prototípus már ez év nyarán a levegőbe emelkedhet.

3. Az aszimmetrikus kihívások hatása a programra – elméleti háttér

Az utóbbi két évtized több amerikai vagy NATO vezetésű légi hadműveletében kiemelt szerepet kaptak az aszimmetrikus hadviselés követelményei, illetve az ezek jelentette kihívások a részt vevő légierők számára. Az első állomás e folyamatban egyértelműen az Afganisztán elleni 2001-es amerikai hadművelet volt, illetve még inkább a gyors katonai győzelmet követő pacifikálási folyamat,⁴⁰ a majdnem két évtizede húzódó felkelésellenes műveletek a Talibán ellen. Ez a háború mutatta meg igazán, hogy az amerikai légi haderőnem nem teljesen volt felkészülve egy ilyen jellegű, hosszan elhúzódó műveletre. Sem a rendelkezésre álló technika, sem az alkalmazott harc eljárások nem feleltek meg az ellenfél jelentette kihívásoknak, éppen ezért már a műveletek kezdeti szakaszától kísérletek történtek az alkalmazkodásra, a folyamatos változtatásra.⁴¹ Mivel az ellenfél nem rendelkezett hagyományos értelemben vett katonai vezetési pontokkal, a légierő által biztosított aszimmetrikus képességek közül (ISR-képességek, precíziós légicsapások, saját erők gyors telepítése és kivonása) az ISR-képességek és az időben pontos, precíziós légicsapások képessége gyengén védett célpontok (jellemzően személyek, lakóházak, kisebb létesítmények) ellen⁴² vált kulcsfontosságúvá.⁴³ A 2003-as Irak elleni inváziót követően e műveletek megsokszorozódtak, és az összes légierős bevetés jelentős részét tették ki a közeli légi támogató bevetések. A saját vagy szövetséges erők elleni közeli légicsapások komoly technológiai szintet és a célterület feletti folyamatos jelenlétet követeltek meg, amelyeket a hadműveletek előrehaladtával egyre nagyobb hatékonysággal volt képes ellátni a USAF.⁴⁴ Ennek rendkívül magas költségigénye volt, és óriási mértékben leterhelte az eredetileg más célokra szánt gépállományt is.⁴⁵

³⁸ Garrett Reim: US Special Operations plans to buy 75 light attack aircraft for Armed Overwatch. *Fligh Global*, 2020a. február 15.

³⁹ Reim, Garrett: US Air Force adds two AT-6 light attack aircraft to continued experiment. *Fligh Global*, 2020b. március 16.

⁴⁰ Bernie Willie: The importance of air power in supporting irregular warfare in Afghanistan. *Air and Space Power Journal*, (2012), július–augusztus. 114–115.

⁴¹ Jon C. Wilkinson – Andrew Hill: Airpower against the Taliban. Systems of denial. *Air and Space Power Journal*, (2017), ősz. 53–56.

⁴² Géraud Laborie: The Afghan model more than 10 years later. An undiminished relevance, *ASPJ Africa and Francophonie*, (2013), 3rd Quarter. 58–59.

⁴³ Will Selber: The other side of the COIN. *Air and Space Power Journal*, (2018), ősz. 81.

⁴⁴ Selber (2018) i. m. 73–74.

⁴⁵ Például a légierő F-15-ös típusának várható élettartama jelentősen csökkent a rendkívüli műveleti leterheltség okán (hasonlóan a Haditengerészet F-18-as vadászbombázóihoz).

Az Iszlám Állam (ISIS) elleni hadműveletek ismételten rávilágítottak ezen képességek fontosságára, még az utóbbi évek folyamatos ilyen irányú fejlesztései mellett is. Az iszlamista terrorszervezet meglehetősen összetett kihívást jelentett az ellene harcoló nemzetközi koalíció légierei számára, lévén egyszerre többféle ellenség jellemzőivel⁴⁶ is rendelkezett, így az alkalmazott eljárások is többfélék voltak a műveletek során. A hagyományos légi háború elméletek közül több is értelmezhető volt e műveletekben. Warden⁴⁷ és Pape elméletei egyaránt alkalmazhatóak voltak az ISIS elleni aszimmetrikus hadviselésre. Warden 5 gyűrű modellje⁴⁸ értelmében kísérletek történtek az ellenséges célpontok többféle rétegének (vezetői réteg, elfoglalt infrastruktúra) elleni támadására, így végső soron a cél az ellenség stratégiai megbénítása volt.⁴⁹ Pape gondolatai jegyében pedig, mivel az ISIS nem támaszkodott klasszikus értelemben a logisztikára, utánpótlási vonalakra, sokkal több eredményt lehetett elérni a közeli légi támogatás eszközével (*Close Air Support, CAS*), amely az aszimmetrikus fenyegetések esetén az egyik leggyakrabban alkalmazott légi művelettípus.⁵⁰ Az ISIS elleni műveletek végső sikere a szakértők szerint nagymértékben volt köszönhető a légi támogatás hatékonyságának, elsősorban a közeli légi támogatás pontosságának és összehangoltságának a szárazföldön előrenyomuló szövetséges csapatok műveleteivel. Mindezt persze a részt vevő légierek kiemelkedő technológiai színvonalat képviselő repülőgépeinek magas intenzitású bevetéseivel sikerült megvalósítani, ez pedig igen költségigényes. A szövetséges géptípusok minden esetben legalább 4. generációs szintet képviselő eszközök voltak, amelyeknek repült órái komoly költséget jelentettek, nem beszélve a repülőgépek úgynevezett gyári élettartamának⁵¹ nagymértékű kihasználásáról. Bár az iraki és szír hadszíntéren végrehajtott bevetések bonyolultabb környezetben valósultak meg, mint az afgán légi műveletek, de egy jelentős részük szintén végrehajtható lett volna egyszerűbb és specifikusan szárazföldi célpontok elleni támadások végrehajtására optimalizált géptípusokkal, sokkal költséghatékonyabban. Mivel a fentiekben jelzett nagy intenzitású, időben pontos légicsapások egyik alapfeltevétele a hosszú célterület feletti őrjáratozás volt, ez a részt vevő géptípusok jellegéből adódóan⁵² pedig rendkívül magas költséget jelentett.⁵³ A korábbi fejezetekben tárgyalt specifikus, könnyű támogató repülőgéptípusok nagy valószínűséggel sokkal olcsóbban tudták volna végrehajtani az ISIS elleni műveleteket, különösen ha kisebb egy repült

⁴⁶ Tekintettel a szervezetben szerepet vállalt regurális katonákra (főként a korábbi iraki haderőben szolgáló, akár magas rangú tisztekre), a számos országból érkező önkéntes, irreguláris jellegű csapatokra, valamint a rövid idő alatt elfoglalt nagy földrajzi kiterjedésű területekre, az alkalmazott harcéljárások is egyfajta elegyét alkották a regurális és irreguláris hadviselésnek.

⁴⁷ Robert Pape úgynevezett kényszerítés elmélete szerint az ellenség a már elszenvedett veszteségektől való félelem okán tartózkodik a további tevékenységtől.

⁴⁸ John Warden 5 gyűrűs elmélete szerint megkülönböztethetünk különböző szinteket az ellenség célpontjai között, amelyek légi támadása eltérő eszközöket követel meg, és eltérő eredményeket is hoz.

⁴⁹ Valéria de Moura Sousa – Augusto W.M. Teixeira Júnior: *Airpower and counterinsurgency. The strategic logic of Operation Inherent Resolve. Journal of the Americas*, (2020), First edition. 196–197.

⁵⁰ Moura Sousa – Teixeira (2020) i. m. 197–199.

⁵¹ Az az általában naptári évben vagy repült órában megadott érték, amelyet a gyártó eredetileg meghatározott mint maximális élettartamot (létezik külön adat a sárkányszerkezetre, a hajtóműre stb. vonatkozóan).

⁵² A USAF részéről elsősorban F-16-os, F-15-ös vadászbombázók, A-10-es csatarepülőgépek, F-22-es vadászgépek, amelyek nagy harcértékű, de drágán üzemeltethető típusok, amelyeket eredetileg komoly eszközökkel, integrált légvédelemmel rendelkező, fejlett ellenfelek elleni bevetésekre terveztek.

⁵³ Moura Sousa – Teixeira (2020) i. m. 208.

órára eső üzemeltetési költségeiket⁵⁴ és sokkal nagyobb célterület feletti őrjáratozási idejüket vesszük figyelembe.⁵⁵

Mindezen tapasztalatokból fakadó igényeket azonban nem volt egyszerű kielégíteni, lévén, az amerikai légi haderőnem története során igazán soha nem kötelezte el magát az egyszerűbb technológiai színvonalat képviselő, igazán többfeladatú, földi csapatokat támogató típusok mellett. A több mint 60 éves doktrínát – miszerint a légierő feladata egy erős, felkészült ellenféllel szemben kivívni a győzelmet a lehető legmagasabb technológiai szintet képviselő géptípusokkal – természetesen nem egyszerű felülírni. Az afganisztáni és iraki hadszíntéren is több év telt el, mire elkezdődött a lehetséges és szóba jöhető könnyű támadó típusok kiválasztását célzó program. Mint fentebb láthattuk, erre egészen 2009-ig kellett várni.⁵⁶ Emellett arról sem szabad megfeledkezni, hogy az új műveleti igények jelentette kihívásokat úgy kellett megválaszolni, hogy közben a légierő hagyományos szerepköre és céljai sem tűntek el, sőt új katonai nagyhatalmak egyre erősödő befolyása okán bizonyos területeken viszonylag gyors válaszokra lett volna szükség (például a kínai és orosz hiperszonikus fegyverek elleni védekezés). Tehát egyszerre kellett volna egy merőben új képességbeli hiányosságot (könnyű támadó képesség) gyorsan, hatékonyan pótolni és a régi, konvencionális képességeket is fejleszteni, de legalábbis szinten tartani. Mindezt 2008-tól kezdődően egy alapvetően megszorító védelmi költségvetési környezetben. A 2010-es évek elején több érdekes javaslat is született az afgán és iraki hadszíntéren folyó események javítása érdekében: ilyen volt, hogy egy külön speciális szervezeti egységet kellene létrehozni a légierő vezetésén belül, amely dedikáltan a felkelésellenes műveletek légi támogató elemeit koordinálja és hajtja végre; a másik javaslat arra irányult, hogy a helyi afgán nemzeti légierőt vonják be sokkal nagyobb mértékben a földi csapatokat támogató műveletekbe,⁵⁷ minél több repülőeszközt rendelkezésükre bocsátva, és a korszerű harceljárások elsajátítását segítve.⁵⁸

Súlyos problémát jelentett emellett a koalíciós légi csapatok pontosságának kérdése is. A szuperszonikus vadászbombázó típusok és a bevetett fegyverek találati pontossága rengeteget fejlődött az afgán és az iraki, különösen pedig az ISIS elleni légi bevetések során, de sajnos továbbra is előfordultak baráti tűzben történt saját vagy szövetséges veszteségek és civil áldozatok is. Ennek kiküszöbölésére folyamatosan történtek technológiai fejlesztések (elsősorban a célmegjelölés, valamint az alkalmazott fegyverek terén), de újabb minőségi ugrást szintén egy könnyű támadó típus alkalmazása jelentett volna, amely alacsonyabb magasságon, hosszabb időt a célterület felett töltve (ezzel több időt biztosítva a pilóta vagy a földön tevékenykedő ügynevezett előretolt repülésirányító tiszt [*Joint Terminal Attack Controller*, JTAC, aki

⁵⁴ Trevor Phillips-Levine: Redistributing airpower for the spectrum of warfare. *Air and Space Power Journal*, (2020), ősz. 65.

⁵⁵ Phillips-Levine (2020) i. m. 61–63.

⁵⁶ A hivatalos LAAR program megindítását megelőzően mindössze átmeneti, időszakos megoldásokat kerestek a probléma megoldására (nem katonai célokra készült gépek átalakítása, illetve a különböző 4. generációs vadászbombázók szoftveres és hardveres „kiegészítése”, célzott képességfejlesztése).

⁵⁷ Phillips-Levine (2020) i. m. 66–67.

⁵⁸ Utóbbi javaslat részben megvalósult, hiszen az Afgán Légierő merev- és forgószárnas egységeit is jelentősen megerősítették az évek alatt, folyamatosan új eszközöket és tudást biztosítva részükre (e folyamatban például a Magyar Légierő helikopteres oktatói is tevékenyen részt vettek több éven keresztül), illetve a könnyű támadó repülőgép program jelenlegi formájában (*Armed Overwatch*) is a szövetséges Afgán Légierőre kíván nagyobb felelősséget osztani e szerepkörben.

a földi csapatok közeli légi támogatását koordinálja a térségben tevékenykedő légi egységekkel történő kommunikáció és célravezetés útján] számára a hatékony célmegjelölésre) tud légi támogatást nyújtani. Természetesen még ez sem tudta volna teljesen megszüntetni a civil áldozatok valószínűségét, mivel szakértők szerint azt az ellenfél alapvető stratégiája (miszerint tevékenysége nagy részét a civil lakosság között elvegyülve, de legalábbis közvetlen közelükben fejtí ki) okozta.⁵⁹

4. A jövő – az aszimmetrikus képességek háttérbe szorulása?

Az LAAR, LAS, OA-X programok fentiekben jelzett módon történt lezárása természetesen rengeteg szakmai, politikai, gazdasági kritikát hívott életre a teljes programmal szemben,⁶⁰ illetve a USAF prioritásai kapcsán is.⁶¹ Mint ahogyan azt a fenti fejezetekben láthattuk, az elmúlt időszak aszimmetrikus műveleti igényei számos fejlesztést életre hívtak a légierő könnyű támadó, közeli légi támogató szerepkörben dolgozó egységei tekintetében, de már az afganisztáni és iraki harcok idején felmerült a kérdés, hogy a valóban létfontosságú képességet vajon milyen hatásfokkal tudná használni a légi haderőnem egy jobban felszerelt, erős légvédelemmel rendelkező ellenféllel szemben? Erre a célra egyes tervezők a régi A-10-es csatarepülőgépet tartják a legalkalmasabbnak,⁶² amely már számos konfliktusban bizonyította képességeit, azonban egy erős légvédelemmel, esetleg fejlett ügynevezett hozzáférést korlátozó/megtagadó (*Area Access/Area Denial, A2/AD-*) eszközökkel felszerelt hadszíntéren valószínűleg már csak jelentős veszteségekkel tudná ellátni feladatait.⁶³ Emiatt a légierő az új 5. generációs F-35-ös vadászbombázó mellett tenné le voksát egy jövőbeli konfliktus földi támogató szerepkörében is.⁶⁴

Az egyes speciális szerepköri kérdéseken túl az az általános kérdés is felmerül az amerikai védelmi tervezők körében, hogy a jelenkori új irányok – például a csendes-óceáni régió elsőbbsége a jövőbeli prioritásokat illetően – mennyiben jelentenek trendváltást az aszimmetrikus képességek fejlesztése irányából a konvencionális, hagyományos légi képességek fejlesztésének irányában. Az afganisztáni, az iraki, a líbiai, az ISIS vagy éppen a Boko Haram elleni hadműveletek során minden esetben a légierő volt az első, amelyet a politikai vezetés bevetett mint a leggyorsabban mozgósítható haderőnemet, amely hatékonyan alkalmazható valamennyi fenyegetéssel szemben. Ezen esetekben szinte mindig gyenge államok vagy éppen nem állami szereplők ellen kellett bevetni a légi haderőnemet, amely jelenség a stratégiai tervezők szerint várhatóan középtávon is fennmarad. Mindez azzal is jár, hogy a légierőnek a már megszokott

⁵⁹ Moura Sousa – Teixeira (2020) i. m. 205–208.

⁶⁰ Phillips-Levine (2020) i. m. 65.

⁶¹ Az amerikai Mitchell Institute például 2018-as jelentésében a könnyű támadó repülőgép program keretében kiválasztott mindkét típust kiválóan minősítette, amelyek tökéletesen alkalmasak lennének a különböző hadszíntereken harcoló alakulatok azonnali megsegítésére.

⁶² Az A-10-es géphez kapcsolódó igen ambivalens szakmai és politikai hozzáállás történetét jelen tanulmányban terjedelmi okok miatt nem célozom kifejteni.

⁶³ Steven Fino: The coming close air support fly-off. Lessons from AIMVAL-ACEVAL. *Air and Space Power Journal*, (2017), nyár. 17–18.

⁶⁴ Phillips-Levine (2020) i. m. 61–63.

rugalmasságával lesz szükséges reagálnia a jövőben is az egymástól akár földrajzilag is nagy távolságokon felmerülő, adott esetben akár teljesen eltérő jellemzőkkel rendelkező aszimmetrikus fenyegetésekre. Ráadásul a CAS szerepkörben tevékenykedő repülőeszközökkel szemben újabb és újabb követelmények jelentkeznek, például az egyre fejlettebb szenzorrendszerek, megfigyelő eszközök vagy célmegjelölők szükségessége.

Emellett azonban fokozatosan fel kell készülnie az új, konvencionális feladatokra⁶⁵ is, amelyeket a Kínához hasonló lehetséges ellenfelek hívnak életre. Ha közelebbről megvizsgáljuk a USAF jelenlegi doktrínáit,⁶⁶ akkor fő feladatként továbbra is határozottan szerepelnek a következő feladatok és célkitűzések: megvédeni az amerikai érdekeket és a szövetségesek érdekeit fejlett haderővel rendelkező ellenfelekkel szemben; az ellenfél harcjárműveinek, létesítményeinek, vezetési pontjainak megsemmisítése.⁶⁷ Megítélésem szerint érdekesség, hogy az Amerikai Légierő szinte semmilyen Afganisztánban és Irakban megszerzett pozitív vagy éppen negatív tapasztalatot nem emel át a hivatalos konvencionális hadviselési céljai közé, sokkal inkább egy „tiszta lappal” történő újraindítás történik. Ennek oka lehet, hogy a USAF mint szervezet folyamatosan igyekszik megfelelni a várható jövőbeli, sokkal inkább konvencionális kihívásoknak, így ezeket a képességeket hangsúlyozza a már „jól ismert”, elmúlt évtizedekben tökéletesített aszimmetrikus képességekkel szemben.

A 2020 év eleji döntés – miszerint eredmény nélkül megszüntetésre kerül a könnyű támadó repülőgép program, de szinte rögtön ezt követően megerősítésre került a Fegyveres Ellenőrzés keretében 75 ilyen típusú eszköz fejlesztése és beszerzése a különleges alakulatok és a szövetséges légierők számára⁶⁸ – véleményem szerint tökéletesen mutatja ezt a kettősséget a légierő stratégiai szempontjából. Az aszimmetrikus fenyegetések hatékony leküzdése, bár kisebb intenzitással, de továbbra is fontos célkitűzés, emellett pedig egy sor hagyományos képesség elérése, vagy újra elérése, is kiemelt prioritás. E két célt egyszerre elérni nem egyszerű feladat, különösen annak figyelembe vételével, hogy a költségvetési források sem állnak végtelen mennyiségben rendelkezésre. E kettősségből eredő ellentmondást egyes szakértők szerint azzal is fel lehetne oldani, ha a több évtizeden keresztül fejlesztett, tökéletesített könnyű támadó, illetve közeli légi támogató koncepciót valamilyen formában alkalmazni lehetne a jövő konvencionális összecsapásaiban is. Erre példaként a jelenleg rendelkezésre álló könnyű támadó gépek hosszú távú támadó fegyverekkel (például csapásmérő cirkálórakétákkal, nagy értékű célpontok elleni rakétafegyverekkel) történő felfegyverzését javasolják, amelyekkel ezek a típusok is eredményesen támadhatnának még jól védett, technikai eszközökkel jól ellátott úgynevezett közel azonos vagy azonos katonai technológiai szinten álló (*neer-peer* vagy *peer*) ellenfeleket is, hiszen a gépek egyes tulajdonságai (nagy órjázási idő, alacsony magasságban végzett bevetések, alacsony sebesség) szerencsésen találkoznának más előnyös tényezőkkel (mint a többszörös hangsebességgel repülő rakétafegyverek előnye). Ez úgynevezett

⁶⁵ Ezek tulajdonképpen régi-új feladatok: erős légvédelmi rendszer áttörése, majd csapásmérés a kiemelt célpontokra, erős A2/AD-eszközökkel felszerelt területen történő hatékony manőverezés, illetve feladat-végrehajtás, saját erő bejuttatása és kivonása ezen területről, légi fölény kivívása és fenntartása.

⁶⁶ A jelenleg érvényes légi és földi ellenfelek elleni doktrínák (*counterair operations* és *counterland operations*) című dokumentumok 2015-re, illetve 2019-re datálódnak.

⁶⁷ Selber (2018) i. m. 81.

⁶⁸ Patrick Tucker: Here's what special operators want from their new light attack plane. *Defense One*, 2020. december 12.

high-low mix képességeket jelentene, vagyis a magas technológiai színvonal egyesülne az alacsonyabb technológiájú megoldásokkal, összességében előnyös tulajdonságokat létrehozva.⁶⁹

Egy másik javaslat szerint a légierőnek a jövőben a konvencionális, hagyományos képességek nagyarányú fejlesztésére kellene koncentrálnia, míg a földi csapatok támogatásának feladatát át kellene adnia a hadsereg (Army) repülőalakulatainak. Ennek oka, hogy a hagyományosan alacsony intenzitásúnak számító terrorellenes műveletek esetén legtöbbször teljes légifölényt birtokol az amerikai vagy koalíciós légierő, ennél fogva a bevetett légi eszközökre nem jelentenek valós veszélyt a földön harcoló ellenfél alakulatai (ez alól a helikopterek képeznek bizonyos esetekben kivételt). Ennél fogva a földi csapatok hatékonyabban tudnák irányítani a számukra létfontosságú közeli légi támogatási műveleteket, mint teszi azt a légi haderőnem. A másik ok, hogy az alacsony intenzitású hadszíntereken folyó műveletek – bár nem olyan látványosan mutatják a légierő fontosságát – továbbra is kulcsfontosságúak maradnak az amerikai stratégiai elképzelések teljesítése szempontjából. Amennyiben a légierő a magasabb intenzitású hadszínterekre és a konvencionális képességekre fókuszálja fejlesztési erőforrásait, úgy azt a célt hatékonyabban lesz képes elérni, míg az aszimmetrikus képességeket a hadsereg tudná továbbfejleszteni, ezzel is tehermentesítve a légi haderőnemet a párhuzamos fejlesztési kényszer alól. Az ötlet képviselői szerint az elmúlt években közeli légi támogatásra használt szuperszonikus vadászgépek és vadászbombázók (F-15-ös, F-16-os, F/A-18-as) – sőt egyes esetekben még bombázó gépek is (B-52, B1-B) – bár sok fejlesztésen estek át (mind az alkalmazott harceljárásokat, mind a bevetett eszközök pontosságát illetően), továbbra is többletköltségeket és a flotta idő előtti „fáradtságát” okozzák, egész egyszerűen azért, mert eredetileg nem e szerepre szánták őket. Az új típusok pedig (mint az F-35-ös) bár korlátozottan képesek e feladat ellátására, fedélzeti eszközeik többsége nem erre lett optimalizálva. Az úgynevezett pilóta nélküli repülőeszközök szerepéről szintén vegyes megoldást javasol az elképzelés, mégpedig a földi támogató szerepkör megosztását ezen eszközök és a könnyű támadó repülőgépek között. A nagy értékű és időérzékeny célpontok ellen használnák a különböző pilóta nélküli eszközöket (például MQ-9 Reaper), míg a „hagyományos” földi támogató szerepkörben a Fegyveres Ellenőrzés program végső nyertesét.⁷⁰ Az ötlet vitán felüli legfontosabb pozitívuma véleményem szerint a specializáció és a képességbeli párhuzamosságok csökkentése lenne. Természetesen egy ilyen elképzelés fogadtatása az haderőnemek vezetői részéről legalábbis kétséges, tekintve a már hagyományosnak mondható versengést az egyes feladatkörökért.

A könnyű támadó repülőgépek lehetséges jövőbeli szerepkörét illetően szintén felmerül a megfelelő doktrína hiánya, ugyanis dacára az elmúlt két évtized kiterjedt aszimmetrikus légi hadviselésének, igazán testre szabott doktrínával nem rendelkezik a USAF e téren. Ennek pótlása alapvető fontosságú lehet egy jövőbeni, vegyes feladatellátás során, hiszen egy viszonylag korlátozott számú, de jól szervezett, világos célokkal rendelkező könnyű támadó repülőgépflootta igen jól kiegészítheti a magas intenzitású ellenfelekkel küzdő légierő nagyobb részét.⁷¹

⁶⁹ Phillips-Levine (2020) i. m. 66.

⁷⁰ Phillips-Levine (2020) i. m. 63–66.

⁷¹ Selber (2018) i. m. 75–78.

5. Következtetések

Írásomban röviden ismertettem az Amerikai Légierő egy hosszú időn át húzódo beszerzési programját, amely az utóbbi évtizedek meghatározó feladatának, az aszimmetrikus légi hadviselés, a terrorizmus elleni küzdelem légi eleme által támasztott követelményeknek kívánt eleget tenni. A program hányatott sorsa, rendkívül hosszú kifutási ideje, az időközben többször és jelentős mértékben megváltozott követelményrendszer és nem utolsósorban annak felemás végeredménye megmutatták, hogy milyen nehézségeket okoz az egymástól merőben eltérő elvárásoknak (aszimmetrikus és konvencionális) történő megfelelni akarás még egy olyan méretű és műveleti tapasztalatokkal rendelkező szervezet esetében is, mint a légierő. Előzetesen megfogalmazott feltevésemet, miszerint a konvencionális képességekre történő felkészülés prioritást élvez-e az Amerikai Légierő tervei között, a vizsgált beszerzési program példáján keresztül nem lehetett kétséget kizáróan megerősíteni, ugyanis a konvencionális képességek egyértelmű túlsúlya ellenére az aszimmetrikus képességek továbbra is szerepelnek a jövőbeni célkitűzések között. A jelek szerint – ha csak a jelenlegi műveletek jelentette kényszer hatására is, de – az alacsony intenzitású légi hadműveletek és ezekhez szükséges képességek továbbra is jelen lesznek, így a védelmi tervezőknek egyfajta vegyes modellt szükséges kialakítaniuk a megfelelő felkészültségi szint fenntartásához.

Felhasznált irodalom

- Air Force search for new Light Attack Aircraft may begin by Spring. *National Defense Blog*, 2017. február 04.
- Antal, John: The Light Attack Aircraft challenge. Making close air support effective again. *Military Technology*, (2020), 7–8. 28–31. Online: www.monch.com/mpg/ebooks/military-technology/2020/07hgr2wcm/32/
- Ayton, Mark: Wichita's gutsy little striker. In *United States Air Force air power yearbook 2021*. Stamford, Key Publishing Ltd., 2020.
- Cohen, Rachel S.: Light attack providers get second shot with SOCOM. *Air Force Magazine*, 2020b. május 13. Online: www.airforcemag.com/light-attack-providers-get-second-shot-with-socom/
- Cohen, Rachel S.: USAF issues seed money for four light-attack aircraft. *Air Force Magazine*, 2020a. március 17. Online: www.airforcemag.com/usaf-issues-seed-money-for-four-light-attack-aircraft/
- Dorr, Robert F.: The LAAR lightweight Combat aircraft is coming to the Air Force. *Defense Media Network*, 2010. január 25. Online: www.defensemedianetwork.com/stories/the-laar-lightweight-combat-aircraft-is-coming-to-the-air-force/
- Fino, Steven: The coming close air support fly-off. Lessons from AIMVAL-ACEVAL. *Air and Space Power Journal*, (2017), nyár. 17–38. Online: www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASPJ/journals/Volume-31_Issue-2/F-Fino.pdf
- Gertler, Jeremiah: Air Force OA-X Light Attack Aircraft Program. *Congressional Research Service, In Focus*, 2021. március 30. Online: <https://fas.org/sgp/crs/weapons/IF10954.pdf>

- Hock Jr., George H.: Closing the irregular warfare air capability gap. *Air and Space Power Journal*, (2010), tél. 56–68. Online: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA533561.pdf>
- Insinna, Valeria: Sorry, Sierra Nevada Corp. and Textron: The US Air Force isn't buying light attack aircraft planes. *Defense News*, 2020. február 10. Online: www.defensenews.com/smr/federal-budget/2020/02/10/sorry-sierra-nevada-corp-and-textron-the-us-air-force-isnt-buying-light-attack-planes/
- Krajnc Zoltán: Az aszimmetrikus hadviselés, fenyegetés alapkérdései. *Repüléstudományi konferencia*, 2008. április 11. Online: http://epa.oszk.hu/02600/02694/00044/pdf/EPA02694_rtk_2008_01_Krajnc_Zoltan.pdf
- Kurlantzick, Joshua: The Pivot in Southeast Asia. Balancing interests and values. *Council on Foreign Relations*, 2015. január 08. Online: www.cfr.org/report/pivot-southeast-asia
- Laborie, Géraud: The Afghan model more than 10 years later. An undiminished relevance. *ASPJ Africa and Francophonie*, (2013), 3rd Quarter. 49–60. Online: www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASPJ_French/journals_E/Volume-04_Issue-3/Laborie_e.pdf
- LAS in, LAS out: Counter-insurgency planes for the USA and its allies. *Defence Industry Daily*, 2019. október 29. Online: www.defenseindustrydaily.com/las-in-las-out-counter-insurgency-planes-for-the-usa-and-its-allies-010548/
- Machi, Vivienne: Air Force light attack vision inches closer to reality. *National Defence*, 2018. szeptember 27. Online: www.nationaldefensemagazine.org/articles/2018/8/27/air-force-light-attack-vision-inches-closer-to-reality
- Moura Sousa, Valéria de – Augusto W.M. Teixeira Júnior: Airpower and counterinsurgency. The strategic logic of Operation Inherent Resolve. *Journal of the Americas*, (2020), First edition. 196–211. Online: www.airuniversity.af.edu/Portals/10/JOTA/Journals/Volume%202%20Issue%201/04-Moura%20Teixeira_eng.pdf
- Oliver, David: Light Air Support Mission Aircraft, Light Attack/ISR Aircraft Overview, In: *Regional Overview: Middle East – IDEX Focus*. Military Technology 2/2019.
- Peck, Allen G.: Airpower's crucial role in irregular warfare. *Air and Space Power Journal*, (2007), nyár. 10–16. Online: www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASPJ/journals/Volume-21_Issue-1-4/2007_Vol21_No2.pdf
- Phillips-Levine, Trevor: Redistributing airpower for the spectrum of warfare. *Air and Space Power Journal*, (2020), ősz. 54–69. Online: www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASPJ/journals/Volume-34_Issue-3/V-Phillips_Levine.pdf
- Reim, Garrett: US Air Force adds two AT-6 light attack aircraft to continued experiment. *Fligh Global*, 2020b. március 16. Online: www.flightglobal.com/fixed-wing/us-air-force-adds-two-at-6-light-attack-aircraft-to-continued-experiment/137318.article
- Reim, Garrett: US Special Operations plans to buy 75 light attack aircraft for Armed Overwatch. *Fligh Global*, 2020a. február 15. Online: www.flightglobal.com/fixed-wing/us-special-operations-plans-to-buy-75-light-attack-aircraft-for-armed-overwatch/136560.article
- Resperger István – Kiss Álmos Péter – Somkuti Bálint: *Aszimmetrikus hadviselés a modern korban. Kis háborúk nagy hatással*. Budapest, Zrínyi, 2015.

- Selber, Will: The other side of the COIN. *Air and Space Power Journal*, (2018), ősz. 72–84. Online: www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASPJ/journals/Volume-32_Issue-3/V-Selber.pdf
- Trevithick, Joseph: USAF may launch new Light Attack Aircraft tests to explore a requirement it already has. *The Drive*, 2019. november 13. Online: www.thedrive.com/the-war-zone/31002/usaf-may-launch-new-light-attack-aircraft-tests-to-explore-a-requirement-it-already-has
- Tucker, Patrick: Here's what special operators want from their new light attack plane. *Defense One*, 2020. december 12. Online: www.defenseone.com/technology/2020/02/heres-what-special-operators-want-their-new-light-attack-plane/163088/
- USAF receives first funding for LAAR Aircraft Programme. *Airforce technology*, 2009. december 10. Online: www.airforce-technology.com/news/news72193.html
- U.S. Air Force: *Secretary of the Air Force Public Affairs: Air Force requests proposals for light attack aircraft*. 2019. október 25. Online: www.af.mil/News/Article-Display/Article/1998584/air-force-requests-proposals-for-light-attack-aircraft/
- Waltz, Michael: The case for light-attack aircraft. *Military Times*, 2019. október 29. Online: www.militarytimes.com/opinion/commentary/2019/10/29/the-case-for-light-attack-aircraft/
- Wilkinson, Jon C. – Andrew Hill: Airpower against the Taliban. Systems of denial. *Air and Space Power Journal*, (2017), ősz. 44–59. Online: www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASPJ_Spanish/Journals/Volume-30_Issue-1/2018_1_06_wilkinson_s_eng.pdf
- Willie, Bernie: The importance of air power in supporting irregular warfare in Afghanistan. *Air and Space Power Journal*, (2012), július–augusztus. 103–117. Online: www.airuniversity.af.edu/Portals/10/ASPJ/journals/Volume-26_Issue-4/V-Willie.pdf
- Wolfe, Frank: Defense authorizers push for ramp up of Light Attack Aircraft for SOF. *Aviation Today*, 2019. november 27. Online: www.aviationtoday.com/2019/11/27/85707/

Mátyás Botond Hunor¹

Hadtörténelmi tanulságok egy új csapatnem megszervezéséről – Rohamtüzérség, avagy önjáró tüzérség

Military Historical Experiences of Organising a New Type of Military Branch – Assault Artillery or Self-propelled Artillery

Absztrakt

A II. világháború során megszületett rohamtüzér csapatnem jelentős változást hozott a tüzérség történetében. Az önjáró és páncélozott tüzérségi löveg új harceljárások kidolgozását, új szervezeti struktúrát és csapatszellemet követelt meg, így az 1. rohamtüzér osztály felállítása során levonható hadtörténelmi tapasztalatok hasznosak lehetnek a Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program keretében felállítandó új, önjáró tüzér-osztály megszervezésekor.

Kulcsszavak: rohamtüzérség, önjáró tüzérség, haderőfejlesztés, tapasztalatok

Abstract

The establishment of the assault artillery team during World War II brought a significant change in the history of artillery. The self-propelled and armoured howitzer required the development of new combat procedures, a new organisational structure and team spirit, so the military history experience of setting up the 1st Assault Artillery Battalion could be useful in organising a new self-propelled artillery battalion as a part of the Defence and Armed Forces Development Program.

Keywords: assault artillery, self-propelled artillery, military development, experiences

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, doktori hallgató – University of Public Service Doctoral School of Military Science, PhD student, e-mail: matyas.botond@gmail.com

1. Bevezetés

A II. világháború előestéjén kezdődött el a magyar hadtörténet egyik dinamikus haderőfejlesztési programja, a győri program. A trianoni békediktátum által gúzsba kötött magyar haderőt ezzel, az 1938-ban meghirdetett kezdeményezéssel kívánta a kormányzat felkészíteni a küszöbön álló, új európai háborúra. Az I. világháborút lezáró béke ugyanis nemcsak létszámában korlátozta a magyar haderőt,² de az I. világháború során megjelenő, és a háború végére már nyilvánvalóan döntő jelentőségű fegyvernemeket, a légierőt³ és a páncélos-gépesített erőket sem engedélyezte hadrendben tartani, és erősen korlátozta a tüzérségi eszközök számát és űrméretét. Az Európában az 1930-as években lezajlott politikai változások és a háború előszeleként érezhető események hatására a magyar kormányzat eltökélte, hogy a honvédséget alkalmassá teszi az első számú külpolitikai cél, a revízió megvalósítására. Az elcsatolt területek visszaszerzésének azonban komoly ára volt, amelynek megfizetését a szövetséges Harmadik Birodalom el is várta. Az ország német szövetségben belesodródott a II. világháborúba, és immár a Szovjetunióval szembenálló hadviselő féllé vált. A keleti nagyhatalommal a magyar haderő természetesen nem tudta hatékonyan felvenni a harcot. A Magyar Királyi Honvédség kötelékében éppen a modern háborút eldöntő – légierő haderőnem alá tartozó, valamint a páncélos és tüzér – fegyvernemek voltak hiányosak, amelyeket a győri program során – későn – kezdtek el fejleszteni.

A II. világháború harci eseményei megmutatták, hogy a haditechnikai lemaradást nem tudják ellensúlyozni a katonai erények, a katona az alkalmas fegyver nélkül nem képes feladatát teljesíteni. Elengedhetetlen tehát a hadsereg állandó fejlesztése, a korszerű haditechnika hadrendbe állítása. A II. világháború során jelent meg a rohamtüzérség mint korszerű és ütőképes csapatnem. A keleti hadszíntéren szerzett tapasztalatok vezették a katonai döntéshozókat, hogy német mintára a Magyar Királyi Honvédség szervezetén belül megszervezzék ezt az új tüzér csapatnemet.⁴

A gyors csapatok megjelenése a harctéren nagymértékben változtatta meg a harcászati körülményeket, így szükség volt egy új tüzérségi harceljárás kidolgozására. A rohamtüzérség szerepe a gyalogság harcának közvetlen és mozgó tűztámogatása, a kísérőtüzérség feladatkörének betöltése volt. A rohamtüzérség feladatainak meghatározása szerint a rohamlőveg fedett tüzelőállásból vezet meglepetésszerű tüzet az ellenségre, akárcsak a tábori tüzérség, azonban ezt követően motorizáltságának köszönhetően állást változtat, és új célpontot küzd le.⁵ A rohamtüzérség mobilitása révén volt hivatott kiküszöbölni a tábori tüzérség alkalmazásának hiányosságait, hiszen roham végrehajtásakor nem csak a saját erők veszélyeztetése miatt nem tudott a tábori tüzérség hathatós tűztámogatást nyújtani, hanem a helyzet folyamatos változása, az összeköttetés hiányossága és a tűzvezetéshez szükséges idő elégtelensége miatt

² A Magyar Királyi Honvédség létszáma a békediktátum szerint nem haladhatta meg a 35 000 főt. A tisztok aránya nem haladhatta meg az 5, az altiszteké a 6,66 százalékot, és eltörölték a sorkötelezettséget, valamint a tartalékos tiszti rendszert.

³ Az I. világháború idején a légjáró csapatok még fegyvernemi besorolás alá estek.

⁴ Mátyás Botond Hunor: A magyar királyi 1. rohamtüzér osztály személyi állományának kiválasztása és kiképzése. In Kovács Petra – Pollák Orsolya Luca (szerk.): *A hadtudomány és a 21. század*. Budapest, 2020. 208–221.

⁵ Csanády György: *A magyar rohamtüzérség története 1943. januártól 1945. február végéig*. (Kézirat). 1/1. l. HL Rohamtüzér gyűjtemény.

sem. A gyalogsági támadás megindulásakor ugyanis az ellenséges tüzérségi tűz következtében gyakran szakadt meg a rádióösszeköttetés, így a gyalogság éppen a roham kiváltásakor vesztette el a kapcsolatot a tűzhengert tüzelő tüzérséggel. Ezen probléma miatt jött létre az igény olyan támogató, kísérőtüzérségi eszközökre, amelyek közvetlen irányzással képesek támogatni az előretörő csapatokat. A rohamlövegek feladata volt felszámolni azon – gyalogságot veszélyeztető – erődítéseket, páncélozott célpontokat és nehézfegyvereket, amelyek az előkészítő tüzérségi tűzben nem pusztultak el, majd a rohamozó gyalogságot kísérve biztosítani a támadás sikerét.⁶

Jelen mű célja bemutatni azokat a szempontokat, melyek ennek az új csapatnemnek a megszervezése során hozzájárultak a későbbi sikeres harctéri alkalmazáshoz.

2. A magyar királyi 1. rohamtűzér osztály

A honvédelmi vezetés több tüzértiszt személyi anyagát is megvizsgálta, és alapos mérlegelést követően bízta meg egy rohamtűzérosztály felállításával vitéz Barankay József századost. Barankay százados 1942-ben önként jelentkezett harctéri szolgálatra, ahol az 5. honvéd gépkocsizó tüzérosztály segédtisztjeként vezetett támadást egy szovjet beton fedezék ellen. Miután ütege megrongálta az erődített állást, elsőként rontott be oda, és a kialakult közelharc során géppisztolylövéstől megsebesült. Barankay ezen tettével azonban nemcsak az egyik legfontosabb – rohamtűzérrel szemben támasztott – követelménynek, a kiemelkedő harci szellemnek felelt meg, hanem karizmatikus vezető, és kiváló tüzértiszt is volt. Harctéri szolgálatát megelőzően ugyanis a Ludovika Akadémia tűzér oktatója volt, és az első akadémikus üteg parancsnoka.⁷

Mivel a rohamtűzérsg új csapatnemként jelent meg a Magyar Királyi Honvédség hadrendjében, így kézenfekvő, hogy felállításához tapasztalatokat kellett szerezni a német szövetségesektől. Ennek érdekében a honvédelmi vezetés 1943. január 12-én Barankay József századost, valamint Gömbös Gyula korábbi miniszterelnök fiát, vitéz

⁶ M. kir. pécsi IV. honvéd hadtest tüzérségi parancsnokának segédlete a rohamtűzérsg megalakításához. 12491. szám/ eln.I.-1943. 1. I. HL Rohamtűzér gyűjtemény; vö. Billnitzer Ernő: *Feljegyzések a rohamtűzérsgéről. VII. A rohamtűzérsg szükségzerűségének indoklása.* (Kézirat). 1-2. I. HL Rohamtűzér gyűjtemény; Kerekes András: *The role and creation of the Royal Hungarian assault artillery, and the Zrínyi II assault howitzer.* *Hadmérnök*, 10. (2015), 2. 76; *Rohamtűzérsg története 1942-45.* 2-3. I. HL Rohamtűzér gyűjtemény.

⁷ 1909. október 2-án született Újvidéken, barankai Demjanovits József néven. Budapesten érettségizett 1928-ban, majd a 2. honvéd tüzérosztálynál végzett karpaszományos tanfolyamot. A Ludovika Akadémián végzett táborig tüzérrént, 1932-ben avatták hadnaggyá, majd a nyíregyházi 2. lovas tüzérosztály ütegparancsnoka lett. 1937-től a Ludovika Akadémia osztálytiszte és tüzér oktatója. 1942-ben az 5. honvéd gépkocsizó tüzérosztály segédtisztjeként került ki műveleti területre, a doni hídfőcsatákban már osztályának parancsnoka. Bátorságáért kiérdemelte a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét hadiszalagon a kardokkal. Sebesülése miatt hazaszállították, majd felépülését követően – a harctéren bizonyított bátorsága és a kockázatos helyzetekben mutatott teljesítménye okán – rábízták a rohamtűzérsg megszervezését. Az 1. magyar királyi rohamtűzér osztály parancsnokaként 1944. július 13-án Ottynia térségében tüzérségi figyelőjében bombatalálat következtében hősi halált halt. A halálát megelőző napokban tanúsított bátor és hősiesség magatartása miatt ötödikként kapta meg a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmert. I. Illésfalvi Péter – Kovács Vilmos – Maruzs Roland: „*Vitézségért*”. *A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban.* Budapest, HK Hermanos, 2011. 53–59, Rada Tibor (szerk.): *A Magyar Királyi Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945) II. kötet.* Budapest, Calcary-Budapest, 2001. 563–564; Barankay József vesztéségi karterja lásd: <http://hadisir.hu/hadisir-nyilvantarto>

jákjai Gömbös Ernő főhadnagyot⁸ küldte a németországi Jüterbog rohamtűzér kiképző táborba rohamtűzér tanfolyam elvégzésére. Ugyancsak a jüterbogi kiképző táborban vettek részt német tűzér tiszti tanfolyamon 40 fős honvéd táborig tüzérszti csoportok a 2. magyar hadsereg tűzér alakulataitól – több váltásban –, a szövetséges német haderővel való sikeres harctéri együttműködés, valamint a harcászati és hadműveleti eljárásmodok egységesítése érdekében. Így találkozott össze volt ludovikás tanárával dunaszentgyörgyi Wáczeck Fedor főhadnagy⁹ és Becsey Gábor hadnagy,¹⁰ akik érdeklődést mutattak a rohamtűzér iránt. A rohamtűzér tanfolyam 1943. február 24-i befejezését, és hazatérésüket követően Barankay százados kérte, hogy Gömbös főhadnagy, Wáczeck főhadnagy, Guthy Béla főhadnagy¹¹ és Becsey hadnagy kerüljenek át a rohamtűzér állományába. Ennek, a frissen összeállt kiképző keretnek a további személyi állomány kiválogatását és a speciális harcmodorra való kiképzését határozta meg első feladatként. Gömbös főhadnagy lett a harcokosi vezető kiképző, Wáczeck főhadnagy a lövészszerkesztés és harcászati kiképző, Guthy főhadnagy a híradó kiképző, valamint Becsey hadnagy a gépkocsizó kiképző.¹²

⁸ 1916. április 5-én született Bécsben, Gömbös Gyula legidősebb fiaként. 1931–35 között Kőszegen tanult a Hunyadi Mátyás Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézetben, 1936-ban felvették a Ludovika Akadémiára, ahol táborig tüzérként végzett, és 1939. január 15-én avatták hadnaggyá. Avatását követően a 2. táborig tüzérosztály és az 1. gépkocsizó tüzérosztály kötelékében szolgált. A szovjetek elleni hadműveletek során kiemelte a kormányzói dicső elismerést hadiszalagon kardokkal és a német II. osztályú vaskeresztet. 1943 szeptemberétől a Haditechnikai Intézetben és a Műegyetemen folytatott tanulmányokat, így kivált a rohamtűzérésből. 1944 októberében Szálasi Ferenc segédtestje lett, és a háború végéig ezt a beosztást töltötte be. A fegyverletételt követően amerikai hadifogságba került, az ő birtokában voltak a Szent Koronát tartalmazó láda kulcsai. Az Egyesült Államok kiadta őt a magyar hatóságoknak, így hazaszállítást követően hadbírósság alá állították, és 10 év börtönrre ítélték. 1946. szeptember 19-én megszökött a szegedi börtönből, és Németországba emigrált. 1992. május 10-én hunyt el Klagenfurtban lásd Kurucz Ádám: Vitézként a hungarista úton: Dr. vitéz jákfai Gömbös Ernő. *Katonaújság*, (2014), 5. 14–19. Rada (szerk.) (2001) i. m. 1097; HL V. fondfőcsoport, V/6 Magyar Királyi Ludovika Akadémia Iratok, 261–267. doboz (személyi lapok) Gömbös Ernő személyi lapja.

⁹ 1919. február 26-án született Budapesten. A Ludovika Akadémián 1939-ben avatták hadnaggyá táborig tüzérként. 1942 májusa és decembere között ütegparancsnokként harcolt a doni harcokban, majd Németországba vezényelték tüzér tanfolyamra. 1943-tól jelentkezett a megalakuló rohamtűzéréshez, és az 1. rohamtűzér osztály 3. ütegparancsnoka lett. 1944. április 28-án fejlődéstől súlyosan megsebesült, ezért repülőn szállították Budapestre. Felépülését követően, 1944 szeptemberétől az 1. rohamtűzér osztály pótkeretének parancsnoka, majd október 28-án átvette az 1. rohamtűzér osztály parancsnoki beosztását. 1944. november 20-án az arcvonal szemrevételezése közben aknátalálattal érte motor-kerékpárját, amelynek következtében elvesztette jobb lábát. Kórházzal Németországba szállították, 1945. április 11-én brit fogságba esett. A háború után nevét Csanády Györgyre változtatta. 1947 januárjában hazatért, és felvételizett a Közgazdasági Egyetemre, de innen 1950-ben eltanácsolták tiszti múltja miatt. Üzemmnőként helyezkedett el, megszervezte a Rohamtűzér Bajtársi Körét, majd 1994-ben Németországban hunyt el. Lásd Billnitzer Ernő: *Két világháború emlékei*. Budapest, Akadémiai, 2017. 191.; HL V. fondfőcsoport i. m. Wáczeck Fedor személyi lapja.

¹⁰ 1930. augusztus 25-én született Békéscsabán Dr. Becsey Oszkár fiaként. A Ludovika Akadémián 1942. december 6-án avatták táborig tüzér hadnaggyá. 1943-ban az 1. rohamtűzér osztály gépkocsisítást, majd a harctérre való elvonuláskor a törzsüteg parancsnoka lett. 1944. május 20-án Peczenyiczin térségében tüdőcsúcslövést szenvedett, átadták a 25. egészségügyi oszlopnak, és repülőgépen Stryjbe szállították. Későbbi sorsa nem ismert HL V. fondfőcsoport i. m. Becsey Gábor személyi lapja.

¹¹ 1916. szeptember 29-én született Ungváron. A Ludovika Akadémián 1939-ben avatták hadnaggyá, amelyet követően a 24. táborig tüzérosztályhoz került. Az 1. rohamtűzér osztály távbeszélőtestje, majd 1944. április 1-től a törzsüteg ütegparancsnoka. 1944. július 26-án megsebesült, és kórházba szállították. 1944. november 8-tól osztályparancsnok-helyettes, majd Wáczeck főhadnagy sebesülése után, november 20-tól osztályparancsnok két nappal később bekövetkezett sebesüléséig. 1945. április 12-én amerikai hadifogságba esett Sonnebergben. 1946. január 18-án tért haza, és az 1. kerületparancsnokság segédhivatalában kapott beosztást, majd 1949 és 1952 között a Honvédelmi Minisztérium Tűzér Szemléltetés harcászati kiképzési előadója. Ezt követően Cegléden ezredtörzsfőnök-helyettes, Szabadszálláson ezred tüzérparancsnok, majd törzsfőnök. 1955-ben nyugállományba helyezték. HL V. fondfőcsoport i. m. Guthy Béla személyi lapja; HL Rohamtűzér gyűjtemény, Guthy Béla életrajza.

¹² Csanády i. m. 1/1–1/3.; A. P. Schweiz: Die Ungarische Sturmartillerie. Der Sturmartillerist 37. (1987. április) 1967–1968.

Eszerint alakult meg Barankay József százados parancsnoksága alatt 1943. március elején a rohamtűzér kiképző keret. Állomáshelyül a hajmáskéri tűzér laktanyát jelölték ki számukra. Barankay százados és Gömbös főhadnagy elfoglalták a kijelölt körleteket, és elkezdtek a szükséges anyagok és járművek beszerzését. Eközben Wácsek főhadnagy és Becsey hadnagy a budapesti Weiss Manfréd Gyárba utazott, és négy héten át tanulmányozták a 40/43M Zrínyi II rohamlöveg gyártását, valamint megtanultak harcokcsit vezetni egy gyakorló Turánon a tétényi harcokcsi-gyakorló pályán.¹³ Guthy Béla főhadnagy Budaörsön vett részt egy hat hetes tűzér híradó tanfolyamon.¹⁴ Amikor mindenki végzett a szükséges ismeretek megszerzésével, bevonultak Hajmáskérre. A rohamtűzér kiképző keret állománya 1943. március végén a fent említett 5 tiszt, valamint rajtuk kívül 10 tisztjelölt, 2 altiszt és 12 fő legénység volt. A járműparkot 2 darab Turán harcokcsi, 2 darab személygépkocsi, 3 OD-Rex oktatókocsi és egy Botond terepjáró rajkocsi alkotta.

Barankay ekkor feladatul szabta az állománynak, hogy tegyenek javaslatot a tisztí állomány összeállítására, majd készítsenek elő egy rohamtűzér tisztí tanfolyamot, kezdjék el a szükséges szabályzatok, kiképzési tervek és segédletek kidolgozását, az 1. rohamtűzér osztály állománytáblájának megtervezését, a szükséges anyagok összeírását és mielőbbi igénylését, valamint egy, a hatékony munkát elősegítő ütemterv elkészítését.¹⁵

Komoly támogatást nyert az alakulóban lévő rohamtűzér keret 1943 júliusában, amikor kinevezték Billnitzer Ernő ezredest¹⁶ a magyar királyi honvéd rohamtűzér kiképző tábor parancsnokává.

Az 1943. április közepére felállt törzsállomány kemény munkájának eredményeképpen 1943. július 18-a és augusztus 31-e között lezajlott az első rohamtűzér tisztí tanfolyam.¹⁷ A tanfolyamon a tűzér alakulatoktól önként jelentkezett, harminc évnél nem idősebb, nőtlen tiszték vehettek részt. A rohamtűzérség állományába 113 tiszt

¹³ A harcokcsivezető gyakorlatokon részt vett két tisztjelölt is, Egerszeghy Károly zászlós és Patay Gyula hadapród őrmester lásd Csanády i. m. 1/3.

¹⁴ Guthy Béla életrajza lásd HL Rohamtűzér gyűjtemény.

¹⁵ Csanády i. m. 1/3.

¹⁶ 1889. június 17-én született Fiumében Billnitzer Lajos torpedógyári üzemvezető fiaként. Pozsonyban érettségizett 1908-ban, majd a Műegyetemre töltött egy év után bevonult sorkatonai szolgálatra. 1911-ben tartalékos tűzér zászlós lett, és visszatért az egyetemre. Egy év után ismét katonai szolgálatot vállalt, immár önként. 1914. november 1-jén tartalékos hadnaggyá léptették elő a miskolci cs. és kir. 17. tüzérezrednél, majd kérte hivatásos állományba vételét. Különböző tűzér alakulatoknál harcolta végig az I. világháborút, 1918-ban századosként tért haza. Hazatértét követően jelentkezett a Nógrád megyei nemzetőrség megszervezésére, hogy helyreállítsák a rendet. Bár a kommunista eszméktől távol állt, belépett a Vörös Hadseregbe, hogy harcolhasson az országba betörő csehszlovák és román csapatok ellen. A 10. tüzérezred osztályparancsnokaként harcolt folyamatosan visszavonulva a románok ellen, majd felsőbb utasításra Szolnoknál le kellett tennie a fegyvert, és hadifogságba esett. Az 1919 végén, az aradi fogságból való szabadulását követően beállt a Nemzeti Hadseregbe, és a miskolci tüzérezrednél, majd a 7. vegyesdandárnál szolgált. 1930-tól a várpalotai gyalogsági iskolában oktatott, 1935-től a budapesti 1. tüzérezredhez került. 1939-től az aszói 1. honvéd tüzérezred parancsnoka, 1940-től ezredeként. 1942-től a II. hadtest tüzérezred parancsnoka. 1943. május 1-jével felmentették beosztásából, majd 1943. júliusától a hajmáskéri Rohamtűzér Kiképző Tábor parancsnoka lett, 1944. július 1-től vezérőrnagy. 1944. október 17-én parancsot kapott, hogy a harcban nem álló rohamtűzér csapatokkal vonuljon Budapest védelmére. Parancsot kapott, hogy hagyja el repülőn a körülzárt fővárost, de csapatait nem hagyta el. 1945. február 1-jétől altábornagy. A kitérés során az általa vezetett csoporttal Perbálg jutott, itt szovjet hadifogságba esett. Három év hadifogságot követően népbírói tárgyalás keretében nyolc év szabadságvesztésre ítélték, rendfokozatától, vagyonától és nyugdíjától megfosztották. 1956 márciusában szabadult, ezt követően 1976-ban bekövetkezett haláláig segédmunkákból tartotta el magát. Lásd Billnitzer (2017) i. m. 7–48.

¹⁷ VKF 5374.eln.1.vkf-1943. I. HL Rohamtűzér gyűjtemény.

és tisztjelölt jelentkezett önként, közülük a résztvevőket főleg Barankay százados válogatta ki, aki – mivel négy évig nevelőtiszt és az 1. akadémikus ütegnél a Tüzérmérő szolgálat tantárgy oktatója volt a Ludovika Akadémián, valamint az alantostizti tanfolyamon – ismerte az utolsó évfolyamokon végzeteket. Ez szám szerint azt jelenti, hogy a tanfolyamon résztvevő, és később rohamtüzér tisztté vált 10 fő hivatásos közül 8 főt tanított Barankay 1937 és 1941 között, Török Pál századost pedig akadémikus korukból ismerte. Egyedül egy főhöz, Henkey-Hönig József századoshoz nem fűzte személyes ismeretség, valamint a négy tisztjelölthöz.¹⁸ A szervezés alaposágára példa, hogy minden beérkező tisztet gépkocsi várt a hajmáskéri vasútállomáson, ahol névre szóló borítékban kapták meg a szükséges tudnivalókat, mint az elhelyezési körlet szobabeosztását, a tanfolyam részletes levezetési tervét, a másnapi jelentkezés rendjét, a parancsnok és a kiképző tisztek neveit, valamint az öltözeti utasítást.

Mivel az új rohamtüzérség rendkívül értékes, és ritka harceszközökkel lett ellátva, így különösen fontos és elvárt követelmény volt, hogy az arra legalkalmasabbak kerüljenek az új csapatnem soraiba. Már ekkor gondolni kellett továbbá a harcok során keletkező személyi veszteség pótlására is. Bár a szigorú válogatás indokolt volt, és a hadvezetés is támogatta annak szükségességét, mégis többször szemrehányást tettek Barankaynak, hogy kiválogatja a tüzértisztek színe virágát.¹⁹

A tanfolyam ismeretanyagának összeállításakor kiindulópontként, mintegy minimalként tekintettek a tüzértizti ismeretekre, vagyis ezen tudásanyag birtoklását eleve feltételezték a jelentkezett tisztek részéről, azt csupán bővítették a rohamtüzérségnél szükséges, speciális tudnivalókkal. Ilyen volt a rohamtüzérség harcászata és szervezete, a rohamlövég ismerete, a rohamlövég kezelése és vezetése, híradó ismeretek, illetve sport és erőnlét.²⁰ A tanfolyamnak nem volt része a motorkerékpár, gépkocsi és traktor vezetése, ebből 1944. január–februárban kellett katonai jogosítványt szerezni a rohamtüzér tiszteknek a 101. gépkocsizó tanezrednél.²¹ Ekkor még Zrínyi rohamlövegek nem álltak rendelkezésre, hiszen a Weiss Manfréd Gyar csak augusztusban szállította az első öt darabot, így a kiképzés Turán harckocsikkal folyt.²² (A későbbiek során remek ötletnek bizonyult, hogy az új haditechnikai eszközök megérkezéséig a meglévő harckocsikkal gyakorolva készítették fel a rohamtüzéreket, hiszen Budapest ostroma során – rohamtarackok híján – Turán harckocsikkal vetették harcba az 1. rohamtüzérosztály 2. üteget. A rohamlövég vezetése ugyanis alapjaiban megegyezett a harckocsi vezetésével, egyedül a torony forgathatóságában és a beépített lövegtípusban különböztek egymástól. Az osztályparancsnok haderőtervezési tehetségét mutatja továbbá, hogy a rohamtüzérosztály állománytáblájába egy fő páncélos tisztet is betervezett, aki a tábori tüzéreket a páncélos hadviselésre fel tudta készíteni.)²³

Még a tanfolyam zárását megelőzően, 1943. augusztus 13-án adta ki a vezérkar főnöke újabb parancsát, amelynek értelmében a tábori tüzér alakulatoknak tartalékos tizti és tisztjelölti állományuk körében is fel kellett mérni a rohamtüzérséghez

¹⁸ HL V. fondfőcsoport i. m.

¹⁹ Csanády i. m. 3/2.

²⁰ Csanády i. m. 3/2.

²¹ Buszek Lőrinc: *A magyar rohamtüzérség hadrendbe állítása.* (Kézirat.) 11. l. HL Rohamtüzér gyűjtemény.

²² Csanády i. m. 2/7.

²³ Az 1. rohamtüzér osztály páncélos tisztje Éder Miklós pc. főhadnagy volt.

jelentkezni kívánók számát, és lehetőséget kellett biztosítani ezen tartalékosok átképzésre való jelentkezésére is.²⁴ Ennek oka az volt, hogy a hadvezetés látta a rohamtüzérség szervezésének sikerességét, és további hét rohamtüzér osztály felállítását határozta el,²⁵ valamint fel kellett tölteni ezeket az osztályokat a békeállományon túli, hadi állománnyal is, hogy azokat minél előbb bevethessék a szovjetek elleni harcok során.

A tanfolyam végeztével még egyszer felkínálták, hogy aki meggondolta magát, és a rohamtüzérségnél várható magas veszteségi arány és az ott elvárt kiemelkedő harci szellem miatt visszalépne, az korábbi alakulatához visszatérhet, azonban ezzel a lehetőséggel senki sem kívánt élni.²⁶ A frissen végzett rohamtüzér tisztekből feltöltötték a rohamtüzér osztály tiszt állománytábláját.

Az osztály számára szükséges gépjárművek és más szakanyagok az igénylések tekintetében elsőbbséget élveztek, így havonta 3-4 40/43M Zrínyi II rohamlőveg, kiképzési célra Turán és Toldi harckocsik, anyagszállításra Botond, Opel Blitz és Klökner teherautók, Krupp és Mercedes gépkocsik, BMW-700, Puch és Gilera motorkerékpárok érkeztek.²⁷

Miután a tisztikar felkészítése és beosztásba helyezése megtörtént, el kellett kezdeni feltölteni a rohamtüzér osztály állományát. Ezt főleg dunántúli tüzéralakulatok köréből önként jelentkezett legénységi katonákkal oldották meg.²⁸ A tisztekhez hasonlóan a tábori tüzér legénység körében is önként jelentkezést hirdettek meg, amelynek eredményeként 1812 fő kérelme érkezett a vezérkar főnökéhez.²⁹ Útegenként mintegy 50 újonc vonult be Hajmáskérre. A tisztikar úgy döntött, hogy tesztekkel mérik fel a jelentkező legénység alkalmasságát az értékes harceszköz használatára. Két lépcsős felmérést dolgoztak ki. Az első próba a hozzáállás és harci szellem volt. Ezt úgy mérték fel, hogy félkörbe állították az újoncokat, majd minden rohamtüzér beosztásról előadást tartott egy rohamtüzér a hozzá tartozó teljes felszerelésbe beöltözve, saját szavaival. Elmondta, hogy mi a feladata a rohamlővegben és azon kívül, majd közölte beosztásának előnyeit és nehézségeit. Ilyeténképpen beszámolt egy rohamlőveg-vezető, egy irányzó és egy rádiós, majd a kiszolgáló személyzetből egy gépkocsivezető, egy motorkerékpáros, egy rádiós, egy tisztilegény és egy szakács. Az összes ismertető végeztével egy éleslövészettel egybekötött harcászati bemutatót tartottak a katonák számára, hogy lássák a rohamlőveget bevetés közben. Ezt követően mindenki kapott egy papírt, amire fel kellett írnia, hogy milyen beosztásba szeretné kérni magát. Három beosztást kellett megnevezni, rangsorolva.

Ezután egy műveltségi felmérés következett. Összeállítottak a parancsnokok egy húsz kérdésből álló feladatlapot, amelyen egyszerű matematikai, történelmi, aktuálpolitikai és Magyarországgal kapcsolatos műveltségi kérdések szerepeltek. A feladatlapok kiértékelését a hadapródokra bízta, akik pontozták a válaszokat, majd összegezték az eredményeket.

²⁴ 59622.eln.5.vkf-1943. I. HL Rohamtüzér gyűjtemény.

²⁵ 10563.eln.1./a.-1944. I. HL Rohamtüzér gyűjtemény.

²⁶ Csanády i. m. 3/4.

²⁷ Csanády i. m. 4/1.

²⁸ A Vezérkar főnök felhívására, bár a felső korhatárt 28 évben szabták meg, 113 tiszt és tisztjelölt, valamint 1812 legénységi állományú tüzér jelentkezett. 59622.eln.5.vkf-1943. I. HL Rohamtüzér gyűjtemény.

²⁹ 59622.eln.5.vkf-1943. I. HL Rohamtüzér gyűjtemény.

Wácsek Fedor főhadnagy visszaemlékezése szerint a végeredmény lesújtó volt, ugyanis a műveltségi tesztre hibátlan megoldás nem született. Szinte senki sem tudta, hogy ki a miniszterelnök, vagy hogy ki volt Kossuth Lajos. A beosztások kiválasztása még tragikusabb eredményt hozott, ugyanis harcoló beosztásba, a tűzlépcsőbe, vagyis rohamlöveg személyzetébe csupán 3 fő, a rohamlövegek harcát támogató és kiszolgáló harclépcsőbe 9 fő jelentkezett, a többiek mind szakácsnak vagy tisztiként akartak menni.³⁰

Ezek után le kellett vonni a megfelelő konklúziót, és az újoncok kétharmadát visszaküldték eredeti alakulataikhoz. Ezt azzal magyarázták, hogy ha valakiben nincs meg a harci szellem, akkor az nem alkalmas rohamtűzérnek. A rohamtűzértség körében ugyanis általában nagy volt a harci veszteség, tehát nem engedhették, hogy olyan kerüljön az elit csapatnembe, aki a várható kockázatot nem hajlandó vállalni.³¹

A rohamtűzér osztály négy ütegből állt, három rohamütegből és a törzsütegből. A törzsüteghez tartozott a parancsnokság, a felderítőtsízt, összekötőtiszt, egészségügyi raj, rádiószakasz, árkászszakasz, ütközetvonat és egy műhelyszakasz.³² Az osztály állománya békeidőben 600, hadiállományra feltöltve 800 főből állt, harcértékét pedig öt gyalogos zászlóalj értékének tekintették.³³

Miután egy második forduló után sikerült feltölteni a legénységi állománytáblát is, megkezdődhetett a katonák kiképzése. Ennek során nem foglalkoztak az alakítások oktatásával, vagy az alapvető katonai szocializációval, ugyanis úgy álltak hozzá, hogy ezeket az alapokat már a levétemozgalom megtanította az újoncoknak.³⁴ A tisztek képezték ki a katonákat, az altisztek és tisztsek szerepe pedig az volt, hogy jó példával járjanak elől. Ennek érdekében az ő kiképzésük néhány leckével előrehaladottabb volt, így segíthették az újoncokat. A tisztek a Ludovika Akadémia legjobb eredménnyel végzett akadémikusai közül kerültek ki. Minden ütegnél három ludovikás volt, valamint további 3-4 továbbszolgáló tartalékos tiszt vagy tisztjelölt. A legénység látta, hogy parancsnokaik is velük együtt hajtják végre a feladatokat, előttük mennek végig a roham pályán, és minden kihívást náluk jobb eredménnyel teljesítenek, így tisztelet alakult ki a vezetettekben a vezetők irányába. A fegyelmi helyzet sokkal jobban alakult, mint más csapattesteknél. Fegyelmezésre, fenyítésre az első két hónap után szinte nem volt szükség. Az altisztek fegyelmezési módszereit visszaszorították, inkább az emberségességen volt a hangsúly, és egyénileg foglalkoztak minden katonával. Ha valaki nem teljesítette a rohamtűzérre elvárt szintet, azt visszavezényelték eredeti alakulatához. Ezzel olyan szemléletmód alakult ki a katonákban, hogy rohamtűzérnek lenni megtiszteltetés, ezért pedig érdemes küzdeni.³⁵ Ahogy azt Billnitzer vezérőrnagy, a rohamtűzértség parancsnoka életrajzában kifejtette, „a rohamtűzér érezze mindenkor, hogy parancsnokának simogató atyai keze, bármily életvontkozásban, mindenkor mellette áll, ha végzi kötelességét, de kérlelhetetlen a szigora akkor, ha

³⁰ Csanády i. m. 4/6.

³¹ Buszek i. m. 15.; Csanády i. m. 4/7.

³² Fabinyi József: *A magyar rohamtűzértség nevezetesebb korszakai és egyénei* 123. lásd HL Rohamtűzér gyűjtemény.

³³ Holott az öt gyalogzászlóalj mintegy 5000 katonát jelent. Lásd Buszek i. m. 10; vö. Sándor Dénes: *A magyar rohamtűzértség. A magyar királyi 1. rohamtűzérosztály története.* (Kézirat, 3.) Lásd HL Rohamtűzér Gyűjtemény.

³⁴ Csanády i. m. 4/4.

³⁵ Csanády i. m. 4/5.; Buszek i. m. 13.

bevetve a rohamlöveget, bárki is gyáván megtorpan, és nemcsak a saját egységét, de a támogatásra hivatottakat, egy egész harcegységet végzetes helyzetbe hoz. A parancsnok simogató keze és kérlelhetetlen szigora nem ellentétes.”³⁶ Az újoncok beosztásba helyezésekor igyekeztek mindenkit a képességeihez leginkább illő feladatkörbe helyezni. Ehhez a kor legújabb pszichológiai eredményeit tanulmányozták és alkalmazták.³⁷ A kiképzést követően, a kiképzett rohamtűzér legénység beosztásba helyezésével 1943. október 1-jén végül megalakult a magyar királyi 1. rohamtűzér osztály.³⁸

3. Következtetések

A rohamtűzér csapatnem megszervezésének tapasztalatait természetesen nem szándékozom kivetíteni napjainkra, amikor a Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program keretében újra létrejön a Magyar Honvédség szervezetében az önjáró tűzér képesség. A jelen kor viszonyai merőben eltérnek az 1942–44-ben uralkodó helyzettől, hiszen a professzionális haderő nem kínál oly nagy létszámú humán erőforrást, amelyből lehetséges lenne a fentiekben ismertetett kiválasztás, valamint a tűzérosztály technikai bázisaként beszerzésre kerülő Panzerhaubitze 2000 önjáró löveg sem hasonlítható a 40/43M Zrínyi II rohamtarackhoz.

A haderőtervezés és a rohamtűzér csapatnem felállításakor figyelembe vett szempontok azonban tanulságot szolgálhatnak napjainkban is. A II. világháború során is az volt a hadvezetés szándéka, hogy megfelelő fegyvert adjon a katonák kezébe. A rohamtarack fő fegyverét ugyanis az 1940M 105 mm-es táborigényű tarack képezte, amely már sorozatgyártás alatt állt. A tarack rendszeresítését hosszas tárgyalások és tervezések előzték meg. Az első 105 mm-es tarackot a német 105 mm-es le. FH. 18 (leichte Feldhaubitze, vagyis könnyű táborigényű tarack) alapján állította hadrendbe a honvédség, 37M 105 mm-es, a katonai köznyelvben „Göring” tarack néven. Mivel azonban a német fél elzárkózott a gyártási licenz átadásától, a svéd Bofors gyár 105 mm-es tarackjának tesztelése és átalakítása révén született meg a 40M tarack. A tarack sorozatgyártását a MÁVAG diósgyőri lövegüzeme csak 1942-ben kezdte meg, és az első lövegek az év júliusában kerültek ki a gyárból, így a Zrínyi II rohamlöveg tervezésekor a legmodernebb tűzérési eszköz került beépítésre, amelyből 41 darabot azonnali szállítással rendelt meg a Honvédség.³⁹

A gyakorlati tapasztalatok bemutatásán túl munkám további pozitív hatása lehet, hogy a II. világháború során kialakult, és híressé vált rohamtűzér szellemiségből meríthetnek napjaink tűzérei, és számukra talán például szolgálhatnak az elődök. Véleményem szerint méltó tisztelgés lenne a rohamtűzériség előtt, ha a megszervező önjáró tűzérosztály Barankay József nevét viselné.

³⁶ Billnitzer (2017) i. m. 186.

³⁷ Buszek i. m. 13.

³⁸ HM.43000/el.n.1.a-1943. lásd HL Rohamtűzér gyűjtemény.

³⁹ Mátyás Botond: A 40/43M Zrínyi II rohamlöveg korszerűségének szempontjai. *Hadtudományi Szemle*, 12. (2019), 1. 117–128; Kovács Vilmos: A magyar királyi Honvédség tűzérisége (1920–1945). In Horváth Csaba (szerk.): *A magyar tűzériség 100 éve*. Budapest, Zrínyi, 2014. 166–169.; Kerekes (2015) i. m. 82.

Felhasznált irodalom

- A. P. Schweiz: Die Ungarische Sturmartillerie. *Der Sturmartillerist* 37. (1987. április) 1967–1970.
- Billnitzer Ernő: *Két világháború emlékei.* Budapest, Akadémiai, 2017.
- Billnitzer Ernő: *Feljegyzések a rohamtüzérségről. VII. A rohamtüzérség szükségyszerűségének indoklása.* (Kézirat). 1-2. l. HL Rohamtüzér gyűjtemény
- Buszek Lőrinc: *A magyar rohamtüzérség hadrendbe állítása.* (Kézirat.) 11. l. HL Rohamtüzér gyűjtemény.
- Csanády György: *A magyar rohamtüzérség története 1943. januártól 1945. február végéig.* (Kézirat). 1/1. l. HL Rohamtüzér gyűjtemény
- Fabinyi József: *A magyar rohamtüzérség nevezetesebb korszakai és egyénei* 123. HL Rohamtüzér gyűjtemény.
- Hadtörténelmi Levéltár Rohamtüzér gyűjtemény anyagai
- Hadtörténelmi Levéltár V. fondfőcsoport, V/6 Magyar Királyi Ludovika Akadémia Iratok
- Illésfalvi Péter – Kovács Vilmos – Maruzs Roland: *„Vitézségért”. A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban.* Budapest, HK Hermanos, 2011.
- Kerekes András: The role and creation of the Royal Hungarian assault artillery, and the Zrínyi II assault howitzer. *Hadmérnök*, 10. (2015), 2. 75–88. Online: http://hadmernok.hu/152_07_kerekesa.pdf
- Kovács Vilmos: A magyar királyi Honvédség tüzérsége (1920–1945). In Horváth Csaba (szerk.): *A magyar tüzérség 100 éve.* Budapest, Zrínyi, 2014.
- Kurucz Ádám: Vitézként a hungarista úton: Dr. vitéz jákfai Gömbös Ernő. *Katonaújság*, (2014), 5. 14–19.
- Mátyás Botond: A 40/43M Zrínyi II rohamlöveg korszerűségének szempontjai. *Hadtudományi Szemle*, 12. (2019), 1. 117–128. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.7>
- Mátyás Botond Hunor: A magyar királyi 1. rohamtüzér osztály személyi állományának kiválasztása és kiképzése. In Kovács Petra – Pollák Orsolya Luca (szerk.): *A hadtudomány és a 21. század.* Budapest, 2020. 208–221.
- Sándor Dénes: *A magyar rohamtüzérség. A magyar királyi 1. rohamtüzérosztály története.* (Kézirat, 3.) HL Rohamtüzér Gyűjtemény.
- Rada Tibor (szerk.): *A Magyar Királyi Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945). II. kötet.* Budapest, Calgáry-Budapest, 2001.

Óze Zoltán¹

A civil-katonai kölcsönhatás jelentősége súlyos ABV-események kezelése során

The Significance of Civil-military Interaction in the Management of Severe CBRN Incidents

Absztrakt

Más katonai funkciókhoz és tevékenységekhez hasonlóan előfordulhat képesség-hiány, illetve bizonyos esetekben átfedés a nemzeti és a NATO védelmi intézkedések és eljárások területén egy lehetséges atom-, biológiai, vegyi (ABV-) incidens bekövetkeztekor. Az ilyen hiányosságokat, eljárásbeli különbségeket még az esemény bekövetkezése előtt célszerű azonosítani, hogy a védekezés során megvalósuló együttműködés minél gördülékenyebben történjen, és a lehető leghatékonyabbak legyenek az ellenintézkedések.

Hogyan teremtünk jobb kiindulási feltételeket a NATO-erők és a befogadó nemzet sikeres együttműködéséhez, áthidalva a szakadékot a 3. cikkely szerinti² tevékenységek támogatása és a NATO-erők mozgósításához szükséges háborús követelmény között súlyos ABV-incidens esetén? A szerző erre keresi a választ.

Kulcsszavak: ABV-védelem, civil-katonai interakció, ABV-incidens

Abstract

Like other military functions and activities, there is a gap between what nations can do and what NATO can do to allow successful CBRN event mitigation if NATO as a multinational, political lead organisation is requested to support such an effort. It is expedient

¹ University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training, Institute of Military Course Management, Senior Officer – Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Katonai Tanfolyamszervező Intézet, főreferens, e-mail: ozezoltan@gmail.com

² 3. cikkely: „A jelen Szerződésben kitűzött célok hatatosabb elérése érdekében a Felek külön-külön és együttesen, folyamatos és hatatos önségély és kölcsönös segítség útján, fenntartják és kifejlesztik egyéni és kollektív védelmi képességüket fegyveres támadással szemben”. Online: www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/nato-16647/dokumentumok-1831D/az-eszak-atlanti-szerzodes-1831E/

to identify such deficiencies and procedural differences before the occurrence of the event, so that the cooperation during the defence would be as smooth as possible and the countermeasures would be as effective as possible.

How to create better starting points for successful cooperation between NATO forces and the host nation, bridging the gap between supporting Article 3 activities and the war requirement to mobilise NATO forces in the event of a major CBRN incident? The article is looking for the answer to this.

Keywords: CBRN defence, civil-military interaction, CBRN incident

1. Bevezetés

Az ABV-védelem tekintetében a NATO állam- és kormányfői elsősorban a NATO által telepített erők, területek és lakosság védelmére irányuló katonai képességek és intézkedések fejlesztésére összpontosítanak a következő elképzeléssel: „A Szövetség biztonságot nyújt – lakosságának, területének, és haderejének – az ABV fenyegetésekkel szemben, beleértve a tömegpusztító fegyvereket is.”³ A NATO aktívan törekszik megakadályozni a tömegpusztító fegyverek állami és nem állami szereplők általi elterjedését, a Szövetség tömegpusztító fegyverekkel szembeni védelme érdekében. Amennyiben a megelőzés kudarcot vall, és a Szövetség területén tömegpusztító fegyverek elleni támadás vagy ABV-esemény következik be, fel kell készülnie a helyzet kezelésére és a helyreállításra átfogó politikai, katonai, polgári és társadalmi megközelítés révén.

A fegyverzet-ellenőrzés területén tett erőfeszítések ellenére a tömegpusztító fegyverek elterjedése nem állt meg. Új veszélyforrás az ABV-fegyverek gyártásához szükséges anyagok, eszközök, szellemi termékek elterjedéséből adódó fenyegetés. Így ABV-eszközök szerepet kaphatnak kisebb helyi háborúkban is.⁴

A fenti mellett nem fegyver fokozatú sugárzó anyagok, mérgező anyagok és biológiai ágensek terrorista szervezetek által történő alkalmazása is veszélyt jelenthet. Különböző toxikus anyagok széles körben elérhetők, és minimális szakértelemre van szükség bűnös felhasználásukhoz, bár korábban úgy gondolták, hogy azok kijuttatási nehézségei akadályt jelenthetnek az irreguláris csoportok számára.⁵

A radiológiai diszperziós eszközök alkalmazása például civil környezetben emberi veszteségek mellett gazdasági károkkal, de ennél is nagyobb mértékű pánikkal járhat. A radiológiai támadás következményeit felszámoló katasztrófavédelmi rendszerrel

³ NATO's Comprehensive, Strategic-Level Policy for Preventing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction (WMD) and Defending against Chemical, Biological, Radiological and Nuclear (CBRN) Threats. *Nato.int*, 2009. 09. 03.

⁴ Berek Tamás – Pellérdi Rezső: ABV (CBRN) kihívásokra adott válaszlépések az EU-ban. *Bolyai Szemle*, 20. (2011), 3. 55–72.

⁵ Rezső Pellérdi – Tamás Berek: Redefining the CBRN risk assessment. *Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, 8. (2009), 12. 159–172.

szemben támasztott elsődleges követelmény, hogy képes legyen a károk gyors felmérésére, a megfelelő beavatkozó erők és eszközök kijelölésére és mozgósítására.⁶

Bár jelenleg a terrorista akciókat főleg hagyományos robbanóeszközök alkalmazásával valószínűsítik meg, számolni kell az ABV-anyagok jövőbeni felhasználásának kockázatával is. A fenyegetés és figyelemfelkeltés erőteljesebb lehet ebben az esetben a jelentősebb pszichológiai hatása okán.⁷

Az ABV-fenyegetések köre kiegészül a nem katonai csapásból származó ABV-veszélyhelyzet hasonló hatásaival. Tekintettel a veszélyes ipari objektumok számára, az ez irányú ABV-veszélyeztetettség növekedni fog. A lehetséges ellenséges alkalmazás mellett arra is fel kell készülni, hogy katasztrófák esetén együtt kell működni a katasztrófavédelmi szervekkel.⁸

Egy esetleges ABV-incidens drámaian befolyásolja a hadműveleti környezetet és a stratégiai helyzetet. Ezért az ABV-környezetben végzett műveletek végrehajtásakor rugalmasságra, alkalmazkodóképességre és önfenntarthatóságra van szükség. A közelmúlt eseményei szükségessé teszik a katonai erők ABV-környezetben való alkalmazásának újraértékelését. A tömegpusztító fegyverek alkalmazásának potenciálisan pusztító következményei miatt erőteljes ABV-védelmi intézkedéseket kell bevezetni annak érdekében, hogy a NATO-erők hatékonyan folytathassák a katonai műveleteket ABV-környezetben, és lehetővé tegyék a NATO számára, hogy szükség esetén segítséget nyújtson a szövetségeseknek és partnereknek.

Az ABV-felmérés során számos váratlan alkalmazási formára szinte csak következtetni lehet, a védelem körültekintő megszervezésével azonban jelentős mértékben csökkenthető a személyi állomány kockázata. Körültekintő és alapos ABV-védelem sem lehet elég hatékony a szerteágazó bevetési módszerekkel szemben.⁹

A jövőbeli ABV-védelemnek az ABV-eseményekre adott válaszok teljes spektrumába bele kell folynia, beleértve az információmegosztást, a hírszerzési adatok feldolgozását, az ABV-felderítési adatok, illetve a mintaazonosítások alapján a hadműveletek végrehajtásának módosítására tett javaslatokat, valamint a passzív védelmi intézkedések bevezetését, a válságreakálást, helyreállítást.

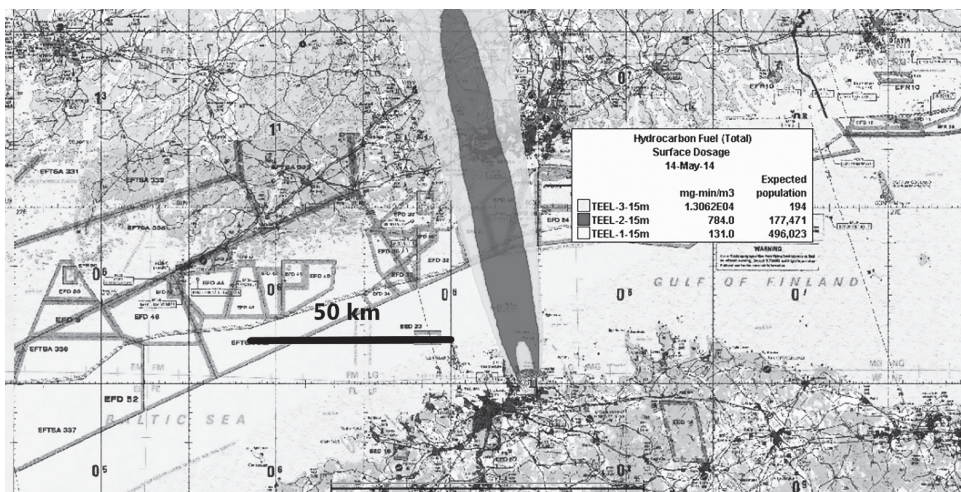
Nagy kiterjedésű ABV-események nem állnak meg az államhatároknál, a szomszédos országokra is hatással vannak. Az esemény volumene meghaladja az adott nemzet válságkezelési képességeit, nem képes egyedül kezelni minden következményt.

⁶ Pellérdi Rezső: Korunk kihívása a nukleáris terrorizmus. In Mankovits Tamás – Molnár Sándor Károly – Németh Sarolta (szerk.): *Tavaszi Szél. Konferenciakiadvány*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2007.

⁷ Berek Tamás: ABV (CBRN) tűzservezőcsoport mint a biztonsági kihívásokra adott válaszlépés. *Bolyai Szemle*, 25. (2016), 4. 22–34.

⁸ Pellérdi Rezső: *Az ABV védelem kihívásai háborús és békeműveletekben. PhD-értekezés*. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2007. 5–6.

⁹ Grósz Zoltán – Berek Tamás: ABV-veszély elkerülésének rendszabályai. *Bolyai Szemle*, 16. (2007), 4. 50–61.

1. ábra: Példa nagy kiterjedésű ABV-eseményre
 Forrás: saját kép HPAC (Hazard Prediction and Capability) szoftverrel szerkesztve

Egy ABV-incidens bekövetkeztekor a NATO nem tud önállóan, függetlenül reagálni. A helyzet megoldására adott megfelelő válaszok meghozatalának szükségessége miatt kiterjedt koordinációra és kapcsolattartásra, állandó szerepvállalásra és más érdekeltelekkel folytatott tárgyalásokra van szükség.

A civil-katonai együttműködésre és a civil-katonai interakcióra vonatkozó követelmények jelentősen növekedtek.¹⁰ Vannak jó példák a sikeres összefogásra: NATO-erők segédkeztek már olyan súlyos katasztrófák következményeinek felszámolásában, mint a pakisztáni földrengés, valamint számos nagy nyilvánosságot élvező eseményt is polgári szervezetekkel közösen biztosítottak, mint például az athéni olimpiai játékok, az isztambuli és rigai NATO csúcstalálkozók.

2. Miért civil-katonai interakció?

A civil-katonai együttműködés és a civil-katonai interakció fogalomköre könnyen össze-tevésztethető. A NATO a „civil-katonai együttműködést” úgy határozta meg, mint „egy közös funkció, amely magában foglal egy sor olyan képességet, amely a küldetés céljai elérésének szerves részét képezi, és lehetővé teszi a NATO parancsnokságai számára, hogy hatékonyan részt vegyenek a különböző nem katonai szereplőkkel folytatott polgári-katonai interakciók széles spektrumában”. A „civil-katonai kölcsönhatás” jelentése „kommunikációs, tervezési és koordinációs tevékenységcsoport, amelyet a NATO katonai szervei folytatnak nemzetközi és helyi nem katonai szereplőkkel”.

¹⁰ Melinda Moore et alii: *Bridging the Gap: Developing a Tool to Support Local Civilian and Military Disaster Preparedness*. A Joint Endeavor Of Rand Health And the Rand National Defense Research Institute Center for Military Health Policy Research, 2010.

Mindkét tevékenység azonos időben zajlik a NATO-műveletek, illetve azok előkészítése során, „ezáltal kölcsönösen növelve a válságokra kidolgozott intézkedések hatékonyságát és eredményességét”.¹¹

A változó biztonsági környezet, a katonai missziók új típusai¹² (mint békefenntartó, stabilizációs és humanitárius missziók), a tömegpusztító fegyverek elterjedése és a terrorizmus a múlt század végén nagyobb civil-katonai együttműködésre szólított fel, beleértve a különböző nemzetközi civil szervezetekkel és a befogadó országgal való együttműködést, hogy a NATO és a nemzetek válaszolni tudjanak ezekre az új kihívásokra. A balkáni szerepvállalástól kezdődően az Északatlanti Szövetséget többször felkérték, hogy tervezzen és hajtson végre különböző válságreagáló műveleteket a hadsereg civil támogatásának átfogó megközelítésével, és fordítva. A NATO Stratégiai Konceptiója a következőképpen vázolja fel az effektív válságkezelés lényeges pontjait:

- Ki kell alakítani egy megfelelő, de szerény polgári válságkezelési képességet a civil partnerekkel való hatékonyabb együttműködés céljából, a NATO által vezetett műveletekből levont tanulságokra építve. Ez a képesség a polgári tevékenységek tervezésére, alkalmazására és koordinálására is használható mindaddig, amíg a feltételek lehetővé nem teszik e feladatok és felelőségek más szereplőkre történő átruházását.
- Az integrált civil-katonai tervezés fokozása a válság teljes spektrumában.
- Ki kell alakítani a képességet a helyi erők kiképzésére a válságövezetekben annak érdekében, hogy a helyi hatóságok a lehető leggyorsabban képesek legyenek a helyzet biztonságos kezelésére nemzetközi segítség nélkül.
- A tagállamok civil szakembereinek azonosítása és képzése, és e szakembergárda gyors rendelkezésre bocsátása kiválasztott missziókra, hogy képesek legyenek együttműködni a partnerországokból és egyéb intézményekből érkező katonai személyzetünkkel és civil szakembereinkkel.¹³

Az új missziókban részt vevő katonai erőknek gyakran a nem létező vagy elégtelen polgári képességeket kell helyettesíteniük. Másrészt a sokkal változatosabb ABV-fenyegetés (a veszélyes anyagok széles spektruma, az új járványok, új biotechnológiai eljárások stb.) és az ABV-terrorizmus elleni védelemmel kapcsolatos feladatok összetettsége nagyobb polgári támogatást igényel a hadsereg részéről a hiányzó szakértelem miatt.

Az ilyen jellegű feladatok koordinálására jött létre a NATO Polgári Veszélyhelyzeti Tervezési Bizottság (CEPC). Ez a szervezet felelős a polgári veszélyhelyzeti tervezésért (CEP).

A polgári veszélyhelyzeti tervezés alapvető polgári szakértelmet és képességeket biztosít a NATO számára a terrorizmus elleni védekezés és a következmények kezelése, a humanitárius és természeti katasztrófák elhárítása, valamint a kritikus infrastruktúra védelme terén. A NATO polgári veszélyhelyzeti tervezési tevékenységének

¹¹ CIMIC Handbook updated 11 February 2020.

¹² Szenes Zoltán: *Honvédelem – Védelempolitika. Kormányzati tanulmányok.* Budapest, Dialóg Campus, 2017. 44–49.

¹³ *Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization.* 2010. 21–22.

elsődleges célja a szövetség válságkezelési műveleteinek és alapfunkcióinak támogatása. Meghatározóan két fő dimenziója van: miközben a polgári lakosság védelmére összpontosít, a polgári veszélyhelyzeti tervezést hasznosítják a NATO stratégiai tervezésének szisztematikus és hatékony támogatására is.

A polgári veszélyhelyzet kezelésnek 5 fő területe van NATO-ban:

- az 5. cikkely szerinti műveletek támogatása;
- válságkezelési műveletek támogatása;
- a nemzeti hatóságok támogatása a természeti és technológiai katasztrófák következményeinek felszámolásában;
- a nemzeti hatóságok támogatása az ABV-események/támadások következményeinek kezelésében;
- együttműködés a partnerekkel.

A polgári veszélyhelyzeti tervezést gyors reagálásra, azonnali cselekvésre és rövid távú fenntartásra tervezték.¹⁴ A katonai tervezés ellenben mindig hosszabb idejű és nagyobb területekre vonatkozik.

A NATO nem csak a tervezésben nyújt segítséget: egy súlyos ABV-katasztrófa esetén rendelkezésre áll az euroatlanti térségben a NATO legfontosabb polgári katasztrófa elhárítási gépezete, az Észak-atlanti Katasztrófa Reagálási Koordinációs Központ (EADRCC). Ennek fő feladata, hogy az információmegosztás fókuszpontjaként szolgáljon (főként a felső szintű tervezés során), a másik fő funkciója vész helyzetben az, hogy válaszoljon a katasztrófa sújtotta országok és/vagy az érintett nemzetközi szervezetek segítségnyújtási kérelmeire. A szervezetnek vannak összekötői a nemzetek polgári hatóságaihoz, és a nap 24 órájában készenlétben áll.¹⁵

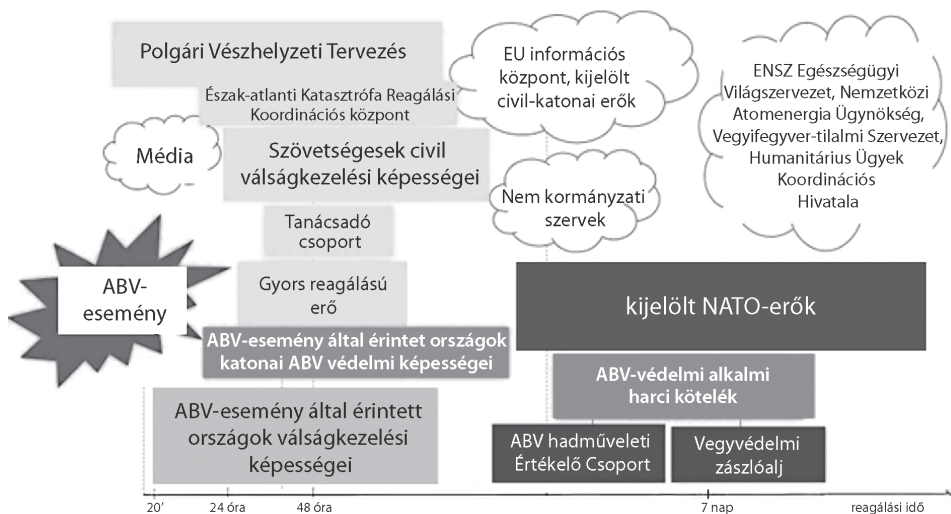
3. Az ABV-események kezelésébe bevonható szervezetek együttműködésének nehézségei

A NATO-országok ABV-védelmi katonai képességekkel és polgári képességekkel is rendelkeznek. Általánosságban elmondható, hogy az átfedések elkerülhetetlenek (az ABV-felderítés és -azonosítás, az orvosi támogatás, a vezetés és irányítás, a meteorológiai szolgálat, a radiológiai területellenőrző hálózat, a igazságügyi szakértői képességek stb.), de a párhuzamosságok oka megalapozott, figyelembe véve a békeidőben, valamint a válság ideje alatt végzett feladatok és küldetések eltérő jellegét.

Mivel az ABV-események hatásai szinte az élet minden területét érinthetik, a védekezés megszervezése sokszereplős feladat. Ennek szemléltetésére szolgál az alábbi 2. ábra.

¹⁴ Nemzetközi kapcsolatok – NATO.

¹⁵ Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre.

2. ábra: Az érintett szervezetek reaklási idővonala

Forrás: a szerző saját szerkesztése NATO Response Force és Combined Joint Chemical, Biological, Radiological and Nuclear Defence Task Force alapján

A bevonható szereplők között vannak nemzeti civil és katonai, illetve nemzetközi civil és katonai szervezetek, hatóságok és szereplők is.

1. táblázat: ABV-események elleni védekezésbe bevonható szervezetek

Civil, NATO civil szektor			Katonai szektor
NATO civil szektor	Nemzeti érdekelt felek	Nemzetközi szervezetek	Katonai Bizottság (MC)
Polgári Vészhelyzeti Tervezési Bizottság (CEPC)	Nemzeti vészhelyzet-tervezési hatóságok	Az ENSZ Humanitárius Ügyeket Koordináló Hivatala (UN OCHA)	NATO-Parancsnokság Nemzetközi Katonai Törzs (IMS)
NATO-parancsnokság Nemzetközi Törzs (IS)	Nemzeti gyorsbeavatkozó egységek	Az Európai Bizottság Vészhelyzet-kezelési Koordinációs Központja (ERCC)	Szövetséges Művelési Parancsnokság (J3 ABV-szakértő, Válság-és Művelési Irányító Központ)
Euroatlanti Katasztrófa-elhárítási Koordinációs Központ (EADRCC)	Nemzeti katasztrófavédelmi szervezetek	Nemzetközi Atomenergia-ügynökség (NAI)	Szövetséges Transzformációs Parancsnokság
	Nemzeti segélyszervezetek	Egészségügyi Világszervezet (WHO)	ABV-védelmi Kiválósági Központ (JCBRN Defence COE)
	Nemzeti katonai hatóságok	Vegyifegyver-tilalmi Szervezet (OPCW)	Civil-katonai Együttműködés Kiválósági Központ

Civil, NATO civil szektor		Katonai szektor
		Biológiai és Toxin-fegyver Tilalmi Egyezmény – Végrehajtási Támogató Egység (BWC-ISU)
		Krizismenedzsment és Katasztrófavédelmi Kiválósági Központ
		Biológiai és vegyi támadások gyors riasztási rendszere (RAS BICHAT)
		Multinacionális Orvosi Koordinációs Központ/ Európai Orvosi Parancsnokság
		Radiológiai veszély esetén alkalmazandó gyors értesítő rendszer (ECURIE)
		Nemzeti Katonai szervezetek

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Ennyi szereplő együttműködésének megszervezése rendkívül komplex feladat, és számos kihívást tartogat.

3.1. Doktrinális kihívások

A NATO-szabályzók tartalmazzák az ABV-védelmet, a civil-katonai interakciót, és egyes esetekben ez a két terület a szabályzó specialitása szempontjából kapcsolódik össze. Mindazonáltal nincs olyan publikáció (sem ABV-védelmi, sem CIMIC), amely meghatározná a válságkezelési intézkedéseket (különösen az ABVvédelmi intézkedéseket) a felkészítés, védelem és a következmények felszámolása tekintetében.¹⁶ Ezen túlmenően ellentmondás található a civil-katonai együttműködés (CIMIC) és az ABV-védelmi doktrínák között.¹⁷

Az ABV-védelmi doktrína így határozza meg a civil-katonai együttműködés felelősségét:

„A CIMIC szakemberek feladata, hogy tanácsaikkal támogassák a parancsnokot abban, hogy az ABV védelmi intézkedéseknek milyen hatása lesz a szövetséges erők és a helyi önkormányzat, a civil lakosság, a nemzetközi szervezetek, a nem kormányzati szervezetek (NGO) és a hadművelleti terület egyéb szervezetei/ügynökségei közötti kapcsolatokra.

A felelősségi körükbe tartozó ABV események kezeléséért a helyi polgári hatóságok elsődleges felelősséggel tartoznak, de ha erőforrásaik nem megfelelőek, segítséget kérhetnek. Hasonlóképpen, a közös haderő támogatást kérhet a polgári hatóságoktól az ABV esemény előtt, alatt és után.”¹⁸

A CIMIC-doktrína az ABV-védelem bekezdése alatt a következőket tartalmazza:

„A parancsnoknak átfogó megközelítéssel kell megterveznie, koordinálnia és végrehajtania a műveleteket, fokozott civil-katonai interakció alkalmazásával. Ez javítani

¹⁶ JCBRN Defence COE: Discussion Paper, Discovery Experiment to Inform Implementation of comprehensive CBRN civ-mil capabilities, 2020. 10. 02.

¹⁷ 73/2020 JCBRN Defence COE Interim report, 3.c.(1) (b), 2020. 11. 03.

¹⁸ AJP-3.8(B)(Ver.1) Allied Joint Doctrine for Comprehensive CBRN Defence, dated 3 October 2018. 65.

fogja a koordinációt és az együttműködést, holisztikusabb megközelítést biztosítva az ABV incidensre való reagálás során.

A joghatóságuk alá tartozó ABV események kezeléséért a helyi polgári hatóságok elsődleges felelősséggel tartoznak, de ha erőforrásaik nem megfelelőek, segítséget kérhetnek. Hasonlóképpen, a közös munkacsoport támogatást kérhet a polgári hatóságoktól az ABV esemény előtt, alatt és után.”¹⁹

A CIMIC-doktrína szerint a CIMIC-törzselem szerepe a koordináció megkönnyítése, az ABV Védelmi Doktrína azonban több felelősséget határoz meg a parancsnok tényleges támogatásának említésével. E két kiadvány szinkronizálása szükséges annak érdekében, hogy a katonai és polgári funkcionális terület szakértőinek állásfoglalása és együttműködése támogatni tudja a parancsnokot és a küldetést.

3.2. Kiképzés kihívásai

Figyelembe véve a polgári felkészültséget, a nemzeti ellenálló képességet és a NATO-szerződés 3. cikkelyét,²⁰ a civil és katonai képességek interoperabilitásának kialakítása országos szinten nemzeti felelősség. Elérésének egyik összetevője pedig a közös civil-katonai kiképzés, az alapoktól a tapasztalat feldolgozásáig. A saját csapatok ABV-védelmi kiképzése szintén nemzeti hatáskörbe tartozik.

A következő szint a nemzetközi környezetben zajló kiképzés. Mind egy 5. cikkely szerinti hadművelet, mind egy válságkezelő művelet egy lehetséges ABV-esemény bekövetkeztekor rászorul a nemzetközi együttműködésre. A szövetségesek válságra adott válaszainak kialakítása és begyakorlása érdekében a NATO katonai gyakorlataiba civil elemeket építenek be. Ezen elemek részvételével végzett NATO-gyakorlatok növelik a résztvevők közötti kapcsolatok kialakításának hatékonyságát a tervezési szakaszban, és növelik az együttműködési képességet a végrehajtás során. A közös kiképzés segít a vezetők megfelelő döntéshozatalában; a vezetők folyamatos képzése alapvető az alegységek hadrafoghatóságának fenntartásához. Mindazonáltal a parancsnokok és törzseik felkészítése megkövetel egy NATO-szabályzót, amely tartalmazza a polgári és katonai érdekelt felek közötti együttműködés eljárásait a stratégiai, hadműveleti és harcászati szinten, egy ABV-esemény előtt, alatt és után.

Ezen kívül különböző katonai tanfolyamok és gyakorlatok állnak rendelkezésre a civil szakértők számára, a NATO oktatási, képzési, gyakorlati és értékelési irányelveinek megfelelően.

3.3. Felszerelés harmonizációja

Mivel az adott ország ABV-védelme nemzeti hatáskörbe tartozik, a polgári és katonai erők megfelelő, robusztus, modern felszerelésének biztosítása szintén nemzeti felelősség.

¹⁹ AJP-3.19(A)(Ver.1) Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, dated 9 November 2018. 61.

²⁰ Resilience and Article 3.

Figyelembe véve a katonai és civil kihívások és követelmények közötti különbségeket, e felszerelés szabványosítása sok országban nem valósítható meg; ezért egy nemzetközi szintű civil-katonai közös gyakorlat esetén kicsi az esély a felszerelés szabványosítására. Ez nemcsak logisztikai kérdés, nehézségeket okozhat az információmegosztás során is.²¹

3.4. Létesítmények rendelkezésre állása

Nemzeti szinten általában rendeletek vagy egyezmények lehetővé teszik a polgári és katonai intézmények (például kórházak) és kiképzési létesítmények használatát. Párhuzamosságok léteznek, de a párhuzamosságok oka indokolt, figyelembe véve az intézmények és létesítmények képességeit.²²

3.5. Interoperabilitás

Az interoperabilitás – a széles körű és gyakori interakciók más szervezetekkel – kulcsfontosságú képességelem, különösen, ha civil és katonai szervezetek dolgoznak együtt.

Békeidőben a helyi polgári hatóságok irányítják a védekezést az ABV-incidensek kezelése során. Katonai művelet esetén a haderő parancsnoka a felelős a vezetésért. A közös vezetés és irányítás magában foglalja a művelethez hozzájáruló valamennyi erőt, és figyelembe veszi a nemzetközi és nem kormányzati szervezetekkel és más szereplőkkel folytatott koordinációt és együttműködést. A műveleteket általában központosított tervezés és irányítás jellemzi az erőfeszítés egységének elérése érdekében.

Az információkezelés az együttműködési képesség egy másik fontos eleme. A civil-katonai együttműködés erősítésének szükségességét a média és a kommunikáció területén már évekkel ezelőtt felismerték.²³

Amikor a feladat a NATO-műveletek támogatása, akkor az információkat a mozgósítás előtti szakaszban kell gyűjteni, és az összegyűjtött információkat figyelembe kell venni az előzetes tervezés és a válságreakálási tervezés során is. Ha azonban a befogadó nemzet érzékeny adatai nem állnak a NATO rendelkezésére, az értékelések helytelenek lehetnek.

A NATO-szövetségesek ABV Riasztási és Értesítési rendszert (ABV RIÉR) használnak mind nemzeti, mind nemzetközi szinten. A nemzeti központok részt vesznek a multinacionális ABV RIÉR gyakorlatokban az interoperabilitás és az információkezelés javítása érdekében. A nemzetek saját polgári információkezelési rendszerrel rendelkeznek, és legalább nemzeti szinten ezek a rendszerek összekapcsolódnak (kivételek előfordulhatnak). A katonai erőknél rendelkezniük kell azzal a hatáskörrel, hogy a válságtervezés részeként polgári-katonai információk megosztását végezzék.

²¹ 73/2020 JCBRN Defence COE Interim report, 3.c.(4) (a)(b), 2020.11.03.

²² 73/2020 JCBRN Defence COE Interim report, 3.c.(5), 2020.11.03.

²³ 73/2020 JCBRN Defence COE Interim report, 3.c.(8), 2020. 11. 03.

A jelenlegi katonai információmegosztási gyakorlatok nem egyeztethetők össze a gyors információmegosztás képességével.²⁴

A sikeres civil-katonai interakció megvalósulása céljából az információk megosztása kulcsfontosságú, hogy egy közös megegyezés alakulhasson ki a helyzetről és a szükséges intézkedésekről. A vonatkozó információk megosztása támogatja a bizalmat, az önbizalmat és az állandó párbeszéd kiépítését, de lehetővé teszi más konstruktív szereplők számára, hogy javítsák működésük hatékonyságát és eredményességét, illetve személyzetük biztonságát. Következésképpen a hadsereg érdeke, hogy proaktív módon megfelelő információkat szolgáltatson az ilyen szereplőknek. Másrészt az információbiztonság, amelyet jogszabály is szavatol, alapvető fontosságú az egyének, szervezetek és források védelmének biztosításához. A fegyveres erőkon belüli információk túlbiztosításának tendenciája félreértésekhez vezet, és korlátozza az együttműködés lehetséges szintjét a szükséges intézkedésekre vonatkozó eltérő értelmezések miatt. Az információk megosztására vonatkozó közös iránymutatások segítenek megtalálni az egyensúlyt a védelem, valamint az információ más megfelelő szervezetekkel való időben való megosztása és az összes érintett szereplő általi hasznosítása között. Tervezési iránymutatásra van szükség a nemzeti információkezelési rendszer NATO-erőkhöz való hozzáillesztéséhez, és fordítva.

3.6. Az mozgósítási idővel kapcsolatos szempontok

A következmények kezelése esetén a döntéshozatal, az időben történő mozgósítás, a telepítés és az együttműködés, információmegosztás a befogadó nemzeti hatóságokkal, a gyors beavatkozókcal és a helyi érdekelt felekkel döntő hatással van a sikerre. Egyes ABV-események hirtelen alakulnak ki, ezért gyors reakcióra van szükség. A készenléti idő csökkentése nem javasolt, de a döntéshozatali folyamat lerövidítése és a már meglévő képességek tisztázása – főleg azok, amelyek rövid időn belül rendelkezésre állnak – jobb kiindulási helyzetet teremt.

Az ABV-védelmi Alkalmi Harci Kötelék (CJ-CBRND-TF) erőteljes eszköz a Szövetséges Erők Európai Főparancsnoka (SACEUR) kezében az ABV-esemény kezeléséhez. Az egység aktiválásához az Észak-atlanti Tanács (NAC) jóváhagyás szükséges, ami időigényes. Annak érdekében, hogy a döntéshozatal rövidebb legyen, a főparancsnokot előzetesen felhatalmazhatja az Észak-atlanti Tanács, hogy aktiválja az ABV-védelmi képességeket, beleértve az ABV-védelmi Alkalmi Harci Köteléket is. A javaslat nem példa nélküli, az ABV Hadműveleti Értékelő Csoport aktiválását az Észak-atlanti Tanács korábban már előzetesen engedélyezte.²⁵

Tanácsadó testületként az ABV-védelmi Kiválósági Központ (JCBRN Defence COE) ABV háttértámogatása (CBRN Reachback) – amely szakterületi felelősökből és egy polgári és katonai szervezetekből álló hálózattól áll²⁶ – a nap 24 órájában elérhető. Az ABV-háttértámogatás alapvető feladata az átfogó információgyűjtés és a következetes értékelés. Ez magában foglalja az ABV-fenyegetettség hadműveleti

²⁴ 73/2020 JCBRN Defence COE Interim report, 3.c.(8) (e) 2020. 11. 03.

²⁵ 73/2020 JCBRN Defence COE Interim report, 3.c.(2) (d) 2020. 11. 03.

²⁶ CBRN Reachback.

vagy harcászati felderítését és jellemzését, a létesítmények jellemzését és a törvénszéki állásfoglalást. A hatékony ABV-háttértámogatás folyamatossága alapvető hozzájárulást jelent a NATO tömegpusztító fegyverek elterjedésére, ABV-védelemre és helyreállításra adott válaszában teljes spektrumához, és a megelőzés pillérének legfontosabb katonai eszköze. Ez a képesség a megfelelő jóváhagyással rövid időn belül el tudja látni tanácsadói szerepét.

3.7. Következtetés, javaslatok

A balkáni és afganisztáni missziókban már sokszor demonstrálták a civil-katonai interakciót, de hogyan lehet mindezt megvalósítani külön NATO-felhatalmazás nélkül, ha a gyorsaságot megköveteli a feladat? Kit kell delegálni, milyen szinten? Egy NATO-haderőnek engedélyezhető-e a teljes civil-katonai interakció lebonyolítása, vagy elég katonai összeköttetést teremteni az érintett befogadó nemzettel?

A különböző NATO-kiadványoknak átfogóan kell megvitatnia ezeket a kérdéseket. Civil-katonai interakcióval és az ABV-védelemmel kapcsolatos információk sok NATO kiadványban megtalálhatók, de összehasonlítva őket számos ellentmondás fedezhető fel, és nincs koherens iránymutatás a katonai és civil képességek támogatására és támogatottságára. Átfogó civil-katonai koncepciódokumentum kidolgozására lenne szükség az ABV-védelmi területen folytatott civil-katonai együttműködés megtervezésére, előkészítésére és működtetésére, figyelembe véve a NATO átfogó, stratégiai szintű irányelvét a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megelőzésére és az ABV-fenyegetések elleni védelemre.²⁷

Az iránymutatások nem teljes körűek, és az egyes nemzetek szükségletei alapján kell testre szabni őket. Meg kell vizsgálni és gyakorolni kell a NATO közös polgári-katonai reagáló erők bevetésére, a polgári és katonai képességek fejlesztésére vonatkozó együttműködési és tervezési mechanizmusokat.

A gyors reagálás létfontosságú az ABV-események elleni védekezés során, éppen ezért a döntési mechanizmus idejét le kell rövidíteni válságreagáláskor. A nemzeteknek összhangban a NATO-alapszerződés 3. cikkelyével az ország ellenálló képességének fokozásához folyamatos együttműködésre van szükségük a partnerekkel és más nemzetközi szervezetekkel, köztük az Egyesült Nemzetek Szervezetével (ENSZ) és különösen az Európai Unióval (EU).

Felhasznált irodalom

AJP-3.8(B)(Ver.1) Allied Joint Doctrine for Comprehensive CBRN Defence, dated 3 October 2018. 65.

AJP-3.19(A)(Ver.1) Allied Joint Doctrine for Civil-Military Cooperation, dated 9 November 2018. 61.

²⁷ 73/2020 JCBRN Defence COE Interim report.4.1. 2020. 11. 03.

- Az Észak-atlanti Szerződés. Online: www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Tenyek-Konyve-tenyek-konyve-1/nato-16647/dokumentumok-1831D/az-eszak-atlanti-szerzodes-1831E/
- Berek Tamás: ABV (CBRN) tűzserézőcsoport, mint a biztonsági kihívásokra adott válaszlépés. *Bolyai Szemle*, 25. (2016), 4. 22–34.
- Berek Tamás – Pellérdi Rezső: ABV (CBRN) kihívásokra adott válaszlépések az EU-ban. *Bolyai Szemle*, 20. (2011), 3. 55–72.
- CBRN Reachback. Online: www.jcbrncoe.org/index.php/reachback
- CIMIC Handbook updated 11 February 2020. Online: www.handbook.cimic-coe.org/
- Combined Joint Chemical, Biological, Radiological and Nuclear Defence Task Force. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49156.htm
- Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52057.htm
- Grósz Zoltán – Berek Tamás: ABV veszély elkerülésének rendszabályai. *Bolyai Szemle*, 16. (2007), 4. 50–61.
- JCBRN Defence COE: Discussion Paper, Discovery Experiment to Inform Implementation of comprehensive CBRN civ-mil capabilities, dated 02. October 2020.
- 73/2020 JCBRN Defence COE Interim report dated 03 November 2020.
- Moore, Melinda – Michael A. Wermuth – Laura Werber Castaneda – Anita Chandra – Darcy Noricks – Adam C. Resnick – Carolyn Chu – James J. Burks: *Bridging the Gap: Developing a Tool to Support Local Civilian and Military Disaster Preparedness*. A Joint Endeavor Of Rand Health And the Rand National Defense Research Institute Center for Military Health Policy Research, 2010. Online: www.academia.edu/22940272/Bridging_the_Gap_Developing_a_Tool_to_Support_Local_Civilian_and_Military_Disaster_Preparedness?email_work_card=view-paper
- NATO Response Force. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49755.htm
- NATO's Comprehensive, Strategic-Level Policy for Preventing the Proliferation of Weapons of Mass Destruction (WMD) and Defending against Chemical, Biological, Radiological and Nuclear (CBRN) Threats, dated 1 September 2009. Online: www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_57218.htm
- Pellérdi Rezső: Korunk kihívása a nukleáris terrorizmus. In Mankovits Tamás – Molnár Sándor Károly – Németh Sarolta (szerk.): *Tavaszi Szél. Konferenciakiadvány*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2007.
- Pellérdi Rezső: *Az ABV védelem kihívásai háborús és békeműveletekben. PhD-értekezés*. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2007. 5–6.
- Pellérdi Rezső – Tamás Berek: Redefining the CBRN risk assessment. *Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, 8. (2009), 12. 159–172.
- Nemzetközi kapcsolatok – NATO. Online: www.katasztofavedelem.hu/159/nato
- Resilience and Article 3. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm
- Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization*. 2010. 21–22. Online: www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf
- Szenes Zoltán: *Honvédelem – Védelempolitika. Kormányzati tanulmányok*. Budapest, Dialóg Campus, 2017. 44–49.

Gál Marianna¹

A Független Államok Közösségének létrejötte – a három államfői találkozó, különös tekintettel Ukrainára

The Establishment of the Commonwealth of Independent States – The Three Meetings of the Heads of State, with Particular Reference to Ukraine

Absztrakt

A Szovjetunió felbomlása és a Független Államok Közösségének (FÁK, Közösség) megalakulása – amely a balti államokon kívül valamennyi volt tagköztársaságot magába foglalt – gyökeresen új helyzetet teremtett a térségben. Az események alakulásához nagymértékben hozzájárultak az Ukrainában végbemenő folyamatok, különösen az 1991. december 1-jén megrendezett referendum eredményei. A tanulmány ezzel összefüggésben vizsgálja a Közösség történetének első három államfői találkozáját, mégpedig a belavezsai, az alma-atai, illetve minszki találkozókat. Végül bemutatjuk a FÁK ukrán külpolitikában betöltött szerepét.

Kulcsszavak: Független Államok Közössége, ukrán külpolitika, posztszovjet térség, FÁK államfői találkozók

Abstract

The break-up of the Soviet Union and the creation of the Commonwealth of Independent States, which included all the former member republics except the Baltic States, created a radically new situation in the region. The processes in Ukraine, in particular the results of the referendum held on 1 December 1991, have greatly contributed to the events. In this context, the study examines the first three meetings of the Heads

¹ Debreceni Egyetem, doktori hallgató – University of Debrecen, PhD student, e-mail: maryanna91@gmail.com

of State in the history of the Community, namely the Belavezha, the Alma-Ata and the Minsk meetings. Finally, we present the role of the CIS in Ukrainian foreign policy.

Keywords: *Commonwealth of Independent States, Ukrainian foreign policy, post-soviet region, meetings of CIS Heads of State*

1. Bevezetés

„Belavezsai bölények”, „Belavezsza Robin Hoodjai”, a „Szovjetunió sírásói” – mindössze néhány jellemző fogalom a Független Államok Közösségét alapító, a Szovjetunió megszűnését is kimondó dokumentumot kézjegyeivel ellátó három – Leonyid Kravcsuk ukrán, Sztanyiszláv Suskevics belorusz és Borisz Jelcin orosz – államfőről, amelyet Kravcsuk elnök visszaemlékezésében olvashatunk.² Feltehetően ennél sokkal több is akad a korabeli sajtó hasábjain, amelyek közül a legizgalmasabbakat maga az első ukrán elnök is feljegyezte. Ez a néhány jellemző is mutatja, hogy egyesek számára áruelődök, míg másoknak hősöket testesítették meg a belavezsai konszenzus résztvevői. A FÁK-hoz a balti államokon kívül rövidesen valamennyi posztszovjet tagköztársaság is csatlakozott az Alma-Atában megrendezett államfői találkozó keretében. Ezt követte a biztonságpolitikai formát öltött minszki találkozó, ahol a részt vevő tagállamok a Szovjetunió felbomlásával összefüggő kérdések rendezésére fókuszáltak.

A kutatás során használt és hivatkozott irodalomban dominálnak az ukrán és orosz források. Fontos kiemelni, hogy a memoárok, illetve interjúk feldolgozása során – az úgynevezett emlékháborúkkal összhangban – számos ellentétes információval találkozunk a vadászházban történt eseményekre vonatkozóan, ami megnehezítette az objektív mérlegelést.

2. A belavezsai konszenzus

A belavezsai konszenzus megnevezést a dokumentum aláírásának helyszínéről kapta, az 1991. december 7–8. között a belaruszi Viszkuliban található – Lengyelországhoz közeli – Belavezsai Puscsában (vagy Belavezsaszka Puscsában) tartott találkozóról. Az, hogy mi is történt az itt található vadászházban, a jelenlévők visszaemlékezéseiből ismerhető meg részletesen. Kravcsuk memoárjából tudhatjuk, hogy a mintegy improvizációnak nevezett találkozót nem rögzítették pontosan előre, a soron következő megbeszélések egyike volt.³ Szervezése azonban már feltételezhetően az Ukrajnában történt események – vagyis közvetlenül a december 1-jén megtartott referendum és Leonyid Kravcsuk elnökké választása – után elkezdődhetett, amelynek eredményei már elvben megtagadták a Gorbacsov-féle uniós szerződés aláírását Ukrajna

² Леонід Кравчук: *Маємо те, що маємо: спогади і роздуми*. Київ, 2002. 135.

³ Кравчук (2002) i. m. 128.

számára.⁴ A népszavazás változásokat eredményezett, és nagyrészt meghatározta a Szovjetunió további sorsát. Ritkán említett az a közel sem elhanyagolható tény, hogy a referendumot követően a világ nemzetei sorra elismerték Ukrajna függetlenné válását: 1991. december 2. és december 8. között 10 állam, december 31-ig 37, köztük Oroszország még december 5-én.⁵ Ebből a szempontból nem túlzás azt állítani, hogy Ukrajna kulcsa lett a Szovjetunió felosztásának.

Az ukrán delegáció késő este érkezett a lengyel határtól három kilométerre található vadászházba, amely a hrucsovi időkben a legmagasabb szintű külföldi delegációk számára fenntartott fogadások helyszíne volt. „December 7-én telefonált a belorusz parlament elnöke és felajánlotta, látogassam meg. Ismertette, hogy Minszkbe már megérkezett az Oroszországi Föderáció elnöke.... Suskevics hangsúlyozta, Jelcin ajánlja hármunk számára, hogy találkozzunk és megbeszéljük (az előzetes tervek szerint) az új Szövetségi szerződés kilátásait”⁶ – írta Leonyid Kravcsuk, aki felkészülten várta kollégája telefonhívását. Kravcsuk az ország függetlenségét alátámasztó referendum eredményét figyelembe véve készült az integráció új szakaszához, ami azt jelentette, kész volt tárgyalásokat folytatni és aláírni egy olyan szövetségi szerződést, amely elősegítette volna az ország Szovjetunióból történő kiválását, és amely szerkezetét tekintve az európai közösségi rendszerhez közelített.

A belavezsai találkozó kutatása során számos feltételezéssel találkozhatunk arra vonatkozóan, hogy az orosz fél valóban kész szerződésköteggel érkezett-e Viszkuliba? Ezt a kérdést a jelenlévők ugyan maximálisan cáfolták: „Nem, nem volt ilyen dokumentum” – jegyezte meg Burbulisz az *1990-es évek. A mítoszok megsemmisítése* című projekt kapcsán készített interjújában, hozzátéve „de volt többhónapos munka ezt megelőzően...”⁷ Mind ő, mind az orosz delegáció másik tagja, Szergej Sahraj azt állították, hogy Borisz Jelcin csupán azért repült Minszkbe, hogy megvitassa az alacsonyabb árú olaj- és gázellátási feltételeket, mivel Belarusz gazdasága akkor nagyon nehéz helyzetben volt.⁸ Jelcin beszédet mondott a belarusz parlamentben, majd mintegy kikapcsolódásként a Breszt közeli vadászházba utaztak a delegáció tagjai. Hasonlóképpen idézte ezt fel visszaemlékezésében a belarusz elnök is, aki javaslatot tett arra vonatkozóan, hogy még Kravcsukot is hívják meg, és háromoldalú kommunikét írjanak alá. A találkozó házigazdája egyébként nem készített előterjesztést, várakozó álláspontjával az orosz és ukrán elnökök által kialakított együttes megoldás elfogadására készült fel. Az orosz delegáció kiindulópontja az volt, hogy mivel a köztársaságok deklarálták függetlenségüket, a helyzet új perspektívát kínált az országok további kapcsolatainak megszervezésére. Szergej Sahraj számos interjúban határozottan állította, hogy a Szovjetunió már Belavezsa előtt „halott” volt, és Viszkuliban lényegében – akár

⁴ Az 1991. december 1-jén megtartott referendum eredménye szerint 32 milliós fős lakosság 90%-a igennel voksolt a következő kérdésre: „Őn támogatja Ukrajna Függetlenségi Nyilatkozatát?” Forrás: ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.28. – Спр.144. – Арк.6.

⁵ Ukrajna függetlenségének elismeréséről lásd részletesebben országok szerint: *Визнання України як незалежної держави*. Online: <https://old.uin.gov.ua/publication/viznannya-ukraini-yak-nezaleznoi-derzhavi>

⁶ Кравчук (2002) i. m. 129.

⁷ Геннадий Бурбулис — в проекте „90-е. Разрушение мифов”. 19 января 2016 г.

⁸ Юрий Воронин: *Стреноженная Россия. Политико-экономический портрет ельцинизма*. Москва, Республика, 2003. 69.

az orvosok – „csak a halálának tényét rögzítették...”⁹ Sahraj szerint – aki egyébként jogi végeztséggel bírt – az ügy lényege abban rejlett, hogy a Szovjetuniót 1922-ben Oroszország, Ukrajna, Belarusz és a Kaukázusontúli Szocialista Föderatív Szovjet Köztársaság (KSZFSZK) hozta létre. Miután azonban a KSZFSZK már nem létezett, ezen országoknak történelmi jogukban állt deklarálni szövetségük felszámolását.¹⁰ A jelicini csapat felfogása azért meghatározó, mert jogi alapot is adott a dokumentum születéséhez. Ebből a szempontból Ukrajna jelenlétére lényegében a sahraji legitimáció nézőpont igazolása miatt lehetett szükség. A találkozó napirendjére került témát az orosz fél kezdeményezte, ami azért fontos, mert jellemzően Kravcsuk és Suskevics szükség szerint visszautalhatott az oroszokra. Így mindketten nagy örömmel támogatták a jelicini verziót a sahraji jogi megalapozás szerint. Jelcinnek feltett szándékában állt, hogy Minszkben felszámolja a Szovjetuniót. Utazásának célját azonban még a legszűkebb környezete előtt is eltitkolta. „Csak azt mondta, hogy vele kell repülni Minszkbe a jövőbeli lehetőségek megvitatása, az együttműködés erősítése, valamint Oroszország, Ukrajna és Belarusz politikájának összehangolása miatt”¹¹ – emlékszik vissza Jegor Gajdar orosz miniszterelnök, ami arra utal, nem csak Belarusz gazdasági problémáiról szeretett volna Jelcin tárgyalásokat folytatni. Jurij Voronyin professzor, aki az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság (OSZFSZK) Legfelsőbb Tanácsának elnökhelyetteseként jól ismerte a jelicini csapat tagjait – vagyis Sahrajt, Gajdart és Gennagyij Burbuliszt –, akik a belavezsai találkozó után azon tanakodtak, hogy közülük ki járult hozzá leginkább a Szovjetunió felszámolásáról szóló dokumentum megszületéséhez. Sahraj azzal dicsekedett, hogy ő javasolta és készítette elő a formulát, Gajdar pedig azzal, hogy ő jegyezte le a szöveget. Burbulis szintén büszkélkedett a találkozó eredményével: „Belavezsza volt a legboldogabb nap az életemben.”¹²

A dokumentum aláírására másnap, vagyis a december 8-án a délutáni órákban ünnepi légkörben megrendezett sajtókonferencia keretében került sor. A preambulumból és 14 cikkelyből álló alapidokumentum – „Megállapodás a Független Államok Közösségének létrehozásáról” – kimondta, hogy a „Szovjetunió megszűnik”, és helyette kinyilvánítják a FÁK létrehozását, amely nyitott más független államok csatlakozására. A Megállapodás szólt a kölcsönösen előnyös együttműködés fejlesztéséről a politika, a gazdaság, a kultúra, a tudomány, a kereskedelem, az egészség stb. területeken koordinációs intézményeken keresztül. Ezenkívül a konszenzus több tekintetben érinti a biztonságpolitika szféráját: elismerik a határok sérthetlenségét, és tiszteletben tartják egymás területi integritását; törekednek a béke és biztonság fenntartásának stabilitásában, tiszteletben tartják egymás törekvését a semleges állam státusának és nukleárismentes övezet eléréséhez. Ez különösen aktuális volt Ukrajna számára, aki már a szuverenitási deklarációjában atommentes politikát hirdetett; a Közösség tagjai közös parancsnokság alatt fenntartják a katonai-stratégiai teret, ideértve a nukleáris fegyverek egységes irányítását, amelynek eljárását a későbbiekben külön megállapodás szabályozza majd.

⁹ Сергей Шахрай: „После этих событий Ельцин стал более замкнутым, более злым и мстительным.” Ю. М. Воронин. Беловежское предательство. Lásd www.za-nauku.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=3619&Itemid=33

¹⁰ Воронин (2003) i. m. 69.

¹¹ Егор Гайдар: *Дни поражений и побед*. Москва, 1996. 61.

¹² Воронин (2003) i. m. 70.

A Közösség alapítói egy kiegészítő dokumentumot is elfogadtak – az „Államfők Nyilatkozatát” –, amelyben konstatálták, hogy „az új uniós szerződésről szóló tárgyalások elakadtak, a köztársaságok Szovjetunióból való kiválásának és az önálló államok megalakulásának objektív folyamata valóra vált”, mert „a központ szűklátókörű politikája mély gazdasági és politikai válsághoz vezetett, a termelés összeomlásához, az életszínvonal katasztrofális csökkenéséhez gyakorlatilag a társadalom minden rétegében”.¹³

A szerződés ünnepélyes aláírásának napján, a sorrendje tekintetében sem elhanyagolható néhány momentumra szükségszerű reflektálnunk, mégpedig elsőként a vadászházból történt telefonhívásokra. A Jekatyerinburgban nyílt Jelcin Központ archívumában elérhető a titkosított telefonbeszélgetések alól feloldott 28 perces beszélgetés George Bush és Borisz Jelcin között, akit első körben értesítettek a találkozó eredményeiről.¹⁴ A telefonbeszélgetés szövegéből kiderül, hogy már Jevgenyij Saposnyikov marsallal és Nurszultán Nazarbajev kazah elnökkel is kapcsolatba léptek és tájékoztatták a megbeszélés eredményeiről. Nazarbajev elnök ígéretet tett arra vonatkozóan, hogy a vadászházba utazik a dokumentum aláírásához, azonban ez nem történt meg.¹⁵ Gorbacsov informálása csak ezek után következett, akit Sztanyiszláv Suskevics hívott fel. A belorusz elnök memoárjában viszont szilárdan állítja – ahogy egyébként Kravcsuk is megjegyezte –, hogy Bush és Gorbacsov irányába azonos időben történtek a telefonhívások, viszont technikai okokból ez utóbbit később érték el: „Mire engem kapcsoltak Gorbacsovhoz, a másik telefonon már kapcsolták Busht. Miközben hallottam, hogy mi történik ott, magyaráztam Gorbacsovnak, hogy aláírtunk egy dokumentumot, amelynek ez és ez a lényege. Gorbacsov kioktató, mentori tónusban azt mondta: Maguk el tudják képzelni, miként reagál erre a nemzetközi közvélemény? Tisztelt Mihail Szergejevics, minden rendben van ebben a tekintetben. Jelcin már elmagyarázta Bushnak a történeteket, és Ő üdvözölte. Ettől kezdve Gorbacsov magázní kezdett engem.”¹⁶ Ezzel szinte ellentétes módon derült ki a Bush-Jelcin telefonbeszélgetés szövegéből, hogy Gorbacsov még nem tudott semmiről.¹⁷

Az események másik résztvevője, Petr Kravcsenko belarusz külügyminiszter szerint egyáltalán nem valamiféle improvizáció volt a belavezsai találkozó. Jeleit annak, hogy valami fontos dolog fog történni Belarusz területén már néhány héttel azelőtt érezte, hogy maguk az események bekövetkeztek volna. Ezt azzal magyarázta, hogy november közepén először Eduárd Sevarnadze, a Szovjetunió utolsó külügyminisztere, majd egy amerikai médiamágnás december eleji látogatását halasztották el azzal az indokkal, hogy december 7-én Kravcsuk és Jelcin érkeznek Belaruszba.¹⁸ Az orosz delegáció fogadását követően, úton a vadászházba kollégájával¹⁹ folytatott beszélgetését

¹³ Заява Глав держав республіки Білорусь, РФСР, України.

¹⁴ Раскредечены стенограммы телефонных разговоров первых лиц государства с американским президентом.; Svetlana Savranskaya – Thomas Blanton: *The Last Superpower Summits: Gorbachev, Reagan, and Bush. Conversations that ended the cold war.* Budapest – New York, 2016. 974

¹⁵ Витольд Фокин. „В гостях у Дмитрия Гордона”. 2/6 (2016).

¹⁶ Станислав Шушкевич: *Моя жизнь, крушение и воскрешение СССР.* Москва, 2012. 191.

¹⁷ Savranskaya–Blanton (2016) i. m. 975.

¹⁸ Петр Кравченко. *Беларусь на распутье, или правда о Беловежском соглашении. Записки дипломата и политика.* Москва, Время, 2006. 148.

¹⁹ Az orosz külügyminiszterrel, Andrej Kozirjevvel folytatott beszélgetést úton a vadászházba.

így tolmácsolta memoárjában: „[E]lőször tudtam meg, Viszkuliban nem egyszerű találkozóra kerül sor.” Az orosz külügyminiszter szerint ugyanis „[t]ervben van egy dokumentum létrehozása és aláírása, amely azonosíthatja és meghatározza a szemünk előtt zajló állami folyamatokat”.²⁰ Miután Kravcsenko megjegyezte – a dokumentum előkészítése miatt –, „nehéz dolgunk lesz, ami nem kevesebb egy hétig tarthat”, orosz kollégája válaszul csak mosolygott.

A második fontos mozzanat a Bush–Jelcin telefonbeszélgetést rögzítő dokumentumon feltüntetett idő, ami szerint ellenőrizhető, az a reggeli órákban történt. Gorbacsovnak módjában állt volna a helyszínre utazni, hiszen a hivatalos aláírásra csak délután került sor, noha megakadályozni aligha tudta volna azt. A belavezsai konszenzus résztvevőiben mindemellett munkálkodott a félelem. Noha Kravcsuk többször ismételte „Gorbacsov az erő módszerét nem alkalmazza”,²¹ erre utal, hogy a helyszínt helikopterekkel biztosították menekülés esetén. Gorbacsov azonban nem készült beavatkozásra. Az ukrán delegáció az esti órákban visszatért Kijevbe. Másnapra Mihail Szergejevics ugyan Moszkvába rendelte a konszenzus résztvevőit, az elutasításra talált. December 10-én pedig az ukrán Legfelsőbb Tanács napirendi pontja között szerepelt a dokumentum ratifikációjának kérdése.

3. Az utódállamok csatlakozása

A bomlási-csatlakozási folyamatokhoz rövidesen valamennyi volt szovjet tagköztársaság is társult. 1991. december 21-én megtartott második államfői találkozón a korabeli kazah fővárosban, Alma-Atában, a balti hármas és Grúzia kivételével (aki csak később, 1993-ban csatlakozott) további nyolc tagköztársaság aláírta a FÁK-alapelvekkel osztozó deklarációt négy pontban.²²

Az első, a demokratikus jogállam kialakítására irányuló törekvés, amely keretén belül a közöttük lévő kapcsolatok az államaik önállóságának és szuverén egyenlőségének kölcsönös elismerésén és tiszteletben tartásán alapulva fejlődnek. Leszögezték azt is, hogy alapvetőnek tekintik az önrendelkezés, az egyenjogúság és az egymás belügyeibe be nem avatkozás elvét. Elítélik az erő alkalmazását és a vele történő fenyegetést, a gazdasági és bármely más nyomásgyakorlási módszert, az esetlegesen felmerülő viták esetében azok békés rendezését létesítik előnyben. Tiszteletben tartják az emberi jogokat, ideértve a nemzeti kisebbségek jogait, illetve a nemzetközi jog minden más általánosan elismert elvét és normatíváját.

A második pontban elismerik és tiszteletben tartják a létező határok megváltoztathatatlanágát, egymás területi integritását.

A deklaráció harmadik pontjában – amely a béke és biztonság szempontjából kiemelt helyet foglal el – rögzítették, hogy a meglévő mély történelmi gyökerű baráti viszonyokat, jószomszédságot és kölcsönösen előnyös együttműködést tekintik a népeik alapvető érdekének, ezért azok erősítése a céljuk.

²⁰ Кравченко (2006) i. m. 151.

²¹ Воронин (2003) i. m. 71.

²² Azerbajdzsán, Örményország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Moldova, Tádzsikisztán, Törkmenisztán, Üzbegisztán csatlakozik a FÁK-hoz. Алма-Атинская Декларация: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=4>

Végül, a negyedik pontban kifejezésre került, tisztában vannak azzal, hogy felelősséggel tartoznak országaikban a béke és a nemzetiségek közötti egyetértés, illetve a világ biztonságának a megőrzéséért.

A FÁK-tagállamok a fentebb vázolt alapelveik és céljaik megvalósítása érdekében szervezeti intézkedéseket hoztak Alma-Atában. Ilyen volt:

- a tagállamok közötti együttműködést biztosító koordinációs szervek létrehozása, amelyek nem nemzetek feletti jelleggel működnek, hanem a tagállamok megállapodásai alapján;
- a nemzetközi stratégiai stabilitás és biztonság fenntartása érdekében a katonai-stratégiai erők közös parancsnoksága és a nukleáris fegyverzet feletti egységes ellenőrzés továbbra is fennmarad. Emellett a felek tiszteletben tartják egymás törekvését a nukleárisfegyver-mentes és (vagy) semleges állam státuszának elérésére;²³
- megerősítik elkötelezettségüket a közös gazdasági térség kialakításában és fejlesztésében;
- a FÁK tagállamai garantálják a saját alkotmányuk és törvényeik rendelkezéseivel összhangban a volt Szovjetunió által vállalt egyezményekből és megállapodásokból rájuk háruló nemzetközi kötelezettségeket.²⁴

Látható tehát, hogy a Szovjetunió megszűnésének hivatalossá tétele körül hangzatos alapelvek és célok fogalmazódtak meg, amelyet egyben bizonytalanság is jellemez. A volt integráló erőkből egyedül a katonai-stratégiai fegyveres erők közös parancsnoksága és a nukleáris fegyverzet feletti egységes ellenőrzést próbálták továbbra is fenntartani a biztonságpolitika szempontjából. Nem volt azonban egységes álláspont a hogyan továbbról, hiszen a Szovjetunió felbontását szentesítő orosz elnök és a körülötte lévő elit a Független Államok Közösségében az orosz irányítású szovjet hadsereg folytatásaként a FÁK Egységes Fegyveres Erőit képzelte el Saposnyikov repülőmarsall vezetésével. E nézettel a táborkari és tiszti kar és a védelmi ipar vezetése is egyetértett. Technikai okok is szóltak a fegyveres erők egysége mellett, ráadásul az osztozkodás azért is problémás volt, mert számos FÁK-államban fegyveres konfliktus dúlt. Az alma-atai találkozó viszont nem adott egyértelmű választ arra vonatkozóan, milyen is legyen a volt Fegyveres Erők jellege: egyesített vagy egységes, milyen legyen az összetétele, kinek az irányítása alatt működik majd? Ezekre a kérdésekre a minszki FÁK államfői találkozó választ keresett.

4. A minszki találkozó

A Független Államok Közössége államfői találkozására a FÁK székhelyén, Minszkben került sor 1991. december 30-án. A biztonságpolitikai tematikájú csúcstalálkózón részt vevő valamennyi tagköztársaság vezetői olyan kérdésekben próbáltak

²³ Ezzel összefüggésben egy jegyzőkönyv is született, amelyben Jevgenyij Saposnyikov marsallt bízzák meg a fegyveres erők reformja kérdésének megoldására. Lásd Протокол наради Глав Незалежних Держав; Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990–1990 р., № 1, 319. Online: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/b94>

²⁴ Алма-Атинская Декларация.

eredményeket elérni, amelyekben az előző értekezletek viszonylatában a bizonytalanság jellemzett.

A minszki találkozón a Szovjetunió felszámolás alatt álló Védelmi Minisztériuma helyébe lépő FÁK Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnokságának létrehozásáról döntöttek, miközben fenntartották a részes államok saját haderő realizálására vonatkozó jogokat, a felbomlás pillanatában területükön állomásozott egységek alapján. Ukrajna, Azerbajdzsán és Moldova saját nemzeti hadsereg létrehozását is bejelentették, elvetve ezzel az egységességre irányuló törekvések lehetőségét. Az Egyesített Főparancsnokság egyébként a széttartó tagállami érdekek miatt csak néhány évig, a Szovjetunió fegyveres erőinek a köztársaságok közötti végleges felosztásáig, 1993 decemberéig működött.²⁵ A részes tagállamok elismerték a stratégiai erők közös parancsnokságának szükségességét, valamint a volt Szovjetunió fegyveres erőinek nukleáris fegyverek és egyéb tömegpusztító fegyverek egységes ellenőrzésének fenntartását. Így a stratégiai erők kivételt képeztek és közös parancsnokság alatt maradtak az Államfők Tanácsa irányításával.²⁶ A minszki találkozón megállapodtak abban is, hogy ezen stratégiai erők közös irányítása alatt csak azok a katonai formációk fognak szerepelni, amelyeket az egyes államok külön jegyzőkönyvben előterjesztenek. A későbbi események azonban arra engednek következtetni, hogy a katonai dokumentumok csomagját aláíró szerződő feleknek nem volt egységes elképzelésük sem arra vonatkozóan, mi tartozik a stratégiai erők fogalmához, sem pedig arról, milyen státusszal is rendelkezzenek. Itt elsősorban a Fekete-tengeri Flotta felosztásának rendezésére kell gondolnunk, amely 1992 januárjától hosszú időn keresztül az orosz-ukrán kétoldalú dialógus szimptomatikus ügyét jelentette, amely nemcsak annak fokozatos romlásához vezetett, de nagymértékben kihatott a két ország kapcsolatára is.

Biztonságpolitikát érintő kérdéseken túl a tagállamok kölcsönösen elismerték a Szovjetunió tulajdonának méltányos részesedésére vonatkozó jogokat. A vagyon elosztásának realizálásához pedig egy kormányközi bizottság létrehozásáról is döntöttek.²⁷ Mint ismeretes, Ukrajna részesedése 16,37% volt az 1992. június 6-án elfogadott megállapodás szerint.²⁸

Minszkben számos kiegészítő dokumentumot is elfogadtak, amelyek az örmény földrengés utáni segítségnyújtásról, a csernobili katasztrófa következményeinek kiküszöböléséről, a Kaszpi-tenger halászati erőforrásainak védelméről szóltak.

Minszkben összességében kilenc államfői és hat kormányfői megállapodás született.

5. A FÁK-koncepció meghatározása az ukrán külpolitikában

A Szovjetunió felbomlása gyökeresen új helyzetet teremtett a térségben. A poszt-szovjet köztársaságok hosszú idő után kerülhettek közvetlen – Moszkva közbeiktatása nélküli – kapcsolatba a világ többi részével. Az önálló ukrán külpolitikai koncepció

²⁵ Объединенные Вооруженные Силы Содружества Независимых Государств (ОВС СНГ).

²⁶ Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання – Том 1: 1990–1991. Київ, 2001.

²⁷ Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990–1990 р., № 1, 417.

²⁸ Угода про розподіл всієї власності колишнього Союзу РСР за кордоном.

formálódását a szuverenitási deklarációban rögzített három alapelv – az atommentesség, tömbönkívüliség és semlegesség – határozta meg, amely elé a későbbi FÁK-tagság sem állított akadályt, ugyanis a belavezsai dokumentum 6. cikkelyében a szerződő felek leszögezték, „tisztelőben tartják egymás törekvését atomfegyvermentes övezetek és semleges államok státuszának elérésére”.²⁹ A kezdeti ukrán elképzelés legfőbb sajátossága egy ideiglenes jellegű elszakadási stratégia az előző élettérből.³⁰ A koncepció azért nevezhető ideiglenesnek, mert egy átmeneti időszak – vagyis az alárendelt szereptől a teljes szuverenitás eléréséig tartó folyamat – problémáit volt hivatott megoldani. A függetlenség feletti öröm csillapodása után a gazdasági válság mélységének lassú felismerése, a válságból kivezető út megtalálásának kilátástalansága egy idő után módosította a politikusok önbizalomtól duzzadó magatartását. Főként a FÁK fennállásának elmúlt évtizedében a résztvevő tagállamok vezetőinek az 1990-es évek elején kialakult illúziói merültek feledésbe, miszerint az országaikban elért függetlenség még önmagukban nem jelentenek felvirágzást, és az emberek jólétét sem vonják maguk után. Lassan döböntek rá arra, hogy bár Ukrajna politikailag független állammá vált, sok tekintetben ezer szállal – leginkább gazdasági szempontból – kötődik a szovjet utódállamokhoz, főként Oroszországhoz. Világossá vált, hogy az önállóság valójában nem jelenthet elszigetelődést, mert helyzetükből adódóan önállóan nem sikerülhet a felzárkózást a fejlődés fő útvonalára terelni.³¹

Miután az ukrán külpolitika központi vezérlő elve az önálló államiság kiteljesedése és a függetlenség következetes védelme köré épült, a Közösséget a „civilizált szétválás eszközeként” határozta meg.³² Az új alapokra helyezett Közösség építése háttérbe helyeződött az államok önállóságának kiépítésével szemben. Ezt szemléltetik a FÁK létrehozásáról szóló szerződés ratifikációja³³ során megfogalmazott fenntartások is, amikor a Legfelsőbb Tanács túlnyomó többséggel elfogadta és kiemelte a paritás elve alapján történő együttműködést, következetesen elutasította annak szupranacionális irányba történő fejlesztését, hangsúlyozta a területi integritást, a meglévő határok sérthetlenségére irányuló törekvéseket a FÁK külső határaival szemben.³⁴

Az 1990-es évek második felében a pragmatikusság szerint aktivizálta a térségben fenntartott kapcsolatait, különös tekintettel az egyetlen Oroszország részvétele nélküli csoporttal, a GUAM – Szervezet a Demokráciáért és Gazdasági Fejlődésért képződménnyel. Kijev ezzel az álláspontjával azon tagállamok közé tartozott, akik ad hoc alapon, az együttműködés számára előnyös szegmensére koncentráltak, a reintegráció, illetve integráció eröltetése nélkül, főként konzultatív fórumként használták a Közösséget. A teljes mértékben önkéntességi alapon történő csatlakozást az egyes egyezményekhez, illetve struktúrákhoz elsősorban a saját érdekek figyelembevétele határozta, illetve határozza meg, ami az együttes cselekvést blokkolja.

A Független Államok Közösségére irányult kapcsolatenszert az 1993. július 2-án *Ukrajna külpolitikájának fő irányvonalai* elnevezésű dokumentum nyomatékosította.

²⁹ Угода про створення СНД.

³⁰ Póti László: *Ukrajna kül- és biztonságpolitikája, 1990–2000*. Budapest, 2001. 10.

³¹ Kemény László: *A Szovjetunióból a 21. század Oroszországig*. Budapest, 2017. 194.

³² Георгий Касьянов: *Україна 1991–2007: очерки нової історії*. Київ, 2008. 117.

³³ A 354 jelenlévő képviseléből 288 támogatta a szerződés ratifikációját. Стенограма пленарного засідання. Засідання сорок п'яте. Сесійний зал Верховної Ради України. 10 грудня 1991 року. 16 година.

³⁴ Про ратифікацію Угоди про створення СНД.

A dokumentum több passzusa is azt a törekvést tükrözi, hogy ebben a rendszerben a kapcsolatok a lehető leglazább formákat öltsek. A dokumentumban deklarált négy prioritásból kettő – az első, illetve harmadik tétele – a posztszovjet térségre irányult:

- az első tétel a kétoldalú kapcsolatokat jelölte, amelyben Oroszország különleges helyet foglalt el, és amellyel Ukrajna „kiemelt partnerségre törekszik”;
- a harmadik tétel pedig egyenesen a FÁK-at jelöli meg, amelyre mint a Szovjetunió szétesését menedzselő multilaterális fórumként tekint, ahol a kapcsolatok fejlesztését elsősorban bilaterális módon építik.³⁵

Hasonlóképpen tükrözte a FÁK-hoz fűződő nézetet az ukrán diplomácia lépése, miszerint az 1993. január 22-én elfogadott – a Közösség céljait és alapelveit, a tagországok kötelezettségeit és jogait tartalmazó – FÁK Alapokmány aláírását elutasította, de jure nem minősült teljes jogú FÁK-tagállamnak. Az Alapokmány II. fejezete 7. cikkelye ugyanis három kategóriába differenciálta a közösségi tagságot:

- Az első az *alapító államok kategóriája*, amelyhez azok a tagállamok tartoznak, amelyek az Alapokmány elfogadásáig aláírták és ratifikálták a FÁK Alapító Okiratát a hozzátartozó Jegyzőkönyvvel. Ide Ukrajna és Türkmenisztán tartoznak.
- A második, a *tagállamok kategóriája*, amelyhez azok az alapító államok tartoznak, amelyek az Alapokmányt ratifikálták elfogadásától számított egy éven belül. Ide Belaruzst, Oroszországot, Örményországot, Kazahsztánt, Kirgizisztánt, Moldovát, Tádzsikisztánt és Üzbegisztánt sorolhatjuk.
- A harmadik, a *tagok kategóriája*, amelyhez a FÁK-alapelvekkel és -célokkal osztozó államok tartozhatnak azáltal, hogy csatlakoznak az Alapokmányhoz valamennyi résztvevő jóváhagyásával. Ilyen volt Grúzia tagsága 1994. április 19. – 2009. július 18. között.

Ukrajna tehát a fentebb részletezett kategóriák alapján az „alapokmányon kívüli” alapító államok közé tartozik. Más szempontból viszont tekintettel arra, hogy egyrészt a Közösség építése az Alapokmányban foglaltak szerint történik, részben Ukrajna is elfogadja bizonyos normáit, annak ellenére, hogy aláírta volna, másrészt összehasonlításra jó alapot kínálhat azokkal a tagállamokkal szemben, amelyek kötelezettségeket vállaltak a dokumentum aláírása által.

6. Összegzés

1991. december 8-án az addigra már felbomlás előrehaladott állapotába jutott Szovjetunió három tagköztársaságának vezetői egy belarusz vadászházban döntöttek annak megszüntetéséről, amelyet egy lazább, konföderáció jellegű szövetséggel kívántak felváltani a történelmileg megteremtett kapcsolataik megőrzéséhez. A Független Államok Közösségéhez rövidesen valamennyi posztszovjet tagállam is csatlakozott.

³⁵ Ami külpolitikai orientáció másik két prioritását illeti, a regionális együttműködés a második pontként fogalmazódott meg, míg negyediként az univerzális dimenzió, ami az ENSZ-ben és annak szakosított szerveiben történő részvételt jelölte. Про Основні напрями зовнішньої політики України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>

Az események ilyen jellegű alakulásához központi szerepet tulajdoníthatunk Ukrajna független állami státuszának, aki, noha bábáskodott alapító tagállamként a civilizált szétválás eszközeként, a lazább FÁK-tagság mellett döntött.

A vizsgálat a FÁK története szempontjából lényeges három államfői találkozóra fókuszált, amelynek során nemcsak lefektették a Közösség jogi alapjait, de meghatározták a céljait és alapelveit, működésének alapjait annak érdekében, hogy megfelelő színteret biztosítsanak a felmerült problémák rendezéséhez, különös tekintettel az utódlást érintő kérdésekre. A szovjet éra öröksége azonban rendkívül összetett feladat elé állította a FÁK-tagállamokat. Nyugati kutatók már az 1990-es évek elején több lehetséges forgatókönyvről beszéltek a posztszovjet államok kapcsolatát illetően, amelyek mindegyike Ukrajna és Oroszország kapcsolatának romlását vetítette elő. Mások egyenesen a FÁK legrövidebb időn belüli szétesését prognosztizálták, amely feltételezésük szerint a Szovjetunió utódlása kérdéseinek rendezésével következik be, ugyanis ezzel nem marad közös ügyük, ami összetarthatja a Közösséget.

Felhasznált irodalom

Воронин, Юрий: *Стреноженная Россия. Политико-экономический портрет ельцинизма*. Москва, Республика, 2003.

Гайдар, Егор: *Дни поражений и побед*. Москва, 1996.

Касьянов, Георгий: *Україна 1991–2007: очерки новейшей истории*. Київ, 2008.

Kemény László: *A Szovjetunióból a 21. század Oroszországig*. Budapest, 2017.

Кравчук, Леонід: *Маємо те, що маємо: спогади і роздуми*. Київ, 2002.

МЗС України: *Зібрання чинних міжнародних договорів України від 1990–1990 р., № 1*.

Петр Кравченко: *Беларусь на распутье, или правда о Беловежском соглашении. Записки дипломата и политика*. Москва, Время, 2006.

Póti László: *Ukrajna kül- és biztonságpolitikája, 1990–2000*. Budapest, 2001.

Шушкевич, Станислав: *Моя жизнь, крушение и воскрешение СССР*. Москва, 2012.

Savranskaya, Svetlana – Thomas Blanton: *The Last Superpower Summits: Gorbachev, Reagan, and Bush. Conversations that ended the cold war*. Budapest – New York, 2016.

Levéltári forrás

ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.28. – Спр.144. – Арк.6

Internetes források

- Алма-Атинская Декларация. Online: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=4>
- Витольд Фокин. "В гостях у Дмитрия Гордона". 2/6 (2016). Online: www.youtube.com/watch?v=ajpRlCDDQT8
- Геннадий Бурбулис — в проекте „90-е. Разрушение мифов”. 19 января 2016 г. Online: <https://yeltsin.ru/news/gennadiy-burbulis-v-proekte-90e-razruszenie-mifov/>
- Заява Глав держав республіки Білорусь, РРФСР, України. Online: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_087
- Объединенные Вооруженные Силы Содружества Независимых Государств (ОВС СНГ). Online: <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=65>
- Про ратифікацію Угоди про створення СНД. Online: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1958-12>
- Про Основні напрями зовнішньої політики України. Online: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>
- Протокол наради Глав Незалежних Держав. Online: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_190#Text
- Рассекречены стенограммы телефонных разговоров первых лиц государства с американским президентом. Online: www.ural.kp.ru/daily/26469/3338973/
- Сергей Шахрай: „После этих событий Ельцин стал более замкнутым, более злым и мстительным.” Online: www.forbes.ru/ekonomika/lyudi/75584-posle-etih-sobytii-eltsin-stal-bolee-zamknutyim-bolee-zlyim-i-bolee-mstitelnym
- Стенограма пленарного засідання. Засідання сорок п'яте. Сесійний зал Верховної Ради України. 10 грудня 1991 року. 16 година. Online: <https://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4641.html>
- Угода про створення СНД. Online: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_077
- Угода Глав держав СНД про власність колишнього СРСР за кордоном. Online: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_236#Text

Takács Lili¹

Aszimmetrikus kereskedelmi kapcsolatok az olasz–líbiai viszonylatban

Asymmetric Trade Relations between Italy and Libya

Absztrakt

Olaszországot és Líbiát szoros kapcsolatok fűzik egymáshoz a gazdasági biztonság területén, ez azonban nincs a tudományos kutatások középpontjában. Az aszimmetrikus gazdasági kapcsolatok a nagyobb állam számára politikai befolyást is biztosíthatnak. Az olasz–líbiai kereskedelmi kapcsolatok nagy részét a líbiai kőolaj és földgáz Olaszországba való exportja teszi ki, aminek a mennyisége 2011 óta jelentősen csökkent. Az ENI a legnagyobb külföldi szereplő Líbiában, így az ottani olasz befolyás egyik letéteményese. Az energiahordozók kereskedelme terén nincs olyan erős aszimmetria a bilaterális kapcsolatokban, mint az egyéb termékek terén, hiszen Líbia egy úgynevezett rentier state,² így az Olaszországba irányuló szállításra szüksége van. A kereskedelmi kapcsolatok egyéb területein erős aszimmetria van Olaszország irányába, bár az arab tavasz óta líbiai piaci részesedése csökkent.

Kulcsszavak: Olaszország, Líbia, energiahordozók, gazdasági kapcsolatok, aszimmetria

Abstract

Italy and Libya have strong ties in the field of economic security; however, this has not been in the centre of academic attention. Asymmetric economic relations can result in political influence for the larger states. Italo–Libyan trade relations are dominated by the export of Libyan oil and natural gas to Italy. The quantity of the energy export has reduced since 2011. ENI is the biggest foreign actor in Libya; thus, it is of utmost importance for Rome to guarantee Italian influence in Libya. Asymmetry in energy trade

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, doktori hallgató – University of Public Service Doctoral School of Military Sciences, PhD student, e-mail: takacs.lili@uni-nke.hu

² Rentier state alatt olyan államot értünk, amely az energiahordozók exportjából származó bevételből finanszírozza működését.

is not as significant as in other trade areas, since Libya is a rentier state and as such it depends on oil revenues. In other trade areas, there is a significant asymmetry with Italian domination, even though its market share has decreased since the Arab Spring.

Keywords: *Italy, Libya, energy, trade relations, asymmetry*

1. Bevezetés

Olaszország kül- és biztonság, valamint külgazdasági politikája három fő, stratégiainak minősíthető irányra fókuszál: atlanti kapcsolatok, európai kapcsolatok és a mediterrán térséggel való kapcsolatok. A mediterrán térségen belül Líbia az az ország, amellyel Róma a gyarmati időszak óta kiemelt kapcsolatokat ápol. Olaszország líbiai érdekeit három fő csoportra különíthetjük el, amelyek a Buzan-féle szektorális biztonság elméletének különböző szektorait³ fedik le: 1. a stabil gazdasági kapcsolatok megőrzése és a két ország közti kereskedelmi forgalom bővítése (gazdasági szektor); 2. a Líbiából szállított kőolajon és földgázon keresztül az olaszországi energiabiztonság garantálása és az energiaellátás diverzifikációja (gazdasági szektor); 3. a Földközi-tengeren keresztül Olaszországba irányuló, egyre nagyobb társadalmi feszültségeket keltő illegális migráció megállítása, ezzel a nemzetközi terrorcsoportok Itáliába jutásának megelőzése (társadalmi és katonai szektor). Gyakorlatilag az összes fontosabb külpolitikai, védelmi stratégiai dokumentum, valamint a nemzetbiztonsági szolgálatok éves jelentései külön kiemelik Líbiát mint a térség olasz szempontból legfontosabb államát, amely stratégiai prioritás az olasz kormányok számára.⁴

A három érdek biztosítása kölcsönös függőséget okoz a két ország között, ennek ellenére a kapcsolatukat egyfajta stabil kiegyensúlyozatlanság jellemzi.⁵ Olaszország Líbiára utaltsága azonban az arab tavasz óta azon a területen növekedett leginkább

³ Barry Buzan: *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Brighton, Wheatsheaf Books, 1983.

⁴ A *Jelentés 2020* című, 2008-ban készült külpolitikai stratégiában Líbia elsősorban az energiabiztonság és a migrációs hullámok miatt jelenik meg, ahol az erős bilaterális kapcsolatok kialakítása és fenntartása szükséges egyrészt az olasz érdekek biztosításához, másrészt pedig a mediterrán térség horizontális integrációja előtt álló (líbiai és algériai) akadályok elgördítéséhez. A védelmi miniszter által évente kiadott hároméves tervekben (*Documento Programmatico Pluriennale*) az euromediterrán térség prioritási területként szerepel. A 2019–2021-re vonatkozó tervben Líbia – Szíria mellett – kulcsfontosságú euromediterrán térség legtörekényebb országaként jelenik meg, amely „stratégiai prioritás” Itália számára, hiszen a helyi hatóságok gyengesége következtében könnyebben terjednek olyan destabilizáló tényezők, mint például a migrációs hullámok, a vallási alapú terrorizmus, vagy a szervezett bűnözői csoportok, amelyek közvetlenül érintik Olaszország biztonságát. A Földközi-tenger déli partvidéke az olasz hírszerzés (*Agenzia informazione e sicurezza esterna*) számára kiemelt hírszerzési irány. A titkosszolgálatok az éves jelentéseikben visszatérő jelleggel Líbiát jelölik meg mint a térség legfontosabb állama Olaszország számára, 2019-ben az információs tájékoztató munka prioritása a líbiai helyzet volt. A műveleti munkában az AISE a Líbiában levő olasz érdekek és érdekeltségek védelmére, a politikai-diplomáciai lépések előkészítésére és támogatására, a terrorizmus terjedésének megakadályozására és a migrációs hullámokhoz kötődő bűnözői körök elleni küzdelemre fókuszált. Marta Dassù – Maurizio Massari (szerk.): *„Rapporto 2020 – Le scelte di politica estera. Unità di analisi e di programmazione”*. Ministero degli Affari Esteri, 2008. 72; Ministero della Difesa: *Documento Programmatico per la Difesa per il triennio 2019–2021.*; Sisitema di informazione per la sicurezza della Repubblica: *Relazione annuale*. 2019.

⁵ Nicola Chelotti – Elisabeth Johansson-Nogues: *Stable unpredictability? An assessment of the Italian-Libyan relations*. In Ludovica Marchi – Richard Whitman – Geoffrey Edwards (szerk.): *Italy's foreign policy in the twenty-first century: a contested nature?* London, Routledge, 2014. 178–196.

(illegális migrációs megállítása), amely a lakosság szubjektív biztonságpercepcióját a legérzékenyebben érinti.⁶ Az arab tavaszt megelőző négy évtizedben Muammer Kadhafi tisztában volt azzal, hogy az energiahordozókra és az illegális migráció megállítására Olaszországnak biztonsági okokból szüksége van, ezzel jelentősen növelni tudta a saját mozgásterét. Míg Kadhafi számára Olaszország gazdasági szempontból vált elsődleges partnerré, az olaszokat az energiabiztonság garantálása mellett a migráció visszaszorítása készítette a Líbiával való megállapodásokra. A kétoldalú kapcsolatokban az aszimmetria különböző mértékben ugyan, de mind a gazdasági, mind a társadalmi biztonság területén megtalálható volt az arab tavasz előtt, és után is.

2011 vége óta azonban nincs olyan hatalmi központ Líbiában, amely a teljes országra ki tudja terjeszteni a hatalmát, a külső szereplők támogatásával egymással rivalizáló szereplők és az erős törzsi identitás miatt nehéz Líbiát weberi értelemben vett, egységes államként kezelni. Az a zsarolási potenciál, amely korábban egy helyen összpontosult, az arab tavasz, majd a második líbiai polgárháború kitörése óta több, kisebb csoport kezébe került át, ezáltal Olaszország egyre több partnerrel kényszerül egyezségeket kötni. Olaszország líbiai érdekei állandóak maradtak, azonban a politikai közbeszéd, a közhangulat és a lakosság szubjektív biztonságpercepciójának változása miatt a társadalmi biztonság témája (illegális migráció kezelése) kezdte el a kétoldalú kapcsolatokat dominálni, és ez egyben a mediterrán térségbeli olasz külpolitika egyik pillérévé vált.⁷

A hangsúlyeltolódás következtében az olasz migrációs politika kezelése került a Líbiával foglalkozó tanulmányok fókuszpontjába,⁸ míg a gazdasági kérdésekre kevesebb figyelem irányul. A tanulmány célja, hogy megvizsgálja az olasz–líbiai kétoldalú kapcsolatok gazdasági aspektusainak aktualitásait⁹ Olaszország szempontjából. Líbia instabilitása déli irányból jelentős biztonsági kihívást jelent nemcsak Olaszország számára, hanem az Európai Unióra nézve is, amit tovább súlyosbít, hogy a líbiai helyzet kezelése kapcsán nem létezik közös, uniós álláspont. A politikai viták meglelte ellenére Líbia gazdasági támogatása és a líbiai gazdaság működőképességének fenntartása kapcsán egységes, támogató álláspont jellemzi az európai országokat, hiszen a líbiai gazdaság – elsősorban az olajipar – nagyszámú afrikai munkavállalót sziv fel.

A tanulmány az elmúlt egy évtized időszakát vizsgálja, az arab tavasz előttről csak annyiban tekintek vissza, amennyiben az a változások mértékének érzékeltetéséhez szükséges. A tanulmányban külön szakaszban vizsgálom az energiahordozókat,

⁶ Demos & PI: *La percezione degli immigrati*. 2017. november; Susana Ferreira: *Human Security and Migration in Europe's Southern Borders*. London, Palgrave Macmillan, 2019. 154.

⁷ Istituto Affari Internazionali: *Gli italiani e la politica estera Rapporto di ricerca a cura di DISPOC/LAPS e IAI*. 2017. Marcello Di Filippo – Anja Palm: Le sfide della politica migratoria e il nuovo corso di Minniti. In Ettore Greco (szerk.): *L'Italia al bivio. Rapporto sulla politica estera italiana*. Róma, Edizioni Cultura, 2018. 65–80; Antonio Zotti – Enrico Fassi: Immigration and Foreign Policy. Italy's domestic-international linkage in the management of mass human movement. *Italian Political Science*, 15. (2020), 1. 96–113.

⁸ Lásd Tiziana Torresi: *An Emerging Regulatory Framework for Migration*. The Libya–Italy Agreement and the Right of Exit. *Griffith Law Review*, 22. (2013), 3. 648–665; Michele Colucci: Foreign immigration to Italy: crisis and the transformation of flow. *Journal of Modern Italian Studies*, 24. (2019), 3. 427–440; Derek Lutterbeck: Migrants, weapons and oil: Europe and Libya after the sanctions. *The Journal of North African Studies*, 14. (2019), 2. 169–184; Michela Ceccorulli – Fabrizio Coticchia: 'I'll take two.' Migration, terrorism, and the Italian military engagement in Niger and Libya. *Journal of Modern Italian Studies*, 25. (2020), 2. 174–196.

⁹ Tekintettel arra, hogy a kézirat benyújtásakor még nem vált elérhetővé minden, 2020-ra vonatkozó kereskedelmi adat, a Covid-járvány hatásait nem vizsgálom.

amelyek a kereskedelmi kapcsolatok nagy részét teszik ki, és az egyéb termékeket. Tanulmányomban a gazdasági aszimmetria jelenlétét és természetét vizsgálom a két ország között.

2. Gazdasági kapcsolatok mint a politikai befolyás eszköze

Az aszimmetrikus (gazdasági) interdependencia elmélete 1945-ben jelent meg, kidolgozója, Albert Hirschman szerint az államok az aszimmetrikus gazdasági kapcsolatokat politikai célok elérésére használják, a partnerország biztonságának kárára. Hirschman az elméletében bemutatta, hogy az aszimmetrikus kereskedelmi kapcsolatok a nagyobb állam számára politikai előnnyel járnak. Ha ugyanis „A” ország kereskedik a nála kisebb „B” országgal, elképzelhető, ez „A” ország kereskedelmének csupán néhány százalékát teszi ki, „B” országban viszont az összkereskedelem felét is meghaladhatja. Ez a nagyobb ország számára kényszerítő erőt biztosít „B” ország felett, mert a (kereskedelmi) kapcsolatok megszakadása „B” ország számára nagyobb problémát okoznának, mint „A” országnak. A kapcsolatok megszakításával való implicit vagy explicit fenyegetés tehát hatalmat biztosít a nagyobb ország számára. A kényszerítő erő mellett Hirschmannál megjelenik a befolyás fogalma is: leegyszerűsítve Hirschman azt állítja, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok hatnak a belpolitikára, ami pedig formálja a nemzeti érdekeket. Ez az aszimmetrikus kapcsolatokban a leglátványosabb, hiszen a hatásai általában széles körűek, látványosak, és átszövik a kisebb ország gazdaságát.¹⁰ A gyakorlatban Hirschman elméletéből inkább a befolyás, mint a kényszerítés figyelhető meg. A nemzetközi politikai magatartás gyakran nem a nyomásgyakorlás miatt változik meg, hanem mert új ösztönzők megváltoztatják a (nemzeti) érdekről alkotott képet.¹¹ A befolyás fogalma kapcsán Hirschmann azt állítja, hogy a függő államra politikailag is befolyást gyakorol a nagyobb állam, ez azonban nem külső fenyegetés hatására történik, hanem a befolyás miatt megváltozik az érdekek percepciója, így a függő állam önként enged a nagyobb állam akaratának, és erre már a saját érdekeként tekint, a kereskedeleméből származó gazdasági előnyök miatt.¹²

Az aszimmetrikus interdependencia mint a hatalom forrása a nemzetközi politikai gazdaságtan elterjedt elméletévé vált.¹³ A függőség ebben a kontextusban 'szükség' jelent, az aszimmetria pedig azt jelzi, hogy az egyik félnek nagyobb szükség van a kapcsolatból szerzett előnyökre, mint a másiknak. A kereskedelem és a tőkeáramlás a nemzetközi kapcsolatok fontos formálói, hiszen hozzájárulnak a tág értelemben vett gazdasági fejlődéshez forrástranszferen, munkahelyteremtésen és tudástranszferen keresztül. Az országok közti kereskedelmi kapcsolatokat befolyásolja a köztük fennálló

¹⁰ Jó példa erre egy kisebb és egy nagyobb ország között kötött szabadkereskedelmi megállapodás, ami valószínűsíthetően megváltoztatja azt, hogy a kisebb ország miként érzékeli a saját érdekeit: a nagyobb ország érdekeivel fognak konvergálni. Ennek az az oka, hogy a megállapodásban való részvétel önmagában előnyhöz juttatja az abban részt vevőket azokhoz képest, akik nem vesznek benne részt. Ez az előny politikai hatalommá alakulhat.

¹¹ Ez nagyjából megegyezik a Joseph Nye által 'soft power'-ként definiált jelenséggel. Lásd Joseph S. Nye: *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York, Basic Books, 1990. 188.

¹² Albert O Hirschman: *National Power and the Structure of Foreign Trade*. Berkeley, University of California Press, 1945.

¹³ Lásd például Robert O. Keohane – Joseph S. Nye: *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston, Little, Brown, 1977.

politikai kapcsolat minősége is.¹⁴ Korábban, a hidegháború alatt a kereskedelmi kapcsolatok egyértelműbben tükrözték a politikai kapcsolatok minőségét – ez Olaszország és Líbia esetén a leginkább Líbia 1990–2003 közötti nemzetközi elszigeteltsége alatt mutatkozott meg –, napjainkban azonban a kormányoknak kevesebb mozgástere van a kereskedelem jutalmazásként és/vagy büntetésként való használatára. Részben a WTO szabályozásai, részben pedig a globalizált világkereskedelem ösztönzői megnehezítik a kereskedelmi partnerek diszkriminációját, a transznacionális termelési láncok létrejötte óta pedig nehezebb a külkereskedelmet a külpolitikához igazítani.¹⁵ A gazdaságpolitika külpolitikai célok elérésére való használata negatív externáliákat hozhat létre az ország belföldi piacán, mert a cégek arra kényszerülnek, hogy kilépjenek a piaci egyensúly helyzetéből. A külpolitikai eredmények ellenére a geopolitikai érdekek által diktált gazdasági döntések nem feltétlenül hozzák magukkal a legjobb gazdasági eredményt.¹⁶ Mindezek ellenére a mai napig előfordul, hogy a kormányok politikai viták alapján irányítják a kereskedelmüket.¹⁷

3. Gazdasági kapcsolatok az olasz–líbiai kapcsolatokban

Olaszország 2019-ben a GDP alapján a világ nyolcadik gazdasága volt, gazdasága erősen exportorientált; ugyanebben az évben a világ kilencedik legnagyobb exportőre és tizenegyedik importőre volt, a kereskedelem tette ki a GDP körülbelülkörülbelül 60%-át. Majdnem 200 000 exportáló vállalkozásának 45%-a a feldolgozóiparban tevékenykedett, ez adja az exporttevékenység alapját.¹⁸ Legnagyobb kereskedelmi partnerei az uniós tagállamok mellett az Egyesült Államok és Kína.¹⁹ Az olasz vállalatok számára a MENA-régió államai földrajzi közelségük miatt stratégiai piacot jelentenek.²⁰ Olaszország MENA-térsséggel bonyolított kereskedelme 2019-ben elérte a 73,64 milliárd eurót, ez 2001-hez képest több, mint 70%-os növekedést jelentett. A térséggel folytatott tengeri kereskedelem fontosságát növeli a gazdaságilag elmaradottabb déli

¹⁴ Brian Pollins: Does Trade Still Follow the Flag? *American Political Science Review*, 83. (1989), 2. 465–480; Amir Najafi – Hossein Askari: The Impact of Political Relations Between Countries on Economic Relations. *PSL Quarterly Review*, *Economia civile*, 65. (2012), 62. 247–273.

¹⁵ Christina Davis – Sophie Meunier: Business as Usual? Economic Responses to Political Tensions. *American Journal of Political Science*, 55. (2011), 3. 628–646; Allison Carnegie: States Held Hostage: Political Hold-Up Problems and the Effects of International Institutions. *American Political Science Review*, 108. (2014), 1. 54–70.

¹⁶ Christina L. Davis – Andreas Fuchs – Kristina Johnson: State Control and the Effects of Foreign Relations on Bilateral Trade. *Journal of Conflict Resolution*, 63. (2019), 2. 405–438.

¹⁷ 2014-ben például az Egyesült Államok és az Európai Unió gazdasági szankciókkal büntette Oroszországot az ukrainai beavatkozás miatt, Oroszország pedig az európai mezőgazdasági termékek bojkottjával reagált. A kereskedelmi kapcsolatok politikai okokból történő manipulálása azonban nem csupán formális szankciókban ölthetnek testet: 2012-ben Argentínában az állami média (Telam) arról számolt be, hogy minisztériumi tisztségviselők körülbelül 20 vállalatot kértek arra, hogy ne importáljanak alapanyagot az Egyesült Királyságból válaszánt a Falkland-szigetek kapcsán újból fellobbanó feszültségre; Vietnámban pedig a kormány – válaszul a dél-kínai-tengeri feszültségekre – arra ösztönözte a gyártó cégeket, hogy diverzifikálják az addig Kínából beszerzett importot. Kína 2010-ben a ritkaföldfémek Japánba való exportját állította le a Kelet-kínai-tengerhez köthető területi vitájuk következtében, majd egy időre felfüggesztette a Norvégiából érkező friss lazacimportot, miután a Nobel Bizottság a Nobel-békedíjat Liu Xiaobo kínai emberi jogi aktivistának ítélte. Davis–Fuchs–Johnson (2019) i. m. 406.

¹⁸ Global Edge: Italy – Trade Statistics.

¹⁹ TrendEconomy: *Annual International Trade Statistics by Country – Italy*. 2020.

²⁰ Ministero degli Affari Esteri: *The Italian Strategy in the Mediterranean*. 2017.

ország rész fejlődéséhez való hozzájárulása. Amellett, hogy a nemzeti tengeri kereskedelem körülbelül fele az úgynevezett *Mezzogiorno* kikötőin keresztül folyik, a déli tartományok vállalkozásai kereskedelmi forgalmuk körülbelül 63%-át tengeren keresztül bonyolítják, mintegy 53 milliárd euró értékben.²¹ Figyelembe véve az olasz gazdaság szerkezetét, azaz hogy az olasz vállalkozások döntő többsége a kis- és középvállalkozások közé tartozik, a MENA-régió közelsége megfizethető áron nyújt számukra üzleti lehetőséget. Az olasz cégek líbiai jelenlétét és a líbiai piacra való belépését elősegíti bilaterális kapcsolatok történelmi jellege, valamint a líbiai gazdaság diverzifikációra való rászorultsága is.

2011-ig Líbia volt az észak-afrikai térség leggyorsabban fejlődő országa, amelynek fejlődési mutatói a hasonló gazdasági szerkezetű Omán és Szaúd-Arábia mutatóival konvergáltak; 2008 és 2010 között az egy főre eső líbiai GDP 30 000 dollár körül volt, ami az algériai és egyiptomi GDP háromszorosa volt, de gazdagabb kőolaj-kitermelőknél (például Omán és Szaúd-Arábia) alacsonyabb volt. 2011-ben a líbiai GDP bezuhant, 2019-ben már csak 7800 dollár körül volt.²² Líbia az úgynevezett rentier state-ek közé sorolható, gazdasága és jóléte az energiahordozók exportjából származó jövedelemtől függ. A központi bevételek 96%-a az energiahordozókból származik, ez adja a teljes líbiai export 98%-át.²³ A Világbank becslése szerint a Covid-járvány, a belső konfliktusok, a csökkenő olajárak és az energiahordozók kitermelésének csökkenése miatt a líbiai gazdaság teljesítménye körülbelül 31%-kal csökkent 2020-ban.²⁴

Líbia nem tartozik Olaszország top30 kereskedelmi partnere közé. 2016–2018 között az import 0,5–1%-a származott Líbiából, export terén pedig az első 30 partnerország között nem volt ott Líbia.²⁵ Az olasz import 2011 óta 2016-ot kivéve mindig jelentősen meghaladta a Líbiába irányuló export mennyiségét, ez elsősorban a kőolaj- és földgáz-import miatt van. Az olasz import döntő része (körülbelül 98%-a) kőolaj és földgáz, a maradék főként vasércből közvetlen fémkiválasztással nyert vastermékek (0,367%), arany (0,046%), aciklikus alkohol (0,041%).²⁶ Ezek alapján a Líbiából Olaszországba irányuló import – eltekintve a külön szakaszban tárgyalt energiahordozóktól – más forrásból is pótolható termékekből áll össze, mennyiségük pedig nem jelentős. Olaszország Líbiába legnagyobb mértékben feldolgozott kőolajat²⁷ szállít, ez teszi ki az export 44%-át, kisebb részben paradicsomot (4,68%), szigetelt huzalokat és kábeleket (2,82%), szerelvényeket (2,21%), egyéb élelmiszereket (3%), gyógyszert (1,34%).

²¹ SRM Maritime Economy: *Italian Maritime Economy: China, Energy corridors, ports and new routes: geomaps of a changing Mediterranean* (2018. június 5.)

²² Tullio Buccellato – Matteo Pignatti: *Libia: servono stabilità e sviluppo per un partner chiave dell'Italia. Centro Studi Confindustria*, 2019. augusztus 6.; WorldBank: *Libya*.

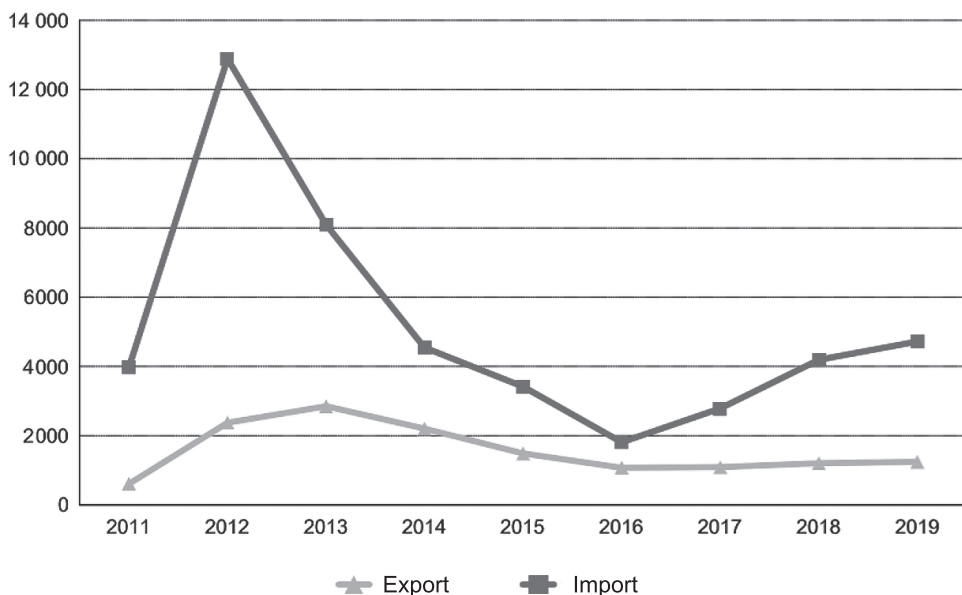
²³ QualEnergia: *Rapporti Libia-Italia, il peso di gas e petrolio. QualEnergia*, 2016. március 8.

²⁴ WorldBank: *The World Bank in Libya – Overview*.

²⁵ Fabio Giorgio (szerk.): *Statistiche relative all'import/export di merci dell'Italia. Osservatorio Economico, Ministero dello Sviluppo Economico*, 2019.

²⁶ TrendEconomy: *Annual International Trade Statistics by Country – Italy – Libya*. 2020.

²⁷ Kőolajból és bitumenes ásványokból előállított olaj, a nyers kivételével; másutt nem említett olyan készítmény, amely legkevesebb 70 tömegszázalékban kőolajat vagy bitumenes ásványokból előállított olajat tartalmaz, és amelynek ez az olaj a lényeges alkotórésze; olajhulladék, ez lényegében az ENI által Líbiában kitermelt energiahordozók feldolgozás utáni visszaexportálása.

1. ábra: Olaszország Líbiába irányuló exportja, és onnan behozott importja 2011–2019 között, millió euró
 Forrás: Italian Trade & Investment Agency: *Intercambio commerciale dell'Italia per paesi: Libia, 2020*

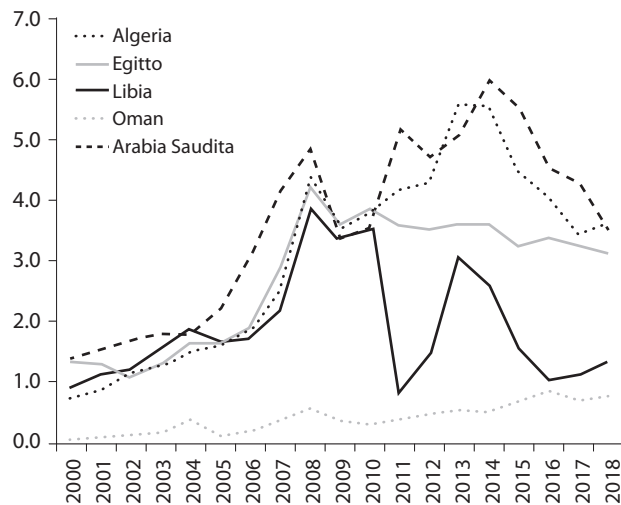
Bár jelenleg nem a Líbiába irányuló olasz export képezi az olasz külkereskedelem gerincét, az exportfejlesztésre számos lehetőség van. Az olasz vállalatok az infrastrukturális szektorban, az olajfúrás és -kitermelés területén járulhatnak hozzá érdemben a líbiai gazdaság fellendítéséhez. Egyes becslések szerint az újjáépítési munkálatokban a következő tíz évben akár 30 milliárd euró értékű munkát tudnának elvégezni. A hasonló gazdasági berendezkedésű, rentier state államokkal való kereskedelmi mutatókból kiindulva a Confindustria olasz szakszervezet becslései szerint, ha Líbia visszatérne egy Algériához hasonló fejlődési útra, és Olaszország az exportját függetlenítené a szénhidrogénektől, a *made in Italy* termékek Líbiába való exportjában akár évi egymilliárd eurónyi potenciál lenne. Ezen gazdasági lehetőségek kiaknázása miatt (is) érdeke Olaszországnak a líbiai stabilizálás előmozdítása, hiszen akár évi 4 milliárd euróval nagyobb forgalmat tudnának lebonyolítani a vállalatok. Figyelembe véve a líbiai újjáépítésben való potenciális részvételt, az infrastrukturális befektetéseket²⁸, illetve a líbiai lakossági fogyasztásra is történő kőolaj- és földgázkitermelést, ez egyben nagyobb befolyást biztosítana Olaszország számára az energiabiztonság és a migráció szempontjából kiemelkedő fontosságú országban.²⁹

Az olasz–líbiai kereskedelmi kapcsolatok vizsgálatánál célszerű a Líbiába irányuló olasz export változását szélesebb földrajzi kontextusban is ábrázolni. Ahogy a 2. ábrából

²⁸ 2008-ban a bengázi szerződésbe belefoglalták, hogy Olaszország Tripolit és Bengázit összekötő tengerparti autópályát épít Líbiában egyfajta kártérítésként, de ennek építése akkor nem valósult meg. 2020 őszén ismét ígéretet tettek megépítésére, illetve ekkor bejelentették a tripoli reptér újjáépítését is. Simone Canettieri: *Di Maio va in Libia e rilancia l'autostrada di Berlusconi e Gheddafi. Il Foglio*, 2020. szeptember 1.

²⁹ Buccellato–Pignatti (2019) i. m.

látszik, hogy 2000-tól az arab tavaszig nagyjából azonos fejlődési ívet járt be a Líbiába, valamint az Egyiptomba és Algériába, mint hasonló kiterjedésű szomszédos országokba, illetve Szaúd-Arábiába, mint hasonló fejlődési mutatókkal rendelkező olajkitermelő országba irányuló olasz export. 2011 óta a politikai instabilitás miatt töredékére csökkent a Líbiába irányuló olasz export, ennek ideiglenes növekedése nagyjából hasonló ívet ír le a líbiai GDP változásával.³⁰ Ahogy a grafikonon látható, szintén csökkenő tendenciát mutat az egyiptomi export – az ábrázolt országok közül Líbia után itt volt a legnagyobb a politikai instabilitás a kérdéses időszakban, itt azonban a csökkenés nagyjából egyenletes, nem olyan zuhanásszerű, mint Líbia esetében.

Fonte: elaborazioni CSC su dati UN-Comtrade

2. ábra: Algériába, Egyiptomba, Líbiába, Ománba és Szaúd-Arábia irányuló olasz export 2000–2018 (milliárd dollár)
Forrás: Buccellato–Pignatti (2019) i. m.

A líbiai kereskedelmi mutatókat vizsgálva az látszik, hogy Líbia számára Olaszország a top kereskedelmi partnerek közé tartozik import és export téren is, bár gazdasági téren általánosságban megmutatkozik Róma előnyének csökkenése és Kína térnyerése, utóbbi összhangban Kína afrikai terjeszkedésével.³¹ Ahogy a 3. és 4. ábrán a statisztikák mutatják, Olaszország volt a líbiai export fő célországa és a líbiai import fő származási országa is körülbelül 2015–2016-ig. Míg 2010-ben a líbiai export 42%-a Olaszországba irányult (15,5 milliárd dollár értékben), a második helyen Franciaország szerepelt 15,5%-kal,³² addig 2019-re eltűnt az olasz dominancia, az arab tavasz előtti értékek megközelítése nem tűnik reálisnak. A líbiai import területén Olaszország nem tudta megőrizni a vezető szerepét, itt Törökország és Kína egyre jobban megelőzi

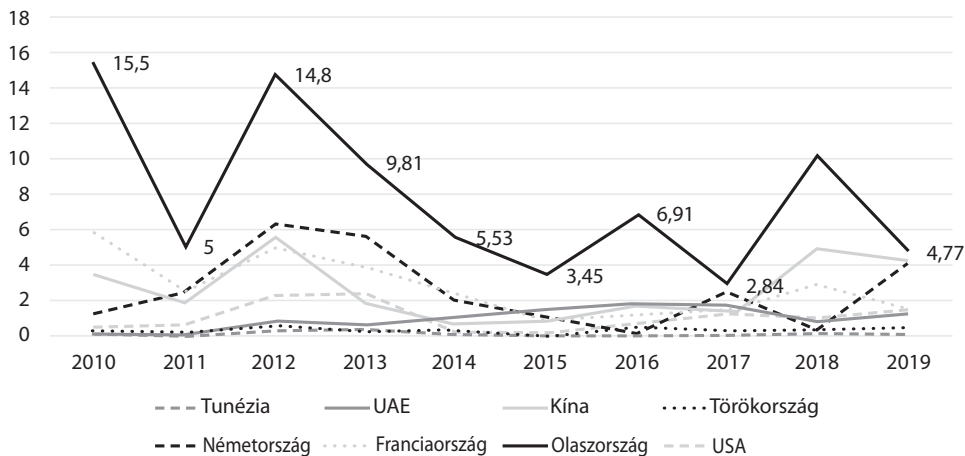
³⁰ Buccellato–Pignatti (2019) i. m.

³¹ Lásd például Vecsey Mariann: A Sárkány Afrikában. In Hamar Imre – Besenyő János (szerk.): *Kína a globális kihívások tükrében. China In the Light of Global Challenges*. Budapest, ELTE Konfuciusz Intézet, 2018. 207–219.

³² TrendEconomy: *Annual International Trade Statistics by Country – Libya*. 2020.

Olaszországot, és a növekvő emirátusi export is 2019-ben majdnem elérte az olasz szintjét.

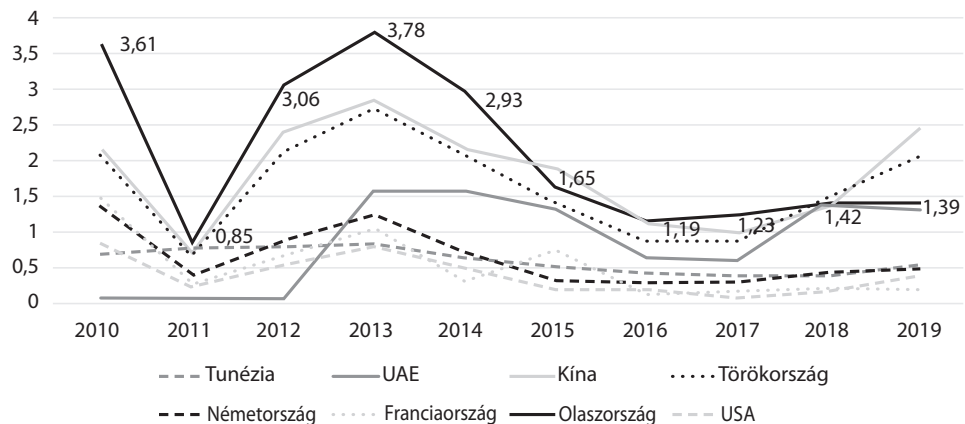
A líbiai export fő célországai 2010–2019
(milliárd dollár)

3. ábra: A líbiai export célországai 2010–2019

Forrás: Observatory of Economic Complexity: *What does Libya export* alapján saját szerkesztés

A líbiai import fő származási országai 2010–2019
(milliárd dollár)

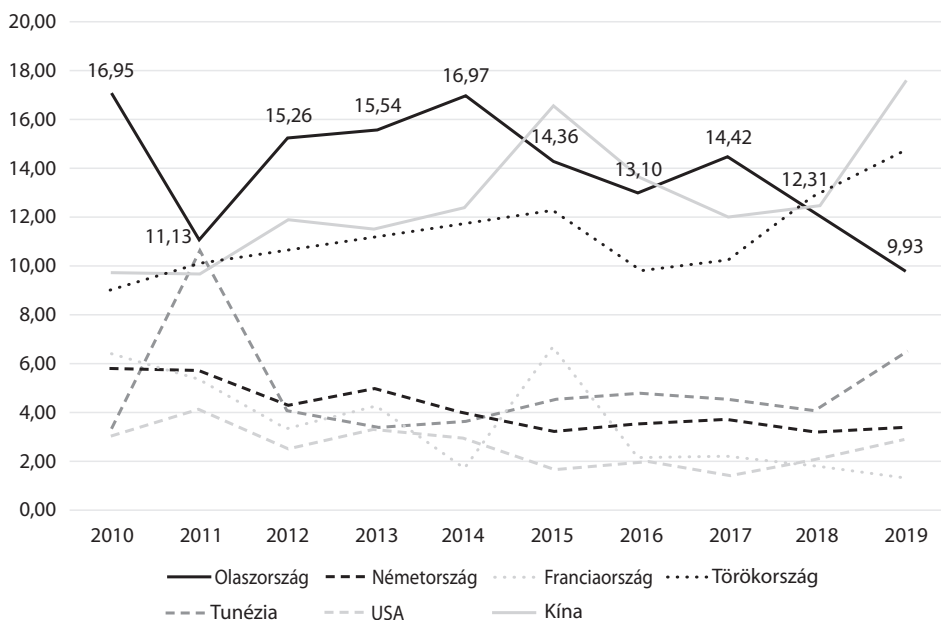
4. ábra: A líbiai import fő származási országai 2010–2019

Forrás: Observatory of Economic Complexity: *What does Libya import* alapján saját szerkesztés

A líbiai kereskedelmi statisztikák kapcsán ki kell emelni, hogy az export és az import terén is jelentős volt Olaszország előnye az arab tavasz előtt. Az előny mértékének értékelésekor figyelembe kell venni, hogy ez már Líbia nemzetközi rendszerbe történő reintegrációja utáni helyzet volt. Ekkor új és régi-új szereplők jelentek meg a líbiai piacon, azaz az elszigetelődés előtt és alatt Olaszország szerepe még nagyobb volt a líbiai gazdaságban. Miután Líbia ismét a nemzetközi közösség elfogadott tagja lett, olyan új, tőkeerős országok lettek „hirtelen” Olaszország vetélytársai, mint Kína, Törökország, India, Korea vagy az Öböl-államok, amelyek a tőke mellett biztosítani tudták az alacsony költségű munkaerőt is. Gyakori jelenség volt azonban, hogy az új versenytársak – elsősorban az Öböl-államok – olyan területekbe fektettek be (például pénzügy, ingatlanok), amelyeket a 2008-as gazdasági válság meggyengített, vagy nem feleltek meg teljesen a líbiai gazdaságfejlesztési „igényeknek”.³³ Ez azt eredményezte, hogy a líbiai import-export területén Olaszország megőrizte ugyan vezető szerepét, de a versenytársaihoz képest előnye csökkent.

Az exportban és az importban bekövetkező változások ábrázolása mellett célszerű megjeleníteni azt is, hogy a Líbiában jelentős szerepet betöltő külföldi országok piaci részesedése milyen változáson ment keresztül.

Külföldi szereplők líbiai piaci részesedése 2010–2019
(százalékos arányban)

5. ábra: Külföldi szereplők líbiai piaci részesedése 2010–2019

Forrás: ISTAT: *Commercio estero e attività internazionali delle imprese*, 2020. alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: A könnyebb ábrázolhatóság érdekében csak a rangsor elején levő államokat vettük figyelembe. A többi állam az ábrázoltaknál kisebb részesedést tudhat a magáénak.

³³ Franco Zallio: Le deboli onde della crisi. *Politica Internazionale*, 34. (2009), 1/3. 145–155.

A fentiek alapján Olaszország számára a Líbiával való gazdasági kapcsolatok fontosságát elsősorban az adja, hogy bár nem Líbia az ország fő gazdasági partnere sem az export, sem az import terén (eltekintve az energiahordozóktól), Olaszország vezető piaci szereplő volt Líbiában az arab tavasz előtt, ami a biztonság szektorainak szoros összekapcsolódása és egymásra gyakorolt hatása miatt más téren (például politikai kapcsolatok) is érezte hatását. Kadhafi alatt a szoros politikai kapcsolatok egyértelműen a gazdasági kapcsolatok megerősödését hozták magukkal.³⁴ Bár a fő versenytársakhoz képest a piaci részesedése romlott, már nem Róma a legjelentősebb külföldi szereplő, továbbra is az elsők között van. Pusztán a gazdasági kapcsolatokat vizsgálva Líbia jobban rá van szorulva Olaszországra, mint fordítva, a hatalmi aszimmetria ezen a téren Olaszország irányába billen el.

A líbiai állam rentier state jellege miatt a gazdasági kapcsolatok a líbiai olaj kitermelésének ötvenes években történő megkezdése³⁵ óta a legélesebb politikai feszültségek idején is megmaradtak, sőt Líbia nemzetközi elszigeteltsége idején még erősödtek is, figyelembe véve, hogy ebben az időszakban Olaszország maradt Líbia legkomolyabb partnere. Líbia nemzetközi rendszerbe történő reintegrálódása gazdasági és energetikai szempontból Olaszország líbiai értékének csökkenését hozta magával, annak ellenére, hogy abszolút számokban Olaszország nyert a líbiai piacok megnyitásával és fellendülésével. A korábbi kölcsönösség meggyengült, mert a kőolaj iránt globális szinten nőtt a kereslet, és nyitott piacok mellett könnyebben lehetett Olaszországot mint legnagyobb importőrt helyettesíteni. Líbia kereskedelmi partnerei diverzifikálódtak. Különböző szereplők léptek be újonnan (például Kína), vagy hosszabb szünet után újra (például Oroszország, Franciaország, Nagy-Britannia, USA, Spanyolország) a líbiai energetikai piacra.³⁶ A Kadhafi-rezsim a megnövekvő olajbevételekből megkezdte a gazdaság progresszív privatizálását, enyhe reformokat vezetett be, amelyek keretében az energetikai szektoron kívül is gazdaságélénkítési céllal beengedett külföldi befektetőket az országba. Mivel így szükségszerűképp a fejlett országokra kellett támaszkodni, célszerű volt az Olaszországgal való együttműködést erősíteni, hiszen ebben az esetben a kétoldalú kapcsolatok már egy kialakított keretben folytak. A líbiai demográfiai folyamatok és következményei (nagy népességnövekedés és magas fiatalkori munkanélküliség stb.), valamint a piacok és a szabadkereskedelem felé való nyitás miatt megnőtt a kereslet a kis- és közepes vállalkozásokra. Ebből a szempontból Olaszország kompetitív előnye a versenytársakhoz képest nemcsak abban rejlett, hogy az olasz vállalatok régebb óta jelen voltak Líbiában, így nagyobb intézményi és kapcsolati tőkét birtokoltak, hanem a líbiai igényeket jobban kielégítő, kkv-kra épülő olasz gazdasági struktúrában is.³⁷ A líbiai igény és kereslet megléte ellenére azonban az önálló Líbia megalakulásáig visszanyúló folyamatos jelenlét ellenére az olasz kkv-k folyamatos problémákkal szembesültek

³⁴ Arturo Varvelli: Italy and Libya: Renewing a Special Relationship. *The International Spectator*, 45. (2010a), 3. 117–130.

³⁵ Sofia Van Genugten: *Libya in western foreign policies, 1911 to 2011*. London, Palgrave MacMillan, 2016. 72–73, és Leonardo Maugeri: *L'arma del petrolio. Questione petrolifera globale, guerra fredda e politica italiana nella vicenda di Enrico Mattei*. Firenze, Loggia de' Lanzi, 1994. 142–145.

³⁶ Varvelli (2010a) i. m. 123.

³⁷ OECD: „SME and entrepreneurship issues and policies in Italy: Assessment and recommendations”, in *Italy: Key Issues and Policies*. Párizs, OECD Publishing, 2014.

Líbiában a komplex befektetési szabályoktól a kifizetési problémákon át a gyakori rendezetlen vitákig, és nem rendelkeztek megfelelő eszközökkel az érdekeik érvényesítéséhez.³⁸

A gazdasági kapcsolatok kapcsán röviden említést kell tenni a befektetésekről: 2008-ban aláírt bengázi szerződés³⁹ megnyitotta az utat, hogy líbiai állami befektetési alapok stratégiai olasz vállalatokba vásárolják be magukat. A szerződés aláírása utáni egy évben a Líbiai Központi Bank (*Libyan Central Bank*) 64,6 millió dollár értékben vásárolt az ENI részvényeiből, és kifejezte a 10%-os felvásárlás iránti igényét, amelynek következtében az ENI részvényeinek értéke majdnem 15%-kal növekedett.⁴⁰ A Líbiai Külkereskedelmi Bank (*Libyan Foreign Bank*) a Banca UNAE SpA 67,5%-át vásárolta fel, az UniCredit 7,5%-át, ez utóbbi – mivel az UniCredit Olaszország második legnagyobb bankja – különösen fontos befektetés volt, mert a 2008-as gazdasági válság után biztosított likviditást a banknak.⁴¹ A Líbiai Befektetési Ügynökség (*Libyan Investment Authority – LIA*) felvásárolta többek között a Finmeccanica 2%-át, a Juventus futballcsapat 7,5%-át és a FIAT 2%-át,⁴² valamint érdeklődést mutattak a Telekom (telekommunikációs szektor), az Impregilo (építőipar), Terna (energetika) és a Generali (biztosítás) irányába is. A bengházi szerződés aláírása után Olaszországba irányuló líbiai befektetések célpontjai alapján az állapítható meg, hogy a líbiai befektetési alapok olyan szektorokat céloztak meg (energetika, bankszektor, pénzügyi és infrastrukturális szektor), amelyek a líbiai fejlődés szempontjából potenciálisan stratégiai szektorrá válhattak volna, ha az arab tavasz nem mozdítja más fejlődési pályára Líbiát.⁴³ Bár ezeket a befektetéseket 2011-ben az ENSZ-szankciók befagyasztották, ki kell emelni, hogy Kadhafi halála előtt a LIA Olaszországban fektetett be a legnagyobb értékben. Olasz szempontból a líbiai FDI nem a mértéke miatt fontos, hanem azért, mert stratégiai jelentőségű vállalatokba fektette be a Kadhafi-rezsim. Líbia ezeken a befektetéseken olyan erősen jelen volt az olasz gazdaságban, hogy az arab tavasz kezdetén, a tüntetések erőszakossá válása után, 2011. február 21-én az olasz tőzsde 3,6%-ot esett.⁴⁴

³⁸ Varvelli (2010a) i. m. 125.

³⁹ A bengázi szerződés 2018. augusztusi aláírása fordulópontra fordította a két ország kapcsolataiban, a kilencvenes évek végén megkezdődött politikai konszolidáció megerősítéséért tekinthetünk rá. A szerződés aláírásával egyszer s mindenkorra lezárták „az olasz gyarmati múlt fájdalmas fejezetét, és új együttműködési területeket határoztak meg”. A politikai viták bengázi szerződéssel való rendezése a két ország közti különleges kapcsolat megújításához vezetett, hiszen Róma bármely más európai országnál szorosabb kapcsolatot tud(ott) kialakítani Líbiával, s ez lehetővé tette Olaszország számára, hogy a szerződés aláírása után a líbiai gazdaságban betöltött vezető szerepét megerősítse. Nicolò Ronzitti: *The Treaty on Friendship, Partnership and Cooperation between Italy and Libya: New Prospects for Cooperation in the Mediterranean*. *Bulletin of Italian Politics*, 1. (2009). 125–133.

⁴⁰ Claudia Gazzini: *Assessing Italy's Grande Gesto to Libya*. *Middle East Research and Information Project*, 2009. március 16.

⁴¹ Varvelli (2010a) i. m. 127.

⁴² Ben Lombardi: *The Berlusconi Government and Intervention in Libya*. *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 46. (2011), 4. 38.

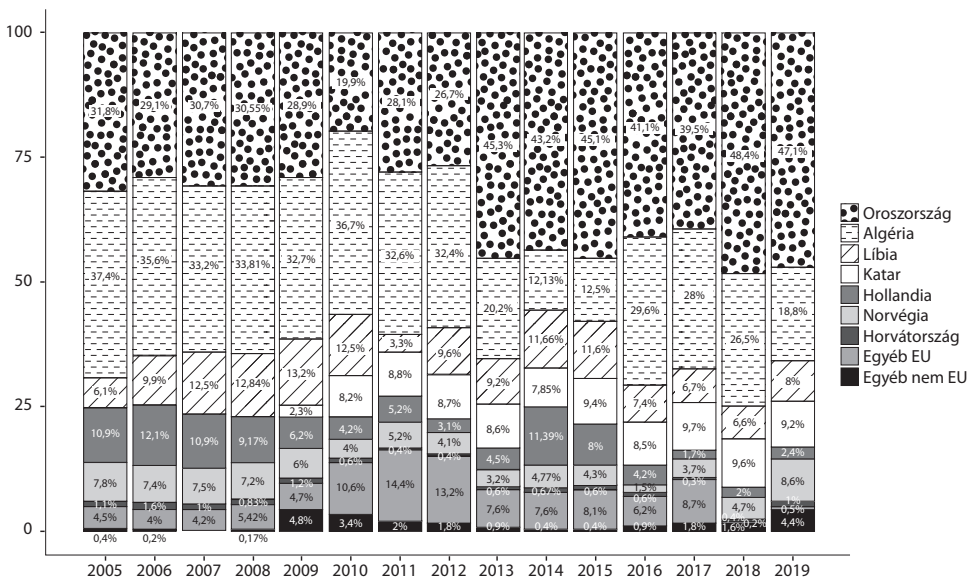
⁴³ Arturo Varvelli: *Relazioni economiche italo-libiche*. *Osservatorio di Politica Internazionale*, Nota di analisi n. 5. 2008. december 17.

⁴⁴ Lombardi (2011) i. m.

4. Energiabiztonság

A hidegháború vége óta az energiabiztonság garantálása az addig uralkodó belső, technikai megközelítés helyett külső dimenziót kapott,⁴⁵ előtérbe kerültek az exportáló országokkal való külkapcsolatok és a geopolitikai szempontok, ez az energiahordozókkal gyengén ellátott, importfüggő Olaszország külpolitikájában is hangsúlyos elem lett. Politikailag az energiaellátás biztosítása kölcsönös érdekek meglétét igényli egyenlő felekként fellépő, exportőrök és fogyasztók (importőrök) között. A külpolitika épp ezért egyre fontosabb szerepet játszik az energiapolitikában. Líbia esetén ez fordítva is igaz: az ENI fontos szerepet játszik Róma külpolitikai érdekérvényesítésében, mert amíg Olaszország befolyása csökkent az arab tavasz óta, az ENI megőrizte vezető pozícióját.

Olaszország energiabiztonsága szempontjából az észak-afrikai régió fontos szerepet tölt be, hiszen a térség államai az arab tavasz előtt kőolajexport körülbelül 35–38%-át, a földgázexport körülbelül 40–45%-át biztosították Olaszországnak, az észak-afrikai államok számára pedig Olaszország egyrészt fontos gazdasági felvevőpiac, másrészt pedig az olasz vállalatok know-how transzferje, és fejlesztései hozzájárulnak a vegyipar és általánosságban a gazdaság fejlődéséhez.⁴⁶

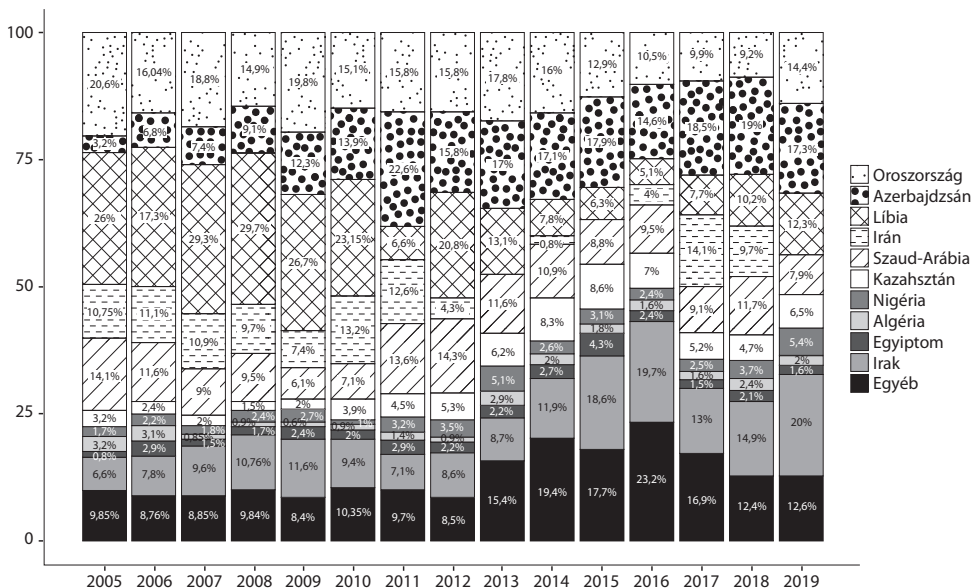
6. ábra: Az Olaszországba exportált földgáz ország szerinti megoszlása 2005–2019

Forrás: Ministero dello Sviluppo Economico: *Analisi e statistiche energetiche a minerarie – Gas naturale, importazioni* és Unione Petrolifera: *Publicazioni* alapján saját szerkesztés

⁴⁵ Arturo Varvelli: *Le strategie di politica energetica dell'Italia. Criticità interne e opportunità internazionali. Quaderni di Relazioni Internazionali*, 22. (2010b). 98–114.

⁴⁶ Nicolo Sartori: *Il Mediterraneo e la sicurezza energetica*. In Alessandro Marrone – Michele Nones (szerk.): *La sicurezza nel Mediterraneo e l'Italia*. Róma, Quaderni IAI, Edizioni Nuova Cultura, 2015. 53.

A földgázellátás kapcsán (6. ábra) kiemelendő a növekvő függés Oroszországtól (2018-ban 48,4%), és bár a Líbiából érkező földgáz aránya mindig is kisebb volt, mint a kőolaj aránya, a földgázszállítás sem érte el az arab tavasz előtti szintet. A líbiai földgáz exportálása csővezetéken (Greenstream) történik, kizárólag Olaszországba, hiszen az egyetlen LNG cseppfolyósító üzem (Marsa al-Bregaban) 2011 óta nem működik.⁴⁷

7. ábra: Az Olaszországba exportált kőolaj ország szerinti megoszlása 2005–2019

Forrás: Ministero dello Sviluppo Economico i. m. és Unione Petrolifera i. m. alapján saját szerkesztés

Ahogy a 7. ábrán is látható, az arab tavasz előtt Líbiából érkezett a legtöbb kőolaj Olaszországba, a teljes export körülbelül egynegyede, ez azonban 2011-ben bezuhant. Bár Kadhafi halála után, 2011 végén és 2012-ben úgy tűnt, konszolidálódik a líbiai helyzet, ismét növekedett a Líbiából érkező kőolajexport aránya (közelítőleg 20,8%-ra), a líbiai belső konfliktusok elhúzódásával, a konfliktus proxysodásával párhuzamosan ismét csökkent, és az arab tavasz előtti időszakot azóta sem tudja megközelíteni. Az így kieső exportot Olaszország főként azeri, iráni és szaúd-arábiai olajjal igyekszik pótolni, de az arab tavasz óta kétszeresére nőtt az Irakból exportált olaj aránya is.

Ahogy a két statisztika mutatja, a kőolaj- és a földgázimport forrásait alapvetően sikeresen diverzifikálja Olaszország, hiszen más országokhoz hasonlóan Róma energiabiztonsági stratégiája is egy N-1 modellen alapul, amelynek lényege, hogy egy fontosabb, Olaszországba exportáló ország „kiesését” is hosszabb ideig pótolni képes. A sikeres diverzifikáció szempontjából fontos, hogy a legnagyobb importőr országok geopolitikailag különböző területeken fekdjenek, ez a kőolajellátás szempontjából

⁴⁷ SRM: *MED & Italian Energy Report, Energy sources, flows and strategies of Italy between Europe and the Mediterranean, 2019.*

nagyjából megvalósul (Azerbajdzsán/Irak, Szaúd-Arábia/Líbia), és bár a négy legnagyobb földgázszállító ország három geopolitikai területen fekszik (Oroszország/Algéria, Líbia/Katar), Oroszországtól és Algériától függ az olasz földgázimport kétharmada.⁴⁸ A Líbiából exportált földgáz sosem érte el az arab tavasz előtti mennyiséget, de az elmúlt években nagyjából stabilizálódott annak mennyisége. Amíg a líbiai helyzet nem rendeződik, nem várható, hogy a líbiai kitermelés – így az Olaszországba irányuló export – nagyságrendileg növekedne. Bár az energiaellátás diverzifikálva van, a Líbiából érkező kőolaj- és földgázimport szünetelése esetén – főként a földgázszektorban – Olaszország jobban ki lenne téve az orosz–ukrán konfliktusnak, valamint az algériai és tunéziai⁴⁹ instabilitásnak is. Pont ez a bizonytalanság készítette/készíteti Rómát egyrészt a diverzifikálásra (Irak, Azerbajdzsán, Oroszország), másrészt geopolitikailag Líbia stabilitásának előmozdítására.⁵⁰

A mediterrán térségből érkező gáz két fő infrastruktúráját egyrészt Algériából Tunézián keresztülmenő Transmediterrán (Transmed) gázvezeték alkotja, amely az algériai olajmezőket köti össze Mazara del Vallóval (Szicília), évi 30 milliárd köbméteres kapacitásával európai szinten az egyik legjelentősebb vezeték.⁵¹ Másrészt pedig a Szicíliai-csatornán halad át a Földközi-tenger leghosszabb vezetéke, az 520 km hosszú Greenstream, amely a líbiai Wafa és Bahr Essalam olaj- és gázmezőkről indulva évi 8 milliárd köbméter földgázt szállít Olaszországba, a szicíliai Gelanál csatlakozva az olasz nemzeti hálózatba.⁵² A diverzifikáció és a térség stabilitásának előmozdítása azért is Olaszország nemzeti érdeke, mert ezt az infrastruktúrát – és ezáltal közvetetten Olaszország energiabiztonságát – sebezhetővé teszi a térség politikai instabilitása. Líbia esetében ez már konkrétan megmutatkozott, elég csak a Greenstream tevékenységének 2011-es, körülbelül nyolc hónapig tartó, ideiglenes felfüggesztésére⁵³ gondolni: a 2010-ben körülbelül 9400 millió köbméter gáz érkezett Líbiából Olaszországba, 2011-ben csak 2239 millió.⁵⁴ Az ENI volt a legnagyobb külföldi olajvállalat Líbiában, itteni kőolaj- és földgáz-kitermelése (körülbelül 244 000 millió hordó/év) globális tevékenységének körülbelül 14%-át tette ki.⁵⁵

Az ENI jelenleg 67 országban van jelen, forrásainak 52%-a Afrikában található. A líbiai kitermelés 45%-át végzi, ez az ENI globális tevékenységének 16%-át teszi ki.⁵⁶

Líbia *rentier state* mivolta miatt a központi hatalom (amennyiben ez a jelenlegi Líbia esetén értelmezhető fogalom) a jövőben is rá lesz szorulva az exportra. Ebből a szempontból az ENI közel hét évtizedes líbiai jelenléte során kialakított helyi kapcsolatrendszere és beágyazottsága, az ENI-hez köthető infrastruktúra (például Greenstream), valamint a tény, hogy az ENI a líbiai konfliktus során folyamatosan biztosította a belső fogyasztásra szánt földgáz kitermelését, megalapozza az ENI

⁴⁸ SRM (2019) i. m. 70–73.

⁴⁹ Ezek az országokon mennek keresztül az Olaszország ellátása szempontjából fontos vezetékek.

⁵⁰ Matteo Bressan: *Sicurezza nazionale ed energetica. Perché per l'Italia la posta in gioco in Libia è alta. Formiche*, 2019. április 15.

⁵¹ TRANSMED: *Gas Transportation System*.

⁵² ENI: *Fact Book 2018*. 69.

⁵³ U.S. Energy Information Administration: *Country Analyses Brief: Libya, 2014*.

⁵⁴ Statista: *Volumes of natural gas imported from Libya to Italy from 2010 to 2018*.

⁵⁵ Sartori (2015) i. m.

⁵⁶ Goffredo Galeazzi: *L'Italia e il grande gioco del petrolio. Il Manifesto*, 2020. január 15.

jövőbeli szerepét Líbiában. Ugyanezen indokok alapján az ENI fontos eszköz a pozitív olasz országimázs líbiai visszaállításához, amelyet korábban a gyarmati időszak tépázott meg, majd az, hogy Olaszország – bár nemzetközi koalíció részeként, de – aktívan részt vett a 2011-es katonai intervencióban.

Az energiaszállítás diverzifikálása ellenére Olaszországnak továbbra is szüksége van a líbiai kőolajra és földgázra, ezt azonban – ahogy 2011 óta teszi – szükség esetén más forrásból pótolni tudja. A líbiai állam azonban az energiahordozókból származó bevételt nem tudja más forrásból pótolni. Bár szükség esetén az ENI líbiai tevékenységét át tudnák venni a versenytársai, kiemelendő, hogy a külföldi energiavállalatok közül az ENI jelenléte nyúlik vissza a legmesszebbre, illetve az is, hogy földgáz csak a Greenstreamen keresztül hagyja el Líbiát. Az energetika terén tehát nincs olyan erős aszimmetria, mint a kereskedelmi kapcsolatokban, mindkét fél számára ugyanis jelentős költségekkel járna a másik fél „lecserélése”.

5. Konklúzió

A Líbiába irányuló olasz export aránya elenyésző a teljes olasz exporthoz képest, mégis, ezzel Olaszország Líbia számára a top importőrök közé tartozik. Olaszország kis- és középvállalkozásokra épülő gazdasága számára a földrajzi közelség miatt a líbiai piac számos lehetőséget rejt, ezt azonban a törékeny, polgárháborús líbiai helyzet miatt az olasz vállalatok nem tudják teljeskörűen kihasználni. Bár az ország líbiai piaci részesedése csökkent, már nincs meg az az előnye a többi országhoz képest, mint ami az arab tavasz előtt megvolt, továbbra is a líbiai gazdaság fontos szereplője, valamint a líbiai export fő célországa. Ezen a téren tehát – nem vizsgálva az energiahordozókat – egyértelműen jelen van a gazdasági aszimmetria Líbia és Olaszország között.

Ezt a nagyon jelentős egyenlőtlenséget árnyalják az energiahordozók, amelyek Líbia rentier state mivolta miatt nem lehet figyelmen kívül hagyni. Olaszország alapvetően sikeresen diverzifikálta az energiahordozóinak importját, a mediterrán térség azonban továbbra is kiemelt szerepet játszik ebben, az ENI fontos koncessziókat tudhat magáénak a régióban. A Líbiából érkező kőolaj és földgáz mennyisége nem érte el az arab tavasz előtti szintet, ezt azonban sikeresen tudja Róma más forrásból pótolni, mindazonáltal – elsősorban a földgáz terén – az Oroszországtól való függés erősödött. Az ENI líbiai szerepének erősítése és érdekeinek védelme nemcsak a kőolaj és földgázszállítások biztosítása miatt fontos, hanem azért, mert évtizedek óta az ENI a legmeghatározóbb külföldi energiavállalat Líbiában, így a líbiai olasz befolyás egyik sarokpontja, amely akkor is meg tudta őrizni vezető szerepét, amikor Olaszország veszített a 2011-es rezsimváltás után. Ennek következtében az energiahordozók terén nincs olyan egyértelmű aszimmetria az olasz–líbiai kapcsolatokban, mint a kereskedelem terén: az ENI tevékenységéből származó jövedelemre, valamint a líbiai lakossági fogyasztásra történő kitermelésre a mindenkori líbiai rezsimnek is szüksége van, Olaszország számára a kőolaj- és földgázszállítmányok biztosítása mellett az ENI a hatalmi befolyás egyik eszköze is.

A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3- II-NKE-37 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

Felhasznált irodalom

- Bressan, Matteo: Sicurezza nazionale ed energetica. Perché per l'Italia la posta in gioco in Libia è alta. *Formiche*, 2019. április 15. Online: <https://formiche.net/2019/04/libia-sicurezza-energia-posta-in-gioco/>
- Buccellato, Tullio – Matteo Pignatti: Libia: servono stabilità e sviluppo per un partner chiave dell'Italia. *Centro Studi Confindustria*, 2019. augusztus 6. Online: www.confindustria.it/home/centro-studi/temi-di-ricerca/scenari-geo-economici/tutti/dettaglio/Libia-partner-chiave-Italia
- Buzan, Barry: *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Brighton, Wheatsheaf Books, 1983.
- Canettieri, Simone: Di Maio va in Libia e rilancia l'autostrada di Berlusconi e Gheddafi. *Il Foglio*, 2020. szeptember 1. Online: www.ilfoglio.it/politica/2020/09/01/news/di-maio-va-in-libia-e-rilancia-lautostrada-di-berlusconi-e-gheddafi-332428/
- Carnegie, Allison: States Held Hostage: Political Hold-Up Problems and the Effects of International Institutions. *American Political Science Review*, 108. (2014), 1. 54–70. Online: <https://doi.org/10.1017/S0003055413000646>
- Ceccorulli, Michela – Fabrizio Coticchia: 'I'll take two.' Migration, terrorism, and the Italian military engagement in Niger and Libya. *Journal of Modern Italian Studies*, 25. (2020), 2. 174–196. Online: <https://doi.org/10.1080/1354571X.2020.1723291>
- Chelotti, Nicola – Elisabeth Johansson-Nogues: Stable unpredictability? An assessment of the Italian-Libyan relations. In Ludovica Marchi – Richard Whitman – Geoffrey Edwards (szerk.): *Italy's foreign policy in the twenty-first century: a contested nature?* London, Routledge, 2014. 178–196. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315745299-20>
- Colucci, Michele: Foreign immigration to Italy: crisis and the transformation of flow. *Journal of Modern Italian Studies*, 24. (2019), 3. 427–440. Online: <https://doi.org/10.1080/1354571X.2019.1605721>
- Dassú, Marta – Maurizio Massari (szerk.): „Rapporto 2020 – Le scelte di politica estera. Unità di analisi e di programmazione”. Ministero degli Affari Esteri, 2008. Online: www.esteri.it/mae/doc/Rapporto2020_SceltePoliticaEsteri_090408.pdf
- Davis, Christina – Sophie Meunier: Business as Usual? Economic Responses to Political Tensions. *American Journal of Political Science*, 55. (2011), 3. 628–646. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2010.00507.x>
- Davis, Christina – Andreas Fuchs – Kristina Johnson: State Control and the Effects of Foreign Relations on Bilateral Trade. *Journal of Conflict Resolution*, 63. (2019), 2. 405–438. Online: <https://doi.org/10.1177/0022002717739087>

- Demos & Pi: *La percezione degli immigrati*. 2017. november. Online: www.demos.it/a01453.php
- Di Filippo, Marcello – Anja Palm: Le sfide della politica migratoria e il nuovo corso di Minniti. In Greco, Ettore (szerk.): *L'Italia al bivio. Rapporto sulla politica estera italiana*. Róma, Edizioni Cultura, 2018. 65–80.
- ENI: *Fact Book 2018*. Online: www.eni.com/assets/documents/documents-en/Fact-Book-2018-eng.pdf
- Ferreira, Susana: *Human Security and Migration in Europe's Southern Borders*. London, Palgrave Macmillan, 2019. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-77947-8>
- Galeazzi, Goffredo: L'Italia e il grande gioco del petrolio. *Il Manifesto*, 2020. január 15. Online: <https://ilmanifesto.it/litalia-e-il-grande-gioco-del-petrolio/>
- Gazzini, Claudia: Assessing Italy's Grande Gesto to Libya. *Middle East Research and Information Project*, 2009. március 16. Online: <https://merip.org/2009/03/assessing-italys-grande-gesto-to-libya/>
- Giorgio, Fabio (szerk.): *Statistiche relative all'import/export di merci dell'Italia*. Osservatorio Economico, Ministero dello Sviluppo Economico, 2019. Online: www.mise.gov.it/images/stories/commercio_internazionale/osservatorio_commercio_internazionale/statistiche_import_export/completo.pdf
- Global Edge: Italy – Trade Statistics. Online: <https://globaledge.msu.edu/countries/italy/tradestats>
- Hirschman, Albert O.: *National Power and the Structure of Foreign Trade*. Berkeley, University of California Press, 1945.
- ISTAT: *Commercio estero e attività internazionali delle imprese, 2020*. Online: www.annuarioistatice.it/avvio.html
- Istituto Affari Internazionali: *Gli italiani e la politica estera. Rapporto di ricerca a cura di DISPOC/LAPS e IAI*. 2017. Online: www.iai.it/sites/default/files/laps-iai_2017.pdf
- Italian Trade & Investment Agency: *Interscambio commerciale dell'Italia per paesi: Libia, 2020*. Online: www.ice.it/it/statistiche/Short_stat_view.aspx?TipoReport=1&-paese=Libia&anno_fine_periodo=2020&anno_fine_serie=2019&mese_fine=07
- Keohane, Robert O. – Joseph S. Nye.: *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston, Little Brown, 1977.
- Lombardi, Ben: The Berlusconi Government and Intervention in Libya. *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 46. (2011), 4. 31–44. Online: <https://doi.org/10.1080/03932729.2011.628090>
- Lutterbeck Derek: Migrants, weapons and oil: Europe and Libya after the sanctions. *The Journal of North African Studies*, 14. (2019), 2. 169–184. Online: <https://doi.org/10.1080/13629380802343558>
- Maugeri, Leonardo: *L'arma del petrolio. Questione petrolifera globale, guerra fredda e politica italiana nella vicenda di Enrico Mattei*. Firenze, Loggia de' Lanzi, 1994.
- Ministero degli Affari Esteri: *The Italian Strategy in the Mediterranean*. 2017. Online: www.esteri.it/mae/resource/doc/2017/12/med-maeci-eng.pdf
- Ministero della Difesa: *Documento Programmatico per la Difesa per il triennio 2019–2021*. Online: [www.difesa.it/Content/Documents/Documento_Programmatico_Pluriennale_\(DPP\)_2019_2021_digit.pdf](http://www.difesa.it/Content/Documents/Documento_Programmatico_Pluriennale_(DPP)_2019_2021_digit.pdf)

- Ministero dello Sviluppo Economico, 2019. Online: www.mise.gov.it/images/stories/commercio_internazionale/osservatorio_commercio_internazionale/statistiche_import_export/completo.pdf
- Ministero dello Sviluppo Economico: Analisi e statistiche energetiche a minerarie – Gas naturale, importazioni. Online: https://dgsaie.mise.gov.it/gas_naturale_importazioni.php
- Ministero dello Sviluppo Economico: Analisi e statistiche energetiche a minerarie – Situazione energetica. Online: https://dgsaie.mise.gov.it/situazione_energetica.php?lang=it_IT
- Najafi, Amir – Hossein Askari: The Impact of Political Relations Between Countries on Economic Relations. *PSL Quarterly Review, Economia civile*, 65. (2012), 262. 247–273. Online: <https://ideas.repec.org/a/psl/pslqrr/201233.html>
- Nye, Joseph S.: *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York, Basic Books, 1990.
- Obervatory of Economic Complexity: What does Libya export. Online: <https://oec.world/en/visualize/line/hs92/export/lby/chn.fra.deu.ita.tun.tur.are.usa/all/2010.2019>
- Obervatory of Economic Complexity: What does Libya import. Online: <https://oec.world/en/visualize/line/hs92/import/lby/chn.fra.deu.ita.tun.tur.are.usa/all/2010.2019/>
- OECD: „*SME and entrepreneurship issues and policies in Italy: Assessment and recommendations*”, in *Italy: Key Issues and Policies*. Párizs, OECD Publishing, 2014. Online: <https://doi.org/10.1787/9789264213951-en>
- Pollinsí, Brian: Does Trade Still Follow the Flag? *American Political Science Review*, 83. (1989), 2. 465–480. Online: <https://doi.org/10.2307/1962400>
- QualEnergia: Rapporti Libia-Italia, il peso di gas e petrolio. *QualEnergia*, 2016. március 8. Online: www.qualenergia.it/articoli/20160308-rapporti-libia-italia-il-peso-di-gas-e-petrolio/
- Ronzitti, Nicolo: The Treaty on Friendship, Partnership and Cooperation between Italy and Libya: New Prospects for Cooperation in the Mediterranean. *Bulletin of Italian Politics*, 1. (2009). 125–133.
- Sartori, Nicolo: Il Mediterraneo e la sicurezza energetica. In Alessandro Marrone – Michele Nones (szerk.): *La sicurezza nel Mediterraneo e l'Italia*. Róma, Quaderni IAI, Edizioni Nuova Cultura, 2015.
- Sisitema di informazione per la sicurezza della Repubblica: Relazione annuale. 2019. Online: www.sicurezzanazionale.gov.it/sisr.nsf/wp-content/uploads/2020/03/RELAZIONE-ANNUALE-2019-4.pdf
- SRM Maritime Economy: *Italian Maritime Economy: China, Energy corridors, ports and new routes: geomaps of a changing Mediterranean* (2018. június 5.) Online: www.sr-m.it/wp-content/uploads/2018/06/summary-maritime-report-2018.pdf
- SRM: *MED & Italian Energy Report, Energy sources, flows and strategies of Italy between Europe and the Mediterranean, 2019*. Online: www.sr-m.it/wp-content/uploads/2019/04/abstract_ENEMED_19_ENG.pdf
- Statista: *Volumes of natural gas imported from Libya to Italy from 2010 to 2018*. Online: www.statista.com/statistics/807120/volumes-of-natural-gas-imported-from-libya-to-italy/

- Torresi, Tiziana: An Emerging Regulatory Framework for Migration. The Libya–Italy Agreement and the Right of Exit. *Griffith Law Review*, 22. (2013), 3. 648–665. Online: <https://doi.org/10.1080/10383441.2013.10877016>
- TRANSMED: *Gas Transportation System*. Online: www.transmed-spa.it/sistema_di_trasporto.php?lingua=2
- TrendEconomy: *Annual International Trade Statistics by Country – Libya*. 2020. Online: https://trendeconomy.com/data/h2?commodity=TOTAL&reporter=Libya&trade_flow=Export,Import&partner=Italy&indicator=NW,TQ,TV&time_period=1999,2000,2001,2002,2003,2004,2005,2006,2007,2008,2009,2010
- TrendEconomy: *Annual International Trade Statistics by Country – Italy*, 2020. Online: https://trendeconomy.com/data/h2/Italy?time_period=2019,2018,2017,2016,2015,2014,2013,2012,2011,2010,2009,2008
- TrendEconomy: *Annual International Trade Statistics by Country – Italy – Libya*, 2020. Online: https://trendeconomy.com/data/h2?commodity=TOTAL&reporter=Italy&trade_flow=Export,Import&partner=Libya&indicator=NW,TQ,TV&time_period=2008,2009,2010,2011,2012,2013,2014,2015,2016,2017,2018,2019
- U.S. Energy Information Administration: *Country Analyses Brief: Libya, 2014*. Online: www.eia.gov/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2014/EIA_CountryAnalysisBrief_Libya_25nov2014.pdf
- Unione Petrolifera: Pubblicazioni. Online: www.unione petrolifera.it/pubblicazioni/
- Van Genugten, Sofia: *Libya in western foreign policies, 1911 to 2011*. London, Palgrave MacMillan, 2016. Online: <https://doi.org/10.1057/978-1-137-48950-0>
- Varvelli, Arturo: Le strategie di politica energetica dell'Italia. Criticità interne e opportunità internazionali. *Quaderni di Relazioni Internazionali*, 22. (2010b). 98–114.
- Varvelli, Arturo: Relazioni economiche italo-libiche. *Osservatorio di Politica Internazionale*, Nota di analisi n. 5. 2008. december 17. Online: www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/Relazioni%20italo-libiche.pdf
- Varvelli, Arturo: Italy and Libya: Renewing a Special Relationship. *The International Spectator*, 45. (2010a), 3. 117–130. Online: <https://doi.org/10.1080/03932729.2010.504627>
- Vecsey Mariann: A Sárkány Afrikában. In Hamar Imre – Besenyő János (szerk.): *Kína a globális kihívások tükrében. China In the Light of Global Challenges*. Budapest, ELTE Konfuciusz Intézet, 2018. 207–219.
- WorldBank: Libya. Online: <https://pubdocs.worldbank.org/en/314751603047345007/pdf/10-mpo-am20-libya-lby-kcm.pdf>
- WorldBank: The World Bank in Libya – Overview. Online: www.worldbank.org/en/country/libya/overview
- Zallio, Franco: Le deboli onde della crisi. *Politica Internazionale*, 34. (2009), 1/3. 145–155.
- Zotti, Antonio – Enrico Fassi: Immigration and Foreign Policy. Italy's domestic-international linkage in the management of mass human movement. *Italian Political Science*, 15. (2020), 1. 96–113.

Kanyó Mária¹ – Lőwi Ildikó²

A szimbólumok egyetemes értékmegőrző szerepe

The Universal Value Preserving Role of Symbols

Absztrakt

A szimbólumok az emberi közösségek kultúrájának szerveződésében meghatározó fontosságú elemek. Minden társadalom szimbólumrendszere kulcsszerepet játszik értékei, céljai megjelenítésében, a közösségi identitás megteremtésében, valamint egyik legfőbb eszköze a tradicionális tapasztalatok továbbadásával a kultúra átörökítésében. Dolgozatunkban azt vizsgáljuk, milyen célok mentén születnek a szimbólumok, a társadalmi, illetve a szervezeti kultúra jelentéshordozóiként hogyan válnak a csoportazonosulás kifejezőivé, valamint milyen folyamatok során lesznek a társadalomértelmezés legfontosabb eszközei.

Kulcsszavak: szimbólum, szervezeti szimbolizmus, kulturális átörökítés, természetes és mesterséges szimbólumok

Abstract

Symbols are significant elements in the cultural organisation of a community. They are also the guardians of tradition. Every symbolic system of the society plays a highly important role in the creation of public identity. One of their most important tools is the traditional experience in the transmission of culture. In our study, we are analysing the data regarding the aims of the symbols. They are the carriers of the societal and the systematically cultural meaning, therefore, it is important to mention, what processes will be the most important tools for the social interpretation.

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, PhD c. egyetemi tanár, szerződéses oktató – University of Public Service Doctoral School of Military Sciences, PhD Honorary Professor, visiting lecturer, e-mail: kanyo.maria@uni-nke.hu

² Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, doktori hallgató – University of Public Service, Doctoral School of Military Sciences, PhD student, e-mail: ildikolowi@t-email.hu

Keywords: *symbol, organisational symbol, cultural transmission, natural and artificial symbols*

1. Bevezetés

A szimbólumok taglalása előtt szükségesnek látjuk a társadalomtudományok területén napvilágot látott – eltérő szemléletet magában foglaló – szimbólumértelmezések közül néhányat felvillantani. Mead szimbólumokról alkotott nézete szerint (idézi Preglau) az emberi viselkedés jelképesen közvetített interakciók sorozata, amelyből a tudat, az egyén és a társadalom is keletkezett.³ Cassirer a szimbolikus formák közé sorolta a nyelvet, a mítoszokat és a művészetet, amely szellemi képződményekben közös, hogy alapvetően emberközpontú jellegűek, és az egyedüli viszonyítási pont közöttük az ember.⁴ Habermas szerint egy szimbolikus megnyilvánulás megértése mindenképp a megértés folyamatában való részvételt követeli meg, és ezért a jelentések csak belülről tárhatók fel.⁵ Ricoeur megfogalmazásában a szimbólum olyan jeleket feltételez, amelyeknek már van elsődleges, szó szerinti, kézzel fogható értelmük, s amelyek ezen értelem által egy másik értelemre utalnak.⁶ Jung a szimbólumokat az emberrel veleszületett ösképeknek, archetípusoknak tartja, amelyeket az emberiség közös múltjában szerzett tapasztalatainak elraktározott örökségével magyaráz. A kulturális-vallási szimbólumok szellemiségünk fontos alkotóelemei, az emberi közösségek éltetőerjét képezik, gyökeres kiirtásuk súlyos veszteségekkel járna.⁷

White megfogalmazásában egyenesen a szimbólumhasználat tette az embert emberré, hiszen minden emberi viselkedés jelképes viselkedés, amelyet az adott embercsoport maga ruház fel jelentéssel. A társadalom, de egy kisebb emberi közösség (mint például egy szervezet) kultúrája is csak szimbólumok segítségével létezhet, léte megőrzését szolgálja a kulturális hagyomány, amely viszont megmagyarázza az adott szociális közegben az emberi viselkedést.⁸

Minden civilizáció a szimbólumok használata által született és maradt fenn. Ha egy kultúra alapegységeit annak szimbólumai alkotják, mint ahogy Geertz állítja, úgy minden kulturális esemény egy jelképes rendszer része, és az egyes kultúrák szükségképpen különböző gondolkodási modelljei eltérő szimbólumértelmezéseket foglalnak magukban.⁹ Lévi-Strauss nyomán (idézi Pál) minden kultúrát jelképes rendszerek összességeként is meghatározhatunk.¹⁰

³ Friedold Preglau: Szimbolikus interakcionizmus – George Herbert Mead. In Julius Morel et alii: *Szociológiai elmélet*. Osiris, Digitális Tankönyvtár, 2000. 70–71.

⁴ Ernst Cassirer: A szimbolikus formák filozófiája. In *A jel tudománya*. Budapest, Gondolat, 1975. 91–96.

⁵ Jürgen Habermas: *A kommunikatív cselekvés elmélete I–II*. Kézirat. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1985. 19–22.

⁶ Pierre Ricoeur: *A hermeneutika elmélete. Tanulmányok*. Auerbach, Palmer, Ricoeur, Hirsch, Szondi, Frye, Kermodé – szöveggyűjtemény. (Fabiny Tibor szerk.) Szeged, JATEpress, 1998. 189.

⁷ Carl Gustav Jung: Mélységeink ösvényein. In *Az anyaaarchetípus lélektani aspektusai. A szimbólumok szerepe*. Budapest, Gondolat, 1993. 106.

⁸ Leslie White: Az energia és a kultúra evolúciója. In Kisdi Barbara: *A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Akadémiai, 2012. 125.

⁹ Clifford Geertz: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest, Osiris, 2001. 65.

¹⁰ Pál József – Újvári Edit: *Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Szeged, Balassi, 2005.

Az embert szimbólumteremtő lénynek nevezi a szakirodalom, a szimbólumképzés az ember megkülönböztető jegye.¹¹ Durkheim szerint „a társadalmi élet, minden vonatkozásban és történelme minden pillanatában, csakis kiterjedt szimbolizmussal lehetséges”.¹²

Az emberiség szellemi múltjában megőrzött sokszínű képzet, szertartás és hagyomány (például az évkörhöz fűződő rítusok, a termékenység elősegítéséhez kapcsolható kultuszok, a jó és a rossz erők harcának szimbolizálása) mind egyetemes, örökérvényű törvényszerűséget ír le, jelképek segítségével. A szimbólumok rendszerei nemcsak a korai közösségek életében játszottak fontos szerepet, de ma is körülvesznek bennünket, még ha nem is minden esetben tudatosan bennünk, hogy bizonyos információk szimbólumok közvetítésével jutnak el hozzánk. Mindennapjainkat átszövik a nemzeti, vallási, politikai jelképek, a nyelvünk, a betűk, a számok hordozta jelentések, az otthonunkat díszítő különböző motívumok, valamint a munkahelyek szimbolikája a céglogóktól az egyenruháig. A modern társadalmakat a szervezetek társadalmának szokás nevezni, s a szervezetek működése során is a szimbólumok széles tárházával találkozunk.

2. A szimbólumok állandósága és változása

A legkorábbi időktől kezdve a szimbólumok közvetítői voltak annak a szerves kultúrának, amelyben megszülettek, és amelyben eredeti jelentésüket elnyerték. Később a kialakult szimbolikus rendszer íratlan szabályait és a kultúrában felhalmozódott ismereteket írásban is rögzítették, így az elődök által megőrzött tapasztalatokból, a régi hagyományokból minden következő társadalom fontos igazodó normákat tudott meríteni, amelyeknek közösségformáló ereje vitathatatlan volt. A jelképek világának meghatározó jellegzetessége a hagyományozódás, amelyet a közösséghez tartozó egyén a szocializációs folyamat során képességeinek és lehetőségeinek megfelelően passzívan, illetve tevékenyen vesz át.

A történelem során a különböző kultúrák egymásra hatása következtében előfordult a szimbólumok egyes elemeinek összeolvadása, jelentésének elmozdulása, ami a hagyományos formái elemeknek más tartalommal való feltöltődését eredményezte. A ritka példák egyike a buddhizmus és vallási szimbólumainak elterjedése a Távol-Keleten, majd a helybeli szakrális kultuszok és ikonográfiai elemek ezt követő áthangolódása. Az ókeresztény művészetnek szintén jellegzetes vonása az antik motívumoknak a keresztény művészetbe való integrálódása. Az eltérő szimbólumalkotás köznapi megjelenésének tekinthető a kövér has kultúrától függő pozitív, illetve negatív szimbolikus jelentése. A japánok szemében az energiát, a tudást szimbolizálja, Kínában a gazdagságot, míg a nyugati fejlett országok kultúrájában a lustaság, falánkság, igénytelenség jelképe.¹³

¹¹ Csörgő Zoltán: *A szimbólumok és szertartások szerepe a modern kori ember életében*. Debrecen, Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, 2011. 10.

¹² Emile Durkheim: *A vallási élet elemi formái. A totemisztikus rendszer Ausztráliában*. Budapest, L'Harmattan, 2003. 217.

¹³ Szabó Réka: *Metaforák és szimbólumok: C. G. Jung szimbólumértelmezésének és a fogalmi metaforák elméletének összevetése*. PhD-értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2012. 71.

Egy-egy történelmi korszak szimbólumai, azok sajátosságai mindig az adott időperiódus szimbolikus kifejeződései, és a jelképek az éppen uralkodó társadalom (politikai berendezkedés) domináns szemléletét tükrözik. A Kapitány szerzőpáros szerint viszont nincs egyetlen olyan „korszakjellemző” sem, amely mindenkire érvényes volna. A változások jogosan tekinthetők a korszakváltás szimbolikus jeleinek, az előtérbe kerülő, illetve újonnan keletkezett, új arcot öltő tárgyak, jelenségek, egy új korszak szimbólumainak.¹⁴ Előfordul, hogy adott korszak szimbólumai később, már csak bizonyos csoportok számára őrzik üzenetüket, azaz jelentik az eredeti tartalmat, míg más csoportok más tartalmat kapcsolnak az adott szimbólumhoz. Elég arra gondolni, hogy a házikönyvtár mint az értelmiségi lét, a kulturáltság jellegzetes lakástartozéka – amely a magasabb társadalmi státusz elérése megbecsült eszközének szimbolikáját hordozza – napjainkban nem minden csoport számára közvetíti ezt az üzenetet. Bizonyos csoportoknak a lakás könyvei nem a siker, a tudás hordozói, sokkal inkább „porfogók”, a meghaladott múlt haszontalan tárgyai, és helyükbe más szimbólumok (döntően a jólétjelző tárgyak) lépnek a siker, az életben elért státusz megjelenítőiként.

A történelem folyamán az egyes népek által megjelenített szimbólumok igen változatosak, és a fejlettebb társadalmakban több szimbólumegyüttessel való azonosulás lehetősége kínálkozik mind a kognitív, mind az expresszív szimbólumok terén. Mindazonáltal az adott – legyen az társadalmi vagy szervezeti – kultúra centrális értékeit megjelenítő szimbólumok jelentéstartalmával történő kollektív azonosulásnak nagy jelentősége van, ezért az e szimbólumokat figyelmen kívül hagyók, a közösség szemében „körön kívül” kerülnek. Különösen a primitív társadalmakban ügyeltek a szimbólumok fenntartására, őrzésére, például a korai jávai népeknél a közös tudattartalmat megjelenítő szimbólumokat még kritikával sem lehetett illetni, az esetlegesen kritizálókat „még nem jávai, s mivel még nem jávai, még nem is egészen ember”-nek tartották.¹⁵

A nagy történelmi korszakok jelképrendszerének értelmezésekor világosan kimutatható a kor kulturális foka, jellege és a jelképeket használók világhoz való viszonya. Miután az emberi közösség számára fontos kollektív érzések csak valamely anyagszerű tárgyon rögzülve képesek tudatosulni és fennmaradni, ezért a korai társadalmak ezen érzések „megörökítése” végett fakéregbe véstek képet, vagy szoborformájú képeket (például földből) mintáztak, de akár geometriai rajzok is szolgálhatták az érzések kifejezését, az egyetlen feltétel, ami mindben közös, hogy ezeknek a szimbólumoknak megállapodászerű értelme volt a közösségben. Az őskor szimbolikáját legfőképpen az állatábrázolások jellemezték, a növények és emberek rajzolása csekélyebb mértékben fordult elő. A primitív népeknél az állat nemcsak az életben maradás záloga, hanem a világképük elképzelésének fontos kelléke is volt, mert a barlangrajzok állatai a mágikus rítus résztvevőivé váltak. Amely szimbólumok az adott ősi közösség számára fontos jelentéssel bírtak, azokat megőrizték és tovább hagyományozták. Az univerzális jelképek biztosították a kultúrák közötti átjárhatóságot, így segítve

¹⁴ Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája. In Boglár Lajos et alii: *A magyar kulturális antropológia története*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008. 23.

¹⁵ Geertz (2001) i. m. 10.

azok fennmaradását. A korai kultúrák szimbólumai nem tűntek el, csak átalakultak és aktualizálódtak, a kornak megfelelő, megváltozott jelentéstartalommal.¹⁶

Az ókori szimbólumok erősen kötődtek az egyiptomiak mitológiájához, jelképekben keresztül történt a fontosabb jelentéstartalmak értelmezése. Az ókori civilizációk mágikus ceremóniáit az állatkultuszuk jelentősen meghatározta. Az állat az ember ösztönének, ösztönös lelkének jelképeként vált szimbólummá.¹⁷ Az oroszlán mindig a dicsőség, bátorság, hatalom, erő szimbólumaként, míg a bárány az áldozat, a szelíd-ség jelképeként maradt fent az ókorból az egyetemes szimbolikus hagyományokban.

Az antik és a keresztény hagyományokat ötvöző középkori európai – beleértve a magyar – művelődés egész történetén végigvonult a jelképek újrafogalmazása, aktualizálása. Az európai művészetet és műveltséget meghatározó Biblia transzcendens tartalmainak szimbólumokban való kifejezése a művészeteket, úgy az irodalmat, mint zenét és a képzőművészetet, sőt a filmművészet alkotásait is átszövik – olvasható Pál és Újvári *Szimbólumszótárában*. A kereszténység jól tovább örökíthető jelképrendszerének gyökerei a „pogány”-nak nevezett vallásokig nyúlnak vissza.¹⁸

A középkorban, a reneszánsz idejének hajnalán a képi ábrázolás jelentősége a kor kultúrája érdeklődésének a középpontjába került. Az ókor motívumait és témáit időszűrűsíteni kellett a reneszánsz kulturális világnézetnek megfelelően. Ebben nagy szerepet vállaltak a reneszánsz képzőművészek, hihetetlenül magas színvonalú alkotásaikkal. Panofszky szavaival élve „kétségtelen, hogy minden stílusban megvan a kifejezett tartalmaknak egy jól meghatározott köre, melyben egy meghatározott korhangulat és életfelfogás tükröződik, a szimbólumok világa által”.¹⁹

A közép-kelet-európai régió nemzeti szimbólumai a 18. század legvégén kiemelt szerepet játszottak a nemzeti identitás kialakulásában. A magyarság önazonossághoz kapcsolódó szimbólumainak száma nagyon jelentős, közülük is kiemelkedik a nemzeti identitást erősítő Szent Korona-elmélet és a magyar koronához fűződő szimbólumok újraéledése. Teszelszky (idézi Bodnár) tézise szerint ugyanis a kora újkori szétszabdalt Magyarország történetében a Werbőczy által aktualizált koronahagyomány fokozatos térnyerése, alakváltozása, majd politikaelméletté formálódása teremthette meg azt a kulturális-politikai alapot, amelyben a magyarság szimbólumai önazonosságot képező tényezővé váltak.²⁰

A 20. század közepére a szimbólum jelentősége egyre nyilvánvalóbb lett, mert egy ismert szimbólum alakjában egyszerre több múltbeli kor hagyományai fedezhetők fel, és mert egy-egy jelkép egyszerre tartalmaz általános-tipikus és konkrét-egyedi társadalmi/kulturális elemeket. A Kapitány szerzőpáros a tipikus amerikai életforma szimbólumának példaként a Coca-Cola jelenséget említi, amely egyrészt az amerikai társadalom világán belül maradván a korlátlan lehetőségeket, az „amerikai álmot” megvalósíthatóságát jelképezte a vasfüggöny idején, másrészt a fejlettséget, a Nyugatot,

¹⁶ Mohai Zsófia: A középkor szimbolikája. *Ars Ensis*, 2015. 6–9.

¹⁷ Váraljai Julianna: Egyiptomi szimbólumok, amiket ma is használunk. *HarmoNet*, 2019. december 15.

¹⁸ A hármas a Szentháromságot és az erényeket jelképezte, a négyes az évszakokat, égtájakat, alapelemeket. A három és négy összege és szorzata a keresztény szimbolikában: a hét főbűnt, és a tizenkét apostolt jelképezi. A kék szín Mária attribútuma volt, a galamb, hal a kereszténységre, sárkány az ördög, kígyó a csábításra utalnak. Lásd Pál–Újvári (2005) i. m.

¹⁹ Erwin Panofsky: *A jelentés és a vizuális művészetekben. Tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK, Művészettörténeti Intézet, 2011. 4.

²⁰ Bodnár-Király Tibor: A magyar korona jelentésének színeváltozása a kora újkorban. *Századvég*, 15. (2009), 54. 149–154.

a szabadságot szimbolizálta a kelet-európai ember számára.²¹ Korunkban éppúgy, mint a korábbi történelmi korok társadalmában, kollektív képzetekkel, olyan erényekkel, tulajdonságokkal ruházhatnak fel dolgokat, ami azt különlegessé, kívánatosá (esetleg követendővé) teheti, miközben a valóságban nincs, ami ezt megalapozná. Számos vállalkozás, gazdasági szervezet terméke, szolgáltatása tulajdonképpen a hozzáadott jelentéstartalmat szimbolizálja. Hankiss a szimbólumok korunkban megnövekedett jelentőségéről ír, vizsgálati szempontja: a meghaladott értékek és világmagyarázatok helyett kínált új tartalmak. Nézete szerint a tárgyaknak, jelenségeknek mindig is volt szimbolikus tartalma, azonban a fogyasztói civilizációban a szimbolikus tartalmak kerültek előtérbe az élet számos területén, amihez a reklámpiar és a média hathatós „segítséget ad”. Véleménye, hogy modern társadalmunkban, az árukban a szimbolikus tartalom szerepe az „anyagifizikai érték” rovására megnőtt, így egyre többet fizetünk a szimbolikus tartalomért.²²

A szimbólumrendszerek történelmi korokban való megjelenése és változása során láthatóvá vált, hogy az egyes korszakokban születő szimbólumok nem szemlélhetők egymástól elszigetelten. A korábbi korszakok jelképi világa áthagyományozódott és kimutatható a jelenben is. A korszakok alapegysége és kifejezője a szimbólum lesz, következésképpen a történelmi korszakok maguk is szimbólumokká válhatnak, és bár a szimbólum tartalmazza a jövőt, jövőbeli korok alakulását a szimbólumok alapján előre megjósolni szinte lehetetlen.

3. A szimbólumok működése és modern kori kulturális jelenléte

A szimbólumok mechanizmusának működésére több, döntő jelentőségű tényező lehet befolyással. A szimbólumok a társadalmi mechanizmusok „összekötő láncszemei”, amelyek üzenetet hordoznak a múltból, és információt kínálnak a jövőre nézve. Minden egyes szimbólum egy olyan ablak, amely rálátást nyújt a társadalom egészre, de megmutatja az egyéni használók belső világát, identitását, konfliktusait és azok kezelési módjait. Így válhat a szimbólum a társadalomértelmezés alapegységévé és az értelmezés legfontosabb eszközévé.²³ További funkciójaként a társadalom integrációjában szerepet játszó „kollektív tudat”, s az ehhez párosuló érzelmek szimbolikus megjelenítésben nyernek kifejezést. „Egyébként szimbólumok nélkül a társadalmi érzések csak ideig-óráig maradhatnának fenn.”²⁴ Ezek az érzések azért tudnak erősek maradni, mert folyamatos fenntartásukat, az ezen érzéseket kifejező közösségi események (cselekvések, nyelvi, képi kifejezések) szüntelenül felidézik. Minden kor és minden szociális közösség társadalmi számára centrális értékek ébrentartását kiterjedt szimbolizmussal vigyázza.

A szakirodalom nagyra értékeli a szimbólumokban rejlő azonosság és ellentétesség kettősségét és a használókra gyakorolt hatását. Jó példa lehet erre nemzeti

²¹ Kapitány–Kapitány (2008) i. m. 3.

²² Hankiss Elemér: *Proletár reneszánsz. Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról*. Budapest, Helikon, 1999. 34–37.

²³ Kapitány–Kapitány (2008) i. m. 4.

²⁴ Durkheim (2004) i. m. 216.

Himnuszunk. Ha a nemzeti imádságnak is nevezett zeneművet énekeljük, hallgatjuk, résztvevőként mozgósíthat bennünk olyan emóciókat, amelyek nemzeti identitásunkat jelentik, és amelyek a történelmi szimbólumok és a szocializálódás során egymással összefonódó érzelmeket generálhatnak. Amikor elemezni kezdjük, szembeállítjuk más himnuszokkal, leírhatjuk a más nemzetek himnuszaitól megkülönböztető jegyeit, ezeket értelmezhetjük a nemzeti történelem sajátos alakulásából, megállapíthatjuk a magyar költészet és zene alakulásának a Himnuszban ható sajátosságait, analizálhatjuk a Himnusz által kiváltott érzelmek lélektani skáláját.²⁵ Ez a magyarázata annak, hogy a jelképeket egyetemes objektivitásuk mellett szubjektív jelentéssel is felruházzák, ami esetenként a félreértelmezések alapja lehet. Amikor a jelenségekhez egyetlen jelentést társítanak (saját világlétfogásukat alapul véve) kiderülhet, hogy más jelentése is lehetséges egy-egy jelképnek, amely a használó számára esetlegesen kedvezőtlen. A társadalmat számos szimbólum osztja meg, az emberek bizonyos szimbolikus megoszlások mentén szövetségest vagy éppen ellenfelet láthatnak ugyanabban a másik emberben. A szervezetek szintjén vizsgálva: egy-egy futballklub mögötti szurkolótábor számára egy másik klub szimbolikája akár a velük való fizikai összecsapásba torkolló ellenséges érzést válthat ki.

A közösségi rítusok és az azokhoz tartozó szimbólumok azok, amelyek közösséget formálnak és a lelki tényezőt hozzáadják a nemzeti identitás fogalmához, és az embercsoportok összekötőivé válhatnak, állítja a szakirodalom.²⁶ Buda (idézi Kapitány) olyan mintáknak nevezi ezeket az attitűdöket, amelyek „az összetartás bázisait, egyben kötelekeit is jelentik adott közösség tagjai között”.²⁷ Geertz értelmezésében a szimbólumokban megtestesülő jelentések, koncepciók segítségével az emberek kommunikálnak egymással, állandósítják tudásukat és attitűdjeiket.²⁸ Az ünnepek természetes törekvése, hogy az ünneplés időpontjában valamiféle csoportegységet teremtsenek meg. Más kérdés, hogy ez az egység sok esetben csak látszólagos, hiszen például a március 15-i ünnepek különböző tereken folynak, s a helyszíntől, az időponttól meg a politikai-ideológiai preferenciáktól függően a közönség tagjai is mások. A magyar ünnepek másik példája, augusztus 20-a is azt mutatja, hogy a gyakorlatban a politikai közösség egységének megteremtése meghíúsul annak a ténynek a következtében, hogy az ünnepekhez az egyes társadalmi, politikai csoportok körében más-más tudattartalmak társulnak.

Edensor hangsúlyozza, hogy a szimbólumok nemcsak a közös múltból származhatnak, hanem a jelenből, így válhatnak például kulturális rendezvények vagy éppen sportágak, sportolók is nemzeti szimbólumokká. A magyar labdarúgás fénykorának ikonikus csapata, az Aranycsapat nemcsak nemzeti szimbólummá vált, hanem a sportág kedvelőinek körében olyan csoportképző szerepet is játszott, amely a magyar nemzeti identitás erősödésében összekovácsoló erőt képviselt. A szimbólumok szerinti csoportazonosulás kijelöli a másik csoport számára azon határokat, amely az azonosulási képesség elmaradása következtében a kirekesztéshez vezethet. A szimbólumok,

²⁵ Kapitány–Kapitány (2008) i. m. 5–7.

²⁶ Paár Ádám: A közösségi szimbólumok és rituálék szerepe a magyar nemzeti identitásban. *Kultúra és Közösség*, 7. (2016), 4. 37–39.

²⁷ Kapitány–Kapitány (2008) i. m. 4.

²⁸ Geertz (2001) i. m. 65.

ha ilyen csoportazonosulást és elhatárolódást kifejező jelképekké lesznek, gyakran hívójelkékként is működnek. A mindennapi ütközések és szövetségek túlnyomó része éppen a szimbólumok nem azonos értelmezése körül bonyolódik – írja a Kapitány szerzőpáros.²⁹

A modern kor embere kezdi újra felismerni a régi korok jelképeinek értékét, és jó esetben arra törekszik, hogy megértse a régi és új jelentéstartalom közötti összefüggéseket. Azonban gyakori jelenség, hogy a technikai civilizáció társadalmában élő ember a régmúlt szimbólumait az ősi jelentéstartalomtól eltérően, más értelmezésben használja.

Az ősi népeknél a tetoválás, az arc- és testfestés egyfajta üzenetközvetítő és veszélyt elhárító szerepet töltött be, általában a félelmet keltő, az életben maradásukra veszélyt jelentő vadállatok képét rajzolták testükre. Gyakran az adott közösséghez tartozás vagy egy közös lét időszakának emblematikus kifejezői a tetovált tartalmak. A történelmi visszatekintés igazolja, hogy a szociális közösséghez tartozás szimbólumokkal történő kifejezése korai eredetű. A primitív népeknél a totemizmusban az emberi testre történő tetoválás a közös létközösséget szimbolizálta. Az őskeresztények a testükre bélyegeztették Krisztus képét, később az együtt töltött évekre emlékeztető, megkülönböztető tetoválások tűntek fel az egy helyen szolgáló katonáknál, a tengerészeknél, valamint az egy fegyintézetben tartott raboknál.

Az emberi bőr korunkban is a különböző szimbólumokat hordozó felületté vált széles körben, kiváltképpen a fiataloknál. A test tetoválásának a divatjában megjelentek (véltetően tudattalanul) a régmúlt emberének a pogány, sámánista tartalmakat hordozó szimbólumai (kígyó, madár, pillangó, halálfej, tigris stb). Ma egy tetovált sas biztosan nem az égi hatalom jelképe, és a tetováltatók nagy része nem szimbólumértéke miatt választja a ragadozó madár képét, hanem azért, mert tetszik neki. Egy-egy taszító külsejű szörny tetoválását sem azért kérik, hogy ezzel az önmagukban lévő szörnyet legyőzzék (a szörnyalakok a korai kultúrákban az állati én legyőzésének a szimbólumai voltak), hanem azért, mert a testükre örökre „felvarrt” szörnyek a társadalommal való belső szembenállásuknak a megjelenítői.

A sztálinista Szovjetunióban a rendszerrel való szembenállás kifejezésére a keresztény szimbólumokat felvonultató tetoválások szolgáltak. Amerikában a Harley Davidson motorkerékpárokat építő „művészek” sajátos szimbólumrendszerét a testükön összetekeredő kígyó jelképezi, de az állatnak nincs köze a Bibliában említett „paradicsombeli” kígyóhoz.

Mai világunkban gyakori, hogy az átörökített és nemes jelentést hordozó szimbólumokat kereskedelmi célokból profanizálják, tömegcikké alacsonyítják. Amíg a szimbólum betöltötte eredeti közösség-összetartó, a hétköznapi világot a szellemi világgal összekötő szerepét, addig a közösség tagjai számára normaként szolgált. A szimbólumok kereskedelemben való megjelenése a szimbólumok eredeti, veretes jelentéstartalmának a halálát hozhatják el, mivel az eddigi, mélyebb jelentést hordozó üzenet átalakult üres képpé, tetszetős ábrává, esetleg új jelentéssé. Jó példa erre, hogy ezer éve a kereszt vagy a hal arra utalt, hogy tulajdonosa keresztény. Ma egy vastag aranyláncan lógó aranykereszt tulajdonosáról a szemlélőnek biztosan nem a viselőjének a jelképpel való belső azonosulása jut eszébe, ahogy hal alakú medált sem feltétlenül

²⁹ Kapitány–Kapitány (2008) i. m. 14.

keresztények hordanak. Ez utóbbi – jelentésmódosulásának eredményeképpen – arra is utalhat, hogy viselője a halak jegyében született.

4. Szimbólumok a szervezetben

A modern társadalom emberének élete legtöbb vonatkozásban szervezeti keretek között zajlik, illetve csaknem minden szükségletének kielégítése szervezetek tevékenységének igénybevételével, közbeiktatásával történik. A munkavégzés mellett az oktatás, a gyógykezelés, a kulturálódás, szórakozás, sportolás, a közlekedés stb. során a társadalmat behálózó szervezetek sokaságával kerülünk kapcsolatba, jórésztükkel rövidebb-hosszabb ideig azok tagjaiként.

Az utóbbi évtizedekben a szervezeti kultúra szerepének és jelentőségének taglalása során számos szerző példákkal kívánja bizonyítani, hogy a szervezet kultúrájának, a tagok által közösen vallott értékeinek nagyobb szerepe van a szervezet sikerességében, mint az egyéb tényezőknek. A szervezeti kultúra – a társadalmi kultúrához hasonlóan – jelképes rendszerek összességéként is meghatározható. A katonai rituálék, a díszlépés, a zászlófelvonás mint kulturális gyakorlat, egy jelképes rendszer jelentéshordozó részei. A szimbólumok megkülönböztető, jelentéshordozó ereje miatt a szervezetek és intézmények mindinkább fontosságot tulajdonítanak a szimbólumok széles körű alkalmazásának, a szimbólumok nyelvezetét célirányosan használják az értékeik, előfeltevéseik megjelenítésére. Hofstede, miként Daft is, a szervezeti kultúra illusztrálásaként egy hagyományhoz hasonlítja azt, amelynek három rétegét különbözteti meg. A legfelső szinten található a megfigyelhető kulturális képződmények, a szimbólumok, mint a látható viselkedés, a használt nyelvezet és alkalmazott szakzsargon, öltözködés, a szervezeti ünnepek és szertartások, a szervezet fizikai megjelenése (például a tárgyak és berendezések, a logó).³⁰ Ezekből a jegyekből több-kevesebb biztonsággal következtethetünk a szervezeti kultúra tényleges tartalmára, mélyebb rétegeire, mint az értékek, feltevések, szervezeti filozófiák, amelyek azonban láthatatlanok maradnak. A szimbólumok jelentős része könnyedén észlelhető külső szemlélődők által, azonban azok jelentése – a fentebb idézett habermasi gondolatnak megfelelően – csak a kultúrához tartozók számára érthető.

Minden szervezet rendelkezik megkülönböztető jegyekkel, így tudják a kívülállók elkülöníteni a többi, a hasonló szervezettől. Valamennyi szervezet számára fontossággal bír a minél jobb felismerhetőség, az azonnali beazonosíthatóság, a konkurens vagy társszervezetektől történő elhatárolhatóság, ezért tudatosan törekednek egységes és egyedi arculatuk kialakítására. Sok esetben az emberek tudatáig rövidebb úton lehet eljutni szimbólumok használatával, mint kommunikációval, a materiális, vizuális és nyelvi szimbólumok rendszere a szervezetazonosság megteremtőjeként tud funkcionálni. Adott szervezet identitásából fakadó szervezeti formavilágot összességében megjelenítő vizuális jegyek hatékonyan fejezik ki a szervezet egyediségét. Egy embléma, egy zászló, a szín- és formavilág használatával (az egyszerű és egyértelmű információközléssel) szimbolizálni tud valamely nézetet, a képviselt érteket, a cégfilozófiát.

³⁰ Bakacsi Gyula: *Szervezeti magatartás és vezetés*. Budapest, Aula, 2004. 227–229.

Logókat is ezért kezdtek el használni, hiszen a logó által felismerhetővé válik a márka, a logóhoz egy kapcsolódó jelentés társulhat. Szimbólumok tudják biztosítani a szervezet arculatának térbeli azonosságát is, általuk ugyanúgy tud megjeleníteni más-más földrajzi helyen vagy különböző kulturális környezetben.

A szervezeti szimbólumok mind kifelé a külső környezet, mind befelé a tagok irányába többletjelentést is hordoznak, miután asszociatív erejüknél fogva nemcsak helyettesítik a kifejezendő tartalmat, hanem vele kapcsolatban különböző érzéseket és hangulatokat képesek felidézni. A tagok esetében „a megragadható jellemzők azért különösen fontosak, mert ezeken keresztül sajátítják el a kultúrát, megfigyelésük orientálja a kívánt viselkedésminták kialakítását, a ceremóniákban való részvétel és a történetek megerősítik az elért magatartásváltozásokat”.³¹ A szervezet rendszerében mindezeket a szocializáció folyamatán ismerik meg, majd mint használói és értelmezői jelentik meg, és magától értetődő természetességgel alkalmazzák az adott szociális közeg sajátos nyelvezetét, kategóriáit és fogalomrendszerét. E folyamatot elősegíti, hogy „a szimbólum kulcsszerepet játszik egyén és csoport, egyén és társadalom összekapcsolásában” – véli Pataki.³² A közösen értelmezett és használt szimbólumrendszer összefoghatja a csoportot, s a szervezethez való tartozás szoros kifejezését is mutatja. A jelképek használóit hozzásegíti úgy a szűkebb, mint a tágabb szervezeti közeg jellegzetességeinek megismeréséhez. A szervezetek esetében is megfigyelhető a szimbólumok egységesítő és elválasztó jellege. A közösen, a korábbi jelentéssel értelmezett szimbólum összeköti mindazokat, akik számára ez evidens, és használói számára olyan egyezményes jelek, amelyek a közös szervezeti identitásuk alapja, ugyanakkor elválaszt azoktól, akik számára a jelképek nem evidensek. Így a jelképeknek az értelmezési különbségeik alapján erős kohéziós szerepük van a csoportokra nézve.

A szervezeti szimbólumok – ellentétben az egyetemes archetípusos szimbólumokkal (mint például az élet, a termékenység, a gonosz erői), amelyek spontán módon, a társadalomban „szervesülve” keletkeztek – többnyire tudatos folyamatok eredményeként születnek, szándékosan létrehozottak, valamilyen célra kijelölt szerep húzódik kialakulásuk mögött. Elsősorban az alapítóknak van lehetőségük arra, hogy az általuk képviselt értékek váljanak a szervezeti folklór részévé, s a személyes példák, történeteik lesznek a későbbi generációk gondolkodásmódját is befolyásoló legendákká, mítoszokká. Az alapítók által kialakított kultúra hosszú időn át képes fennmaradni, átörökítődni, annál is inkább, mert a különböző szervezeti események, ceremóniák által tudatosan életben tartják az értékrendet és a tradíciókat.

Egyed utal rá (idézi Szabó), hogy a szimbólumok idővel veszíthetnek érzelmi, affektív komponensükből, és ekkor már csak egy „helyettesítő” marad, és a tárggyal való érzékelő és érzelmi hasonlóságtól megfosztódik. Ekkor a szimbólum a jelek felé halad, miközben elveszíti az eredeti érzelmi töltést, amely benne feszült. Szimbolikus gesztusként az egykori görög vagy germán harcosok levették a sisakjukat, hogy megadják magukat a győztes ellenfélnek, elismerve győzelmüket. Ennek kései utánpótlása az, amikor ma azt mondjuk valakinek tette elismerése jeléül, „emelem a kalapom”. Az eredetileg mindenki előtt ismert és világos szimbólum elhomályosodott, a tiszteletnek, elismerésnek a jelévé

³¹ Bakacsi Gyula: *A szervezeti magatartás alapjai*. Budapest, Gondolat, s. d.

³² Pataki Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest, Kossuth, 1982. 289.

változva át.³³ Hasonló gesztusmódosulás eredményeként alakulhatott ki a jól ismert katonai tisztelgés, bár története nem pontosan feltárható. A legendásnak ítélt változat szerint a középkori lovagok fejjvédőjének rostélyát húzták fel, amikor üdvözöltek valakit (és hogy felismerjék egymást), ennek a gesztusnak a maradványa a mai tisztelgés. Más vélemény szerint, egyszerűen a kalap levételének, mint a köszönéshez párosuló tisztelet adó mozdulatnak a leegyszerűsített, szimbolizált formája (mint ahogy meg is maradt, hogy a kalap szélére nyúlnak egy gyors tiszteletadás okán).

A szervezeti szimbólumok között megkülönböztethetők a természetes és a mesterséges szimbólumok. A fizikailag is megjelenő, materiális „üzenethordozók” a természetes szimbólumok közé tartoznak: az épített környezet, benne az épület, az udvar, s ezek konfigurációi, az egyenlőséget-egyenlőtlenséget kifejező irodaberendezés, a nyitottságot jelképező egylégtérű munkahely, a műalkotások, a cégfilozófiát tükröző dinamikus logó. A szimbólumok egyszerű mértani alakzatokból és színekből építkeznek, amelyek viszont már maguk is rendelkeznek jelentésekkel. Míg a kör – mint önmagába záródó végtelen vonal – az örökkévalóságot és a világ végtelenségét jelenítheti meg, addig a négyzet (mint általában a szimmetrikus, arányos, szögletes formák) szabályosságával a világ rendjét, szilárdságát, a nyugalmat, az egyensúlyt képezi le. A szervezetet szimbolizáló fizikai megjelenésre példa a laktanyák épületeinek sarkos elrendezése a szögletes épületek által közrefogott alakulótérrel, amely – már fizikai valójában is – a katonai szervezetre jellemző rendezettséget, szabályozottságot, fegyelmezettséget szimbolizálja.

A szervezeti szimbolikában a színeknek is igen meghatározó a szerepük, mivel a színek közvetlen módon keltenek bennünk érzelmeket. A vörös az életerő, vér színe (a tűz és a háború mellett), ezért fogalmazódott meg a piros kereszt a harcban megsebesült katonának nyújtott segítség jelképeként (1863-ban) a Nemzetközi Vöröskereszt szervezet szimbólumának. A szín- és formavilág mint megkülönböztető és egyben a csoporthoz tartozást kifejező szimbólum szerepe hangsúlyosan jelent meg a korábbi évszázadok haderőiben. A különböző ezredek beazonosíthatók, illetve egymástól megkülönböztethetőek voltak,³⁴ miután az egyes ezredeknek eltérő volt a ruházatuk. A színszimbólika a későbbiekben, az egységes egyenruhát viselő hadseregben is megmaradt, de ekkortól már a (vállapon vagy galléron megjelenő) megkülönböztető vonása a fegyvernemhez tartozást jeleníti meg (a fegyvernemi jelvényel együtt), s nem véletlen, hogy például a piros szín a tüzérek, a zöld(mező) szín a lövészek (gyalogság) színe lett. A zászló mint erős szimbólum, nemcsak képi- és forma világával, de még a méretével is „üzenet” hordozó volt, a kisebb méretű zászló a mozgékony lovasságot, míg a nagyméretű zászló a (nehezebben észrevehető) gyalogságot jelezte.

A forma és a szín együttes szimbolikája erős üzenetet és érzelmi töltést hordozhat. Ezt jól példázza, amikor erre az egyesült erőre épített egy szervezet és a piros tulipánt választotta szimbólumának. (Ráérezve a kor és az események aktualizáló szerepére.) E virágot sokan ősi magyar jelképnek tartják, amelynek bizonyítékául a tulipános életfa létezését tekintik, s amely virág egyben a természet megújulását is jelzi. A tulipán évszázadok óta a magyar népművészeti ábrázolás valamennyi területén jelentős

³³ Szabó (2012) i. m. 53.

³⁴ A parancsnok számára ennek funkcionális jelentősége különösen a harcok idején volt nagy.

szerepet kapott,³⁵ alkalmazása a múlt értékeinek őrzését, történelmünk ápolását fejezte ki. Másrészt a virág tölcseres kelyhét a nőiesség kifejezőjének, egyben az újjászületés, megújulás jelképének tartják.

A természetes szimbólumok sorába tartoznak a rendszeresen ismétlődő, különböző ceremóniák, szertartások, amelyek megjelenítik a fontos szervezeti célokat, megerősítik a szervezet alapértékeit, megemlékeznek a szervezet értékeit képviselő „hősökről”, kiemelkedő korábbi személyiségekről, vezetőkről. Az ünnepeken túl a szervezeti filozófiák, előfeltevések olyan természetes szimbólumokban öltönek testet, mint a szervezeten belül keringő történetek, legendák, mítoszok. E szimbólumegyüttesek látványosan jelenítik meg az elvárt magatartást, a kívánatos értékek szerinti cselekvést. Az ünnepek (vizuális és zenei elemek által növelt) érzelmi komponensük folytán még inkább erősítik a közösség tagjai közötti köteléket. E ceremóniák szimbolikus jelentéshordozók, legyen az diplomaátadó, iskolai ballagás, katonai tisztavatás, a szervezet alapításának évfordulója, a különböző beiktatási és felavatási ünnepek. Megfigyelhető, hogy a szervezetek mindinkább kiaknázzák a közös rendezvények csoportteremtő erejét, a munkához és a nem munkához kapcsolódó élmények közötti tradicionálisan meglévő határvonal elmosódni látszik, a szervezeti kirándulások, sportrendezvények vagy (a korábban családi körben megtartott) újabb ünnepek szervezeten belüli meghonosítása által. Hideg szerint a vállalati karácsony jelensége, amely rituális gyakorlatokat és mitikus elemeket tartalmaz, szimbolikus jelentéstartalma miatt kulcsfontosságú. „Ezek a ceremóniák azt a célt szolgálják, hogy a vállalat különlegességébe vetett »szent hitet« megerősítsék. A karácsonyi parti explicit célja, hogy a munkatársak közösen ünnepeljenek, de a felszín alatt láthatóvá teszi a vállalati ideológiát: a cég egy morális, gondoskodó kapcsolati hálót nyújt a munkavállalók számára.”³⁶

A mesterséges szimbólumok széles tárházába tartoznak: a nyelvi szimbólumok, a külső megjelenés, öltözködés (egyenruha, szervezet-feliratos ruha, sapka), az identitás egyéb vizuális szimbólumai, színei, betűtípusai, a kiadványok, az emblémák és a napjainkra jelentőségre szert tett honlapok. A kultúra bármely alkotása, de különösen a nyelvben élő kultúra alkotásai bővelkednek szimbólumokban. Minden szervezetben van egy oda tartozó, arra a szervezetre jellemző „szótár”, szókincs, amelyet a tagok használnak, és amely alapján könnyen felismerhető, ki tartozik a szervezetbe, ki nem. A nyelvi szimbolika része a sajátos jelmondat, idézet, dal, mottó, amelyek ugyancsak egyedi jelek, gondoljunk csak a hadseregben alkalmazott jelmondatokra. A nyelvezeti szimbolika jelentőségét mutatja, hogy a fegyveres szervezeteket minden más szervezettől megkülönbözteti a „harci” szóhasználat és az ehhez kapcsolódó szimbolika.

Összegzésképpen levonható az a konklúzió, hogy a szimbólumok, természetükből következően mindig nyitva állnak az újabb, az adott korszak értékrendje szerinti átalakulások előtt. A jelképek jelentéstartalmának aktuális változása mindig tükrözi az adott társadalmakra jellemző norma- és értékrend minőségét. A szimbólumok kettős szerepe egyrészt biztosítja a közösség számára az egyéni tapasztalatok hasznosulását,

³⁵ E motívum megjelent a székely fakapunon, a kalocsai himzésben, a korondi fazekasok edényein és a lányok kelengyész ládáján is, ez volt az úgynevezett tulipános láda.

³⁶ Hideg Anna Laura: *Kritikai emberierőforrás menedzsment A szervezeti életvilág szimbolikus szerkezeiteinek újratermelése a vállalati karácsony kolonizációjának esetén keresztül*. PhD-értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástani Doktori Iskola, 2015. 106–114.

másrészt az egyének számára a társadalom nézőpontjának átélését és elfogadását teszik lehetővé. Ez a kölcsönösség lehet a közösségek és az egyén számára is az a segítség, amely mind a társadalom, mind a szervezetek bonyolult folyamatainak a szimbólumokon keresztül való megismerését lehetővé teszi. A szervezetek világában a materiális, vizuális és nyelvi szimbólumok rendszere a szervezetazonosság megteremtője, egyben célirányosan használt eszközei a szervezet értékei, előfeltevései megjelenítésének. A szervezeti kultúra tudatosan létrehozott jelképes rendszereivel a kívülállók számára a megkülönböztető jegyeit, egyedi arculatát teremti meg, míg a szervezet tagjainál kulcsszerepet játszik a közösségbe történő integrálódás során.

Felhasznált irodalom

- Bakacsi Gyula: *Szervezeti magatartás és vezetés*. Budapest, Aula, 2004.
- Bakacsi Gyula: *A szervezeti magatartás alapjai*. Budapest, Gondolat, s. d. Online: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_543_07_A_szervezeti_magatartas_alapjai/adatok.html
- Bodnár-Király Tibor: A magyar korona jelentésének színeváltozása a kora újkorban. *Századvég*, 15. (2009), 54. 149–156. Online: www.academia.edu/31381754/A_magyar_korona_jelentesenek_szinevaltozasa_a_kora_ujkorban
- Cassirer, Ernst: A szimbolikus formák filozófiája. In *A jel tudománya*. Budapest, Gondolat, 1975. Online: www.communicatio.hu/horanyi/DF-S-0910osz/A%20jel%20tudomanya.pdf
- Csörgő Zoltán: *A szimbólumok és szertartások szerepe a modern kori ember életében*. Debrecen, Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem, Posztgraduális Mentálhigiénikus Képzés, 2011. Online: <https://elitmed.hu/ilam/gondolat/a-szimbolumok-es-szertartasok-szerepe-a-modern-kori-ember-eletemben>
- Durkheim, Emile: *A vallási élet elemi formái. A totemisztikus rendszer Ausztráliában*. Budapest, L'Harmattan, 2003.
- Edensor, Tim: *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford – New York, Berg, 2002. idézi: Dancs Katinka: A nemzeti szimbólumok és a nemzeti identitás ismeretjellegű elemei. *Történelemtanítás*, 2018. Online: www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/11/dancs-katinka-a-nemzeti-szimbolumok-es-a-nemzeti-identitas-ismeretjellegu-elemei-i-09-03-06/
- Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest, Osiris, 2001.
- Habermas, Jürgen: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Kézirat. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1985.
- Hankiss Elemér: *Proletár reneszánsz. Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról*. Budapest, Helikon, 1999.
- Hideg Anna Laura: *Kritikai emberi erőforrás menedzsment. A szervezeti életvilág szimbolikus szerkezetének újratermelése a vállalati karácsony kolonizációjának esetén keresztül*. PhD-értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástani Doktori Iskola, 2015 Online: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/921/1/Hidegh_Anna_dhu.pdf

- Jung, Carl Gustav: Mélységeink ösvényein. In *Az anyaarchetípus lélektani aspektusai. A szimbólumok szerepe*. Budapest, Gondolat, 1993. Online: <https://docplayer.hu/2382234-Melylelektan-keszult-jung-es-masok-muvei-alapjan.html>
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Résztvevő megfigyelés a saját társadalomban – korszakok szimbolikája. In Boglár Lajos – Bodrogi Tibor – Ecsedy Csaba – Hofer Tamás – Marót Károly – Hoppál Mihály – Sárkány Mihály: *A magyar kulturális antropológia története*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008. Online: https://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/archive/Kapitany_Resztvevo_megfigyeles.pdf
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: Szimbólumelemzés a saját társadalom antropológiai kutatásában. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk 2*. Budapest, Osiris, 2002. 124–156. Online: <http://real.mtak.hu/17583/19/szimbolumelemzes.pdf>
- Mohai Zsófia: A középkor szimbolikája. *Ars Ensis*, 2015. Online: www.arsensis.hu/pdf/S3_15_MZs.pdf
- Paár Ádám: A közösségi szimbólumok és rituálék szerepe a magyar nemzeti identitásban. *Kultúra és Közösség*, 7. (2016), 4. 37–58. Online: <http://real-j.mtak.hu/11486/4/KEK201604.pdf>
- Pál József – Újvári Edit: *Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*. Szeged, Balassi, 2005. Online: www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm
- Panofsky, Erwin: *A jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, 2011. Online: http://arthist.elte.hu/TAMOP_412/3_4_panofsky.pdf
- Pataki Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest, Kossuth, 1982.
- Preglau, Friedold: Szimbolikus interakcionizmus – George Herbert Mead. In Julius Morel – Eva Bauer – Meleghy Tamás – Heinz-Jürgen Niedenzu – Mac Preglau – Helmut Staubmann: *Szociológiaelmélet*. Osiris, Digitális Tankönyvtár, 2000. 67–79. Online: <http://venus.arts.uszeged.hu/pub/tarsadalomelméleti/szociologia/katona/mead/mormead.pdf>
- Ricoeur, Pierre: *A hermeneutika elmélete. Tanulmányok. Auerbach, Palmer, Ricoeur, Hirsch, Szondi, Frye, Kermode – szöveggyűjtemény*. (Fabiny Tibor szerk.) Szeged, JATEpress, 1998. Online: www.arsensis.hu/pdf/S3_15_MZs.pdf
- Szabó Réka: *Metaforák és szimbólumok: C. G. Jung szimbólumértelmezése és a fogalmi metaforák elméletének összevetése*. PhD-értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2012. Online: <https://doi.org/10.15774/PPKE.BTK.2014.002>
- Váraljai Julianna: Egyiptomi szimbólumok, amiket ma is használunk. *HarmoNet*, 2019. december 15. Online: www.harmonet.hu/ezoteria/72321-egyiptomi-szimbolumok-amiket-ma-is-hasznalunk.html
- White, Leslie: Az energia és a kultúra evolúciója. In Kiski Barbara: *A kulturális antropológia története, elméletei és módszerei*. Egyetemi jegyzet. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Akadémiai, 2012. Online: https://btk.ppke.hu/uploads/articles/4090/file/kiski_barbara-kulturalis_antropologia.pdf

Németh József Lajos¹

Stratégiai kommunikáció: fókuszban az állam és a haderő

Strategic Communication: Focus on the State and the Force

Absztrakt

A 2001-es terrortámadások után politikai és katonai vezetők egyre többet használnák a „stratégiai kommunikáció” kifejezést. Ennek eredményeként napjainkban sok definíció használatos a fogalom leírására, mégis, jelentős kihívásokkal nézünk szembe akkor, ha azt annak mélységében kívánjuk megérteni. A jobb megértés érdekében és az eddig elvégzett kutatások alapján a szerző a stratégiai kommunikáció megértését – különösen intézményi kötődése miatt – az állam és haderő vonatkozó erőfeszítései alapján látja célravezetőnek és a további kutatások szempontjából jelentősnek. A szerző egyes vonatkozó példák rövid, lényegre törő bemutatása alapján arra a következtetésre jut, hogy a témakör tartalmi összetevői legfontosabb szereplőinek az állam és a haderő tekinthetők.

Kulcsszavak: *stratégiai kommunikáció, történelem, állam, haderő*

Abstract

After the 9/11 terror attacks the term “strategic communication” became widely used by political and military leaders as well. As a result, nowadays there are many definitions in usage to describe it; however, we are still facing lots of challenges if we want to understand the real meaning of this term. For a better understanding and based on the research done so far, the author sees an understanding of strategic communication based on its defining events, personalities, as well as its tools and procedures.

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Elektronikai Hadviselés Tanszék, tudományos főmunkatárs – University of Public Service Faculty of Military Sciences and Officer Training Department of Electronic Warfare, senior research advisor, e-mail: nemeth.jozsef@uni-nke.hu

Based on a brief, concise presentation of these, the author concludes that the most important actors in the content components of this topic are the state and the armed forces.

Keywords: *strategic communication, people, tools, history, conceptual approaches, research, actors*

1. Bevezetés

E sorok szerzője az e témában már korábban megjelent publikációiban is rámutatott arra a tényre, hogy az elmúlt években számos kísérlet történt a stratégiai kommunikáció definiálására, azonban ezek tartalmát illetően kevés egyetértés mutatkozik a szakértők között; *pontosabban abban értenek egyet, hogy miben nem értenek egyet az egyes tartalmi kérdéseket illetően.*² Ugyanakkor fontos kiindulópont, hogy jelen cikk tárgya, a stratégiai kommunikáció, számos inter- és multidiszciplináris területen egyre ismertebb fogalommá vált, amelynek – mint komplex elgondolásnak és eljárási rendszernek – megjelenése a biztonságpolitikában a 2001. szeptember 11-i terroristámadásokat követően vált markánsná oly módon, hogy annak jelentőségét mind az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (*North Atlantic Treaty Organization* – NATO), mind pedig az Európai Unió (*European Union* – EU) felismerte, és hangsúlyozza mind szervezeti, mind eljárási értelemben.³ Mivel a nemzetközi jog egyik alanya az állam, így az előbb említett szervezetek vonatkozó erőfeszítései tulajdonképpen vonatkozó állami szempontokat is megjelenítenek. A téma szomorú, de fontos időszerezését adják ugyanakkor a hidegháború vége (1989–1991) óta lezajlott úgynevezett „kiszáborúk” tapasztalatai (lásd Afganisztán, Irak, Grúzia, Kelet-Ukrajna, Iszlám Állam Kalifátusa), valamint a nemzetközi terrorizmus elleni küzdelemben – különösen 2001. szeptember 11-e óta megjelent – hadviselési módok és formák, amelyekben kiemelt szerephez jutottak a szemben álló felek célkitűzéseinek erősítésére és/vagy gyengítésére törekvő kommunikációs stratégiák. A 2001. szeptember 11-i, az Amerikai Egyesült Államokban történt összehangolt terrortámadások arra is rámutattak, hogy a korábbi időszakban alkalmazott kommunikációs-befolyásolási eljárások és technológiák már nem, vagy alig működtek.⁴ A jelenség egyik látványos példája a Szabad Európa Rádió, amely 1989-től kezdve jelentősen csökkentette közép-európai jelenlétét, s ez igaz volt a más geopolitikai régiókban működő „testvérrádiókra”

² Lásd Németh József Lajos: A stratégiai kommunikáció interdiszciplináris megközelítésben. *Hadtudományi Szemle*, 12. (2019), 1. 167–174. Illetve Németh József Lajos: A stratégiai kommunikáció (hadi)technikai vonatkozásai I. rész. *Haditechnika*, 54. (2020), 4. 13–16. és Németh József Lajos: A stratégiai kommunikáció (hadi)technikai vonatkozásai II. rész. *Haditechnika*, 54. (2020), 5. 15–19.

³ Lásd a NATO Stratégiai Kommunikáció Kiválósági Központját (*NATO Strategic Communications Centre of Excellence*), amelyet 2014-ben hoztak létre a lettországi Rigában: www.stratcomcoe.org/report-period-1-october-2014-31-december-2014; vagy az EU által 2015-ben létrehozott úgynevezett Kelet Stratégiai Kommunikáció Munkacsoportot (*EU East StratCom Task Force*): https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en.

⁴ Lásd Németh József: 2001. szeptember 11. Egy vizsgálat anatómiája. *Hadtudomány*, 16. (2006), 3. 103–111.

is.⁵ Érdekes és fontos további adalék az is, hogy az amerikai kormányzati – ezeken belül pedig legfőképp a katonai és nemzetbiztonsági – erőfeszítésekben a stratégiai kommunikáció kiemelt szerephez jutott.

2. Stratégiai kommunikáció

2.1. A fogalom katonai eredete

A „stratégiai kommunikáció” kifejezés 2002-ben a Pentagonban jelent meg olyan gyűjtőfogalomként, amelynek lényege a kulcshallgató(s)g(ok) informálására és befolyásolására irányul, illetve ezen kívül ennek keretében igyekeztek az összes olyan szakembert, aki valamilyen módon érintett volt/lehetett a 2001-es terror-támadásokat követő különböző kommunikációs erőfeszítésekben, további közös erőfeszítésekre sarkallni.⁶ A napjainkban az amerikai haderőben használt stratégiai kommunikáció kifejezés 2002-ben a Pentagonban tevékenykedő Jack Catton tábornok hivatalában keletkezett. Ted Tzavellas-val, Rhett Hernandezzel és Jeff Lan alezredessel olyan kifejezést dolgoztak ki, amelyet mindenki, aki kommunikáción dolgozik, hajlandó annak értelmezésére használni, hogy az a tájékoztatás eszközeként legyen értendő a kulcsfontosságú célközönség (hallgatóság) befolyásolása céljából. Fontos azonban azt is megemlíteni, hogy a terrortámadások után az amerikai szövetségi vezetés (George W Bush elnöki adminisztrációjáról van szó) válaszában szinte azonnal lázas munka kezdődött, és hamar arra a következtetésre jutottak, hogy az Amerikai Egyesült Államok külföldi percepciójában az úgynevezett nyilvános diplomácia (más kifejezéssel közdiplomácia, *public diplomacy*) komoly nemzetbiztonsági témává lépett elő, és ahogyan Lee Hamilton a 9/11-es eseményeket vizsgáló bizottság elnöke fogalmazott: nyilvános diplomácia lehet az, amely megakadályozza, hogy az országba olyanok jöjjenek, akik amerikaiakat akarnak megölni.⁷ Ezen érzelmi háttér mellett Washington további politikai céljául tűzte ki az amerikai értékrend (például demokrácia, vallás- és szólásszabadság, egyenjogúság) üzeneti erősítését is, így az arab és az iszlám világ Washington elsődleges célközönsége lett. Nemcsak azért, mert a gépeltérítőkből a térségből érkeztek, hanem azért is, mert sokan azt gondolták az arab világban, hogy az Egyesült Államok torz képet mutat önmagáról. Így tehát egy értékközpontú, nyilvános diplomácia kibontakozása vette kezdetét azzal a nem titkolt céllal, hogy megakadályozzák a terrorizmusra buzdító üzenetek és felhívások terjedését. Ennek megvalósítására olyan nemzetközi reklámkampányt dolgoztak ki, amely

⁵ Vajda Barnabás: *Egy szabad hang Kelet-Európában: A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt*. Duna-szerdahely, Nap, 2011. 277–281.

⁶ James P. Farwell: *Persuasion and power: The Art of Strategic Communication*. Washington DC, Georgetown University Press, 2012. 28.

⁷ R. S. Zaharna: *Battles to Bridges. US Strategic Communication and Public Diplomacy after 9/11*. Palgrave Macmillan UK, 2010.

12 millió dolláros költségvetésének keretében nemcsak nemzetközi magazinok kiadása, hanem az interneten vagy más csatornákon (televízió, rádió stb.) folytatott „marketingkampányok” megvalósítására is mód nyílt.⁸ A fentiekkel párhuzamosan katonai művelet is indult az afganisztáni talibán vezetés megdöntése és Oszáma bin Láden elfogása érdekében. A 2001 szeptemberében elindult katonai műveletek eredményeként decemberre a tálib vezetés megbukott, azonban a 9/11-es merényletek kitervelőjének sikerült elmenekülnie és elrejtőznie egészen 2011 májusáig, amikor pakisztáni rejtékhelyén az amerikai különleges egységek végeztek vele.⁹ Bár a kezdeti amerikai katonai sikerek vitathatatlanok, a katonai jellegű stratégiai kommunikáció kevés eredményt mutat, hiszen a tálib felkelőkkel való tárgyalások még most sem zárultak le.

2.2. Korábbi definiálási kísérletek és eredet

James P. Farwell *Meggyőzés és hatalom* című könyvében a stratégiai kommunikáció „szavak, akciók (tettek, cselekedetek), képek vagy szimbólumok használata a célközönség hozzáállásának és véleményének befolyásolására, viselkedésük alakítására az (adott) érdekek vagy politikák előmozdítása vagy a célok elérése érdekében”.¹⁰

A fent említett műben találunk arra is választ, hogy másként látja és kezeli a fentiek az állam, az üzleti és a katonai szféra.

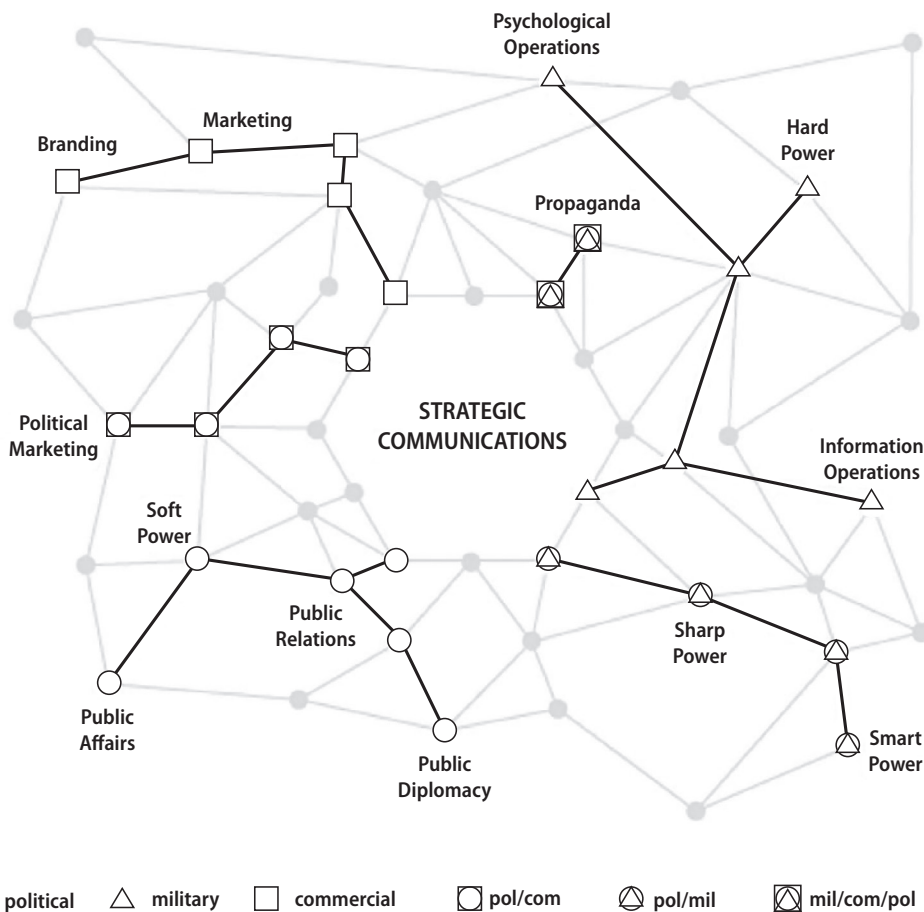
A stratégiai kommunikációt 2015-ben legalább öt fontos területről eredeztetik: ide érhető az üzleti élet, csakúgy, mint az akadémiai (kutatási) szféra, továbbá a kormányzati terület és a nem kormányzati szervezetek is *non-governmental organization* – NGO), de a média világot sem szabad kifejezéstől elválni a kifejezés eredetét kutatva.¹¹ Az elmúlt években a kifejezés „divatossá”, azaz felkapottá vált, amiben nagy szerepet játszhatott az, hogy a felsorolt területek és azok szereplői igyekeztek azt saját tartalommal megtölteni, ha úgy tetszik, olyan megközelítést alakítottak ki és alkalmaztak, amely a legmegfelelőbbnek bizonyult számukra. E publikáció alkotásakor (2021 januárjában) a már korábban említett NATO Stratégiai Kommunikáció Kiválósági Központ (*NATO Strategic Communications Centre of Excellence*) tudományos kiadványai (például kézikönyvként megjelentetve) által ismertetett kiindulási pontok alapján már a stratégiai kommunikáció „univerzumáról” is beszélhetünk (1. ábra).

⁸ Zaharna (2010) i. m. 1–2.

⁹ Council on Foreign Relations: *The U.S. War in Afghanistan 1999–2020*.

¹⁰ Farwell (2012) i. m. 28.

¹¹ Young Joon Lim: *Theorizing Strategic Communication in Parsimony from the U.S. government perspective. KOMÉ – An International Journal of Pure Communication Inquiry*, 3. (2015), 1. 2.

1. ábra: A stratégiai kommunikáció univerzuma 2019-ben

Forrás: Leonie Hayden: Improving NATO Strategic Communications Terminology. *NATO Strategic Communications Centre of Excellence*, 2019. június 9.

A fenti ábrán jól látható, hogy a politikai, katonai területek találkozásáról beszélhetünk oly módon, hogy azokban megjelennek olyan speciálisnak mondható szakterületek, mint a politikai marketing, a propaganda, a pszichológiai (lélektani) hadviselés/műveletek, vagy akár a nemzetközi erőterben történő hatalomgyakorlás puha vagy kemény eszközei. Az előbb felsoroltak pedig jelentős állami erőfeszítéseket igényelnek.

A szerző által eddig elvégzett irodalomkutatás és feltárt értelmezési kísérletek alapján a témakör holisztikus, azaz rendszerszemléletű megközelítése tekinthető indokoltnak, ideértve más multi- és interdiszciplináris tudományterületek bevonását is a tudományos vizsgálódásba.

2.3. Saját definiálási kísérlet

E sorok szerzője szerint a *stratégiai* kommunikáció alatt a tudatos információközlés olyan formáit, továbbá módjait és eszközeit ért(het)jük, amelyek egy adott vagy általunk meghatározott célközönség számunkra kedvező viselkedésformái (magatartásai) elérésére irányulnak, és magukon hordozzák a stratégiai gondolkodás legfontosabb jellemzőit. Ennél a pontnál azonban meg kell említenünk a kanadai filozófus, Herbert Marshall McLuhan¹² (1911–1980) jóval a korát megelőzően 1967-ben tett és a kommunikációelméletre rendkívül nagy hatást gyakorolt híres mondatát, amely szerint „A médium maga az üzenet”. Ez azt jelenti, hogy bizonyos kommunikációs formákban nem maga az üzenet tartalma a fontos, hanem annak hordozója, más megközelítésben az, amin vagy amivel azt közvetítik. Ilyen közvetítő „eszköz” vagy médium pedig – jellegénél fogva – a haderő is lehet, és eseteként az is. Gondoljunk csak arra az üzenetre, amelyet egy repülőgéphordozó-csoportosítás megjelenése jelent adott térségben! De ide sorolható az úgynevezett pilóta nélküli eszközök, azaz a „drónok” alkalmazása is.

3. Állam, biztonság, kommunikáció

A választott téma szempontjából fontosnak tekinthető továbbá az állam, a biztonság, valamint a kommunikáció fogalmainak és tartalmának tisztázása, az egymáshoz való viszonyuk bemutatása.

3.1. Az állam meghatározása

Az állam fogalmának, jellemzőinek meghatározásakor sokféle megközelítéssel találkozhatunk, amelyek közül tárgyalt témánk szempontjából talán az alábbiak tekinthetők a legjobb kiindulópontnak: „az állam olyan hatalmi intézmény, amely egy adott területen élő népesség felett szuverenitással rendelkezik”;¹³ „az állam olyan szervezet, mely a legális fizikai kényszeralkalmazás legitim monopóliumával bír”.¹⁴

Az előbb említett fogalmi megközelítések kétségtelenül feltételeznek valamiféle együvé tartozást, amelyet társadalomként vagy akár csoportként is leírhatunk. Ezek mindegyikére találhatunk számos szociológiai és szociálpszichológiai példát vagy jellemzőt. Ezek közül szembetűnők és nagy jelentőséggel bírnak azok az eljárások, eszközök, amelyek az adott entitás által különösen fontosnak tartott létfontosságú

¹² McLuhan említésekor még meg kell jegyeznünk a hasonlóan fontos olyan további megközelítéseit, mint „a globális falu”, amelynek a lényege az, hogy az elektronikus kommunikációs technológiák fejlődésével a világ oly mértékben vált és válhat összekötötté vagy picivé, mint egy falu, amelyben az emberek gyorsan kommunikálnak, és minden eseményről szinte azonnal értesülnek. Jelen tanulmány szerzője szerint az internet létrejöttével és működtetésével ez a vízió megvalósultnak tekinthető. Az említett kanadai gondolkodóhoz köthető az úgynevezett „Gutenberg-galaxis” kifejezés is, amely alatt a 15. században a könyvnyomtatás elterjedésével az ismeretközlés által indukált jelentős kultúrtörténeti változásokat érthetjük.

¹³ Takács Péter: Az állam fogalma. In Smuk Péter (szerk.): *Alkotmányjog I. Alkotmányos fogalmak és eljárások*. Győr, Universitas Győr, 2015.

¹⁴ Takács (2015) i. m.

célok (például alkotmányos rend megőrzése, terület védelme, bizonyos erőforrások, természeti kincsek stb.) elérésére, azok megtartására vagy épp védelmére szolgálnak.¹⁵

3.2. A biztonság meghatározása

A biztonság meghatározásakor azonban azt állapítják meg, hogy „bár a biztonságnak nincs általánosan elfogadott definíciója, azok a nemzetközi szervezetek, amelyeknek Magyarország tagja, a biztonság fogalmát valamennyien szélesen értelmezik, s megkülönböztetik a biztonság katonai, politikai, gazdasági, környezeti és társadalmi dimenzióját. A biztonság katonai dimenziójának alapkérdése az állam katonai biztonsága, a politikai dimenzió az állam stabilitása, az állam erőszak-monopóliumának biztosítása, a gazdasági dimenzió az ország gazdaságának stabilitása, a környezeti dimenzió az ország környezet fenntarthatósága, a társadalmi dimenzió az ország társadalmi csoportok és az egyén biztonsága.”¹⁶ Ugyanitt állapítják meg az előbb hivatkozott műben, hogy „a biztonság legáltalánosabban a veszély és fenyegetés hiányát, illetve a veszély és a fenyegetés elhárításának képességét jelenti”.¹⁷

3.3. Az állam biztonságához kapcsolható legfontosabb kommunikációs kiindulási pontok és kérdések

A világszerte elismert brit történész Arnold Joseph Toynbee (1889–1975) is kifejti, hogy a történelem során az egyes államok külön rendszereket és erőfeszítéseket hoztak létre annak érdekében, hogy létezésük, működésük előnyeit kik élvezhetik, és kik nem. Ennek egyértelműsítésében pedig a haderőnek fontos szerepe van.¹⁸

A fenti területek összekapcsolásával juthatunk el a kommunikáció egyes vonatkozó kérdéseire.

1. Hogyan juttattja el (közli) az adott csoport/társadalom/állam mások és önmaga számára vitathatatlanul egyértelműen az adott entitás által különösen fontosnak tartott különös, létfontosságú célokat?
2. Melyek azok, amelyek történelmük, identitásuk és kultúrájuk szempontjából központi jelentőségűek?
3. Hogyan gondolkodnak arról, és hogyan döntenek róla, hogy bizonyos jelenségek veszélyt jelentenek az említett célok vagy erőforrások biztonságára, életképességére vagy kizárólagosságára nézve?
4. Hogyan döntenek arról, hogy mikor, hol és milyen nyilvánvaló fenyegetések indokolják az adott védekezés alkalmazását?
5. Hogyan ismerik fel és értékelik az erőhasználat hatásait?¹⁹

¹⁵ Hamilton Bean – Bryan C. Taylor (szerk.): *The Handbook of Communication and Security*. Routledge, 2019. 1.

¹⁶ Kladek András – Kuti Ferenc: *Közigazgatási szakvizsga. Kül- és biztonságpolitikai ágazat*. Jegyzet. Budapest, NKE, 2015. 115.

¹⁷ Kladek–Kuti (2015) i. m. 115.

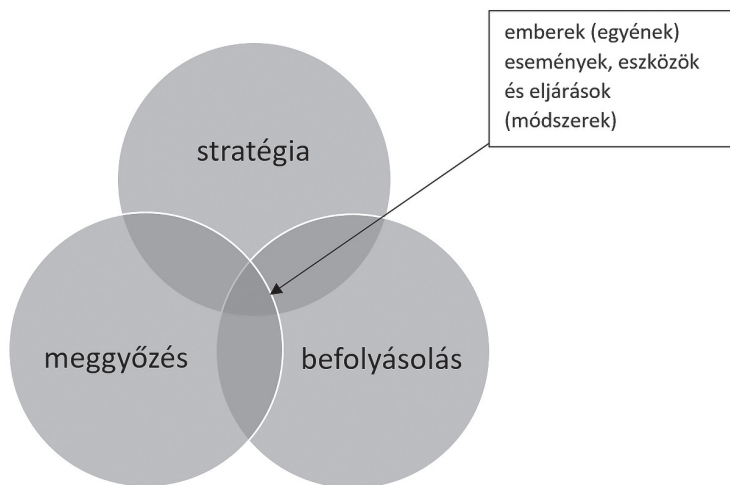
¹⁸ Arnold Toynbee: *A study of history*. Oxford University Press and Thames and Hudson Ltd., 1972. 288.

¹⁹ Bean–Taylor (2019) i. m. 1–2.

4. A stratégiai kommunikáció bemutatása néhány példa segítségével

A fogalmi megközelítések és a témakör eddigi vizsgálata során a szerző megközelítésében a befolyásolás és meggyőzés, valamint a stratégiai gondolkodás eddigi metaszempontjaiban meghatározhatók és nyomon követhetők olyan emberek (egyének), események, eszközök és eljárások (módszerek), amelyek bemutatásával a tárgyalt témakör jobban értelmezhető, és új tudományos eredményeket határozhatunk meg, valamint új kutatási irányokat jelölhetünk ki.

A 2. ábra ennek lényegét mutatja be.

2. ábra: A stratégiai kommunikáció egyes meghatározó elemei és azok metszéspontja

Forrás: a szerző szerkesztése

A kommunikáció az emberi érintkezés minden területén jelen van, s ez a megállapítás vonatkozik az interakciók olyan sorozatára is, amelyeket az egyes háborúk vagy a hadviselés egyes formái is magukban foglalnak. A katonai gondolkodók – és az elmúlt évtizedekben egyre több, a témában jártas civil szakértő, politikai és katonai tanácsadó is – hosszú idő óta foglalkoznak a hadviselés egyes törvényszerűségeinek megállapításával, a vonatkozó összefüggések feltárásával. Az elmúlt évezredek során elkészült, a fenti témakörrel foglalkozó írásművek szinte mindegyike két fő kérdésre keresi a választ: hogyan kerülhető el a fegyveres összeütközés, illetve – amennyiben erre mégis sor kerül – hogy érhetőek el a kitűzött célok, hogyan ragadható meg és fejleszthető ki a siker?

A kommunikációt a katonai vezetés és irányítás szempontjából vizsgálva az is megállapítható, hogy annak központi kérdése – békében és háborúban egyaránt – az, hogy miként (milyen módon, milyen eszközökkel stb.) biztosítható és tartható fent az egymástól különálló/elkülönült elemek (ezek lehetnek különböző méretű egységek, de akár technológiai eszközök is) közötti kapcsolat.

4.1. Az ókortól a reneszánszig

Sunzi az i. e. 5. században élt kínai hadvezér, akinek valós tapasztalatokon nyugvó hadtudományi gondolatai a mai napig is rendkívül jelentős hatással bírnak, kifejtette: „[...] ezért aki száz csatában száz győzelmet arat, még nem a jók legjobbika. A jók legjobbika küzdelem nélkül hódoltatja meg az ellenséges sereget”.²⁰ Magyarán arra a kérdésre is keresnünk kell a választ, hogyan lehet elérni azt, hogy az ellenség (vagy a szemben álló fél) ne kezdjen fegyveres cselekménybe, de az egyúttal annak legyőzését, vagy magatartásának számunkra kedvező irányba történő elmozdítását is jelentse? Ebben a tekintetben pedig nagy jelentőséggel bírhatnak az egyes befolyásolási és meggyőzési eljárások és módszerek.

A kínai hadtudományt tanulmányozva juthatunk el ahhoz a felismeréshez, amely sajátos „stratégiai kommunikációs komplexumként” értelmezhető: a kínai nagy fal (3. ábra) különböző hosszúságú elemekből álló, de mindösszesen 21 196 kilométer hosszú katonai erődítményrendszer,²¹ amely nemcsak füst- és fényjelzésekből álló kommunikációs jelzőrendszerként, hanem védelmi célból is épült. Tárgyalt témánk szempontjából különösen kiemelendő annak elrettentési és megtévesztési funkciója is!

3. ábra: A kínai nagy fal Pekingtől északra található részletei 2016-ban

Forrás: a szerző által készített fotó

²⁰ Sunzi: A hadviselés törvényei. (Ókínai nyelvű eredetiből fordította Tokaji Zsolt). In Tokaji Zsolt – P. Szabó Sándor (szerk.): *A kínai hadtudomány klasszikusai*. Budapest, Dialóg Campus, 2018. 35.

²¹ China's Great Wall Found to Measure More Than 20,000 Kilometers. *Bloomberg News*, 2012. június 5.

Sunzi kortársa, a görög történetíró, Hérodotosz (i. e. 5. század) a görög–perzsa háborúkat tárgyaló művében számos utalást tesz a kommunikáció jelentőségére az egyes konfliktusok kialakulását vagy épp elkerülését magyarázva:

„[...] Alüattész pedig mihelyt emberei meghozták a hírt Delphoiból, tüstént követet küldött Milétozszba; Fegyverszünetet akart kötni Thraszübulossal meg a milétozsiokkal arra az időre míg felépítetteti a templomot. A követ tehát elindult Milétozszba. Thraszübulosz azonban, aki már ismerte a körülményeket és Alüattész szándékát, a következőket eszelte ki: összehordatta a piactérre mindazt az élelmiszert, ami az ő és a polgárok birtokában volt a városban, és meghagyta a milétozsioknak, hogy mihelyt jelt ad rá, mindnyájan kezdjenek enni-inni, mulatozni. Ezt azért tervelte ki és parancsolta meg Thraszübulosz, hogy a szardiszi követ lássa a felhalmozott sok élelmiszert és a jókedvű embereket és ilyen hírrel térjen vissza Alüattészhez. Így is történt: a követ mindezt látta és miután Thraszübulosznak átadta a líd király üzenetét visszatért Szardiszbba. Értésüléseim szerint Milétoz csakis ennek köszönhette a kibékülést. Alüattész ugyanis abban reménykedett, hogy Milétozban nagy az élelem hiány, nincs gabona, nagy a nyomor; a Milétozsból visszatérő követ pedig éppen az ellenkezőjét jelentette annak, amit ő elképzelt. Ezután megtörtént a kibékülés a két uralkodó barátságot és szövetséget kötött egymással. Alüattész egy templom helyett kettőt emeltetett Asszészoszbban és betegségéből felépült. Így zajlott le Alüattész háborúja a milétozsiak és Thraszübulosz ellen.”²²

A meggyőzés és befolyásolás további fontos példájaként említendő Nagy Sándor, azaz III. Alexandrosz makedón király (i. e. 356 – i. e. 323), aki hódításai során, egyrészt saját hatalma megtartására, másrészt a birodalma egysége fenntartására alkalmazta az úgynevezett szuszai (susai) menyegzőt mint eszközt a befolyásolásra és meggyőzésre i. e. 324-ben.²³ Egyes szakértők úgy tekintenek e tetteire – sok más cselekedete mellett –, mint a propaganda egyik korai megnyilvánulására.²⁴ Történelmi és szakmai okokból érdemes ugyanakkor kritikával illetni azt, hogy Nagy Sándor e tette valóban a propagandához sorolható-e, vagy sem.

Az ókor máig ható nagy tudományai közül nem mehetünk el szó nélkül a filozófia mellett, amelynek mind gondolatiságához, mind meghatározó személyiségeihez számos, a meggyőzéshez és befolyásoláshoz köthető példát találunk.

A filozófiához mint „minden tudományok igazi szülőanyjához”²⁵ sorolandó például a görög Platón (i. e. 427 körül – i. e. 347), aki nemcsak ideái miatt, hanem híres barlang-hasonlata²⁶ okán is kapcsolható a meggyőzéshez és befolyásoláshoz. Továbbá különösen fontosnak tarthatjuk tárgyalt témánk szempontjából a Szókratész védőbeszédet tartalmazó dialógusát, amellyel a beszéd stratégiai aspektusait mutatja be számunkra, mintegy így nyitva teret a retorikának, azaz a szónoklattannak (ékesszólásnak).

Az ugyancsak görög Arisztotelész (i. e. 385 körül – i. e. 323) pedig művei révén arra hívta fel figyelmünket, hogy a tudományok és művészetek alapvetően mind meggyőzésre

²² Hérodotosz: *A görög–perzsa háború. /Részletek/*. Budapest, Gondolat, 1967. 11.

²³ A susai menyegző. *WaybackMachine*.

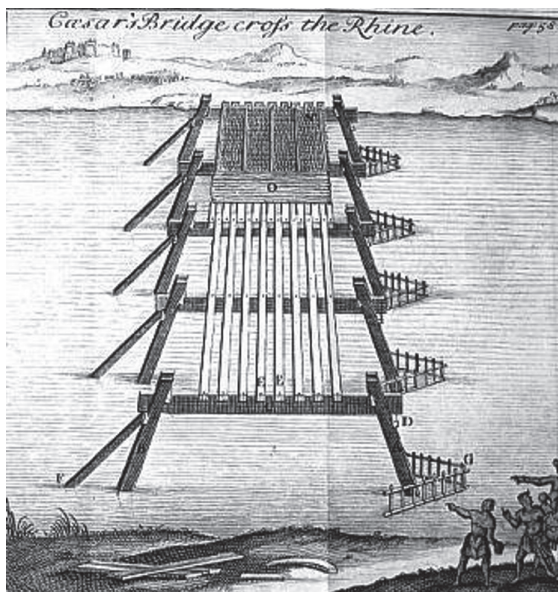
²⁴ Lásd Garth S. J. Jowett – Victoria J. O’donnell: *Propaganda & Persuasion*. London, SAGE Publications Ltd., 2019. 178.

²⁵ Marcus Tullius Cicero római író, filozófus és politikus (i. e. 79 – i. e. 51) híres mondása: „Philosophia vero omnium mater artium.”

²⁶ Lásd http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mmi.elte.hu/szabadbolcseszett/mediatar/bevezetes_a_gorog_bolcseszettbe/platon_barlanghasonlat.html

töreksenek. A római Cicero (i. e. 79 – i. e. 51) filozófiai és politikai tevékenysége pedig a beszéd és a tettek egységét közvetíti felénk. Az ugyancsak híres római szónok és író, Marcus Fabius Quintilianus (i. sz. 35/40 körül – i. sz. 96) a beszéd kettős jellegét hangsúlyozta, egyrészt mint a retorikát „bene dicendiként” leírva, másrészt azt a kard példáján (amelynek sikeres használatához szaktudás kell) keresztül bemutatva.

Az ókori nagy birodalmak szinte mindegyike büszkélkedhetett komoly és a vizsgált témánkhöz kapcsolódó haditechnikai erőfeszítésekkel. Közülük, kiemelve és Európa felé fordítva figyelmünket, nem mehetünk el szó nélkül a Római Birodalom mellett. A stratégiai kommunikáció már korábban említett azon elemére utalva, amely Sunzi gondolatait tükrözi számunkra, a győzelem kivívására vonatkoztatva fegyveres összeütközés nélkül és rendkívül jelentős haditechnikai szaktudást igényelt, példaként kell említenünk Caius Julius Caesar (i. e. 100–44) két, viszonylag jól dokumentált, fából készült hadihídját, amelyeket az i. e. 55. és i. e. 53. években építtetett. Mindkét híd a Rajnán vezetett át, és a gallok elleni háborút szolgálta. Szerkezetéről leginkább Caesar saját – harmadik személyben megfogalmazott – feljegyzéseiből meríthetünk információt (*Commentariorum Caii Julii Caesaris de Gallico Bello, Liber IV*).²⁷

4. ábra: Julius Caesar hidja, Leoni (1742) ábrázolásában

Forrás: Láng (s. d.) i. m.

Tárgyalt témánk szempontjából pedig nem elhanyagolható tény, hogy „Caesar mindazt elérte, amiért átvezette seregét a Rhenuson: ráijesztett a germánokra, megbüntette a sugambereket, véget vetett az ubiusok sanyargatásának”.²⁸

²⁷ Láng Elemér: Hidakról, földrajzi-történeti áttekintés. I. rész: őskor és a nagy birodalmak kultúrái. *Fatáj online*.

²⁸ Iulius Caesar feljegyzései a gall háborúról, a polgárháborúról. Lásd <https://mek.oszk.hu/05000/05020/05020.htm>

A középkorhoz érkezve Hippói Szent Ágoston (Aurelius Augustinus) (Thagaste, Észak-Afrika, 354. november 13. – Hippo Regius, 430. augusztus 28.) teológiai és bölcséleti munkássága az ékesszólás fontosságát és jellemzőit tárja elénk.²⁹

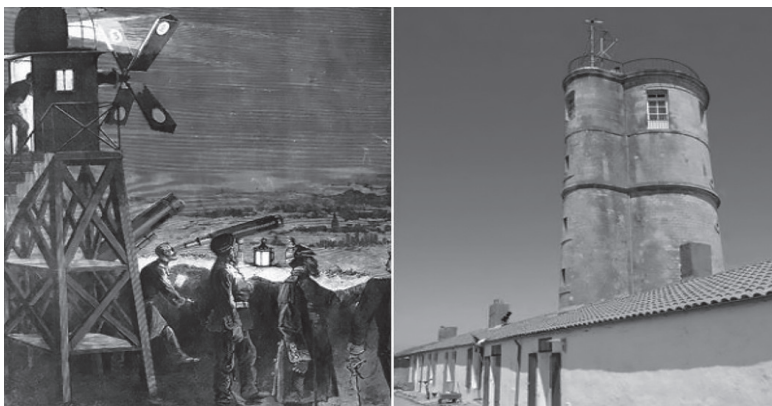
A reneszánsz időszakának számunkra kiemelendő nagyhatású alkotója Francesco Petrarca (Arezzo, 1304. július 20. – Arquà, 1374. július 19.), aki tevékenységével újraértelmezte a retorika és a filozófia egységét.

A könyvnyomtatást feltaláló német Johannes Gutenberg (Mainz, 1400 k. – Mainz, 1468. február 3.) pedig forradalmat indított el a kommunikációban, amelyhez – stratégiai értelemben is – annak a Luther Mártonnak (Eisleben, 1483. november 10. – Eisleben, 1546. február 18.) a tette mérhető, aki a búcsúcédulák elleni tiltakozása jeléül 1517. október 31-én a wittenbergi Schlosskirche (Vártemplom) kapujára szögezte 95 tételét.

4.2. Napóleontól az I. világháborúig

A történelmi előzményeket egybevetve és a háborúk kialakulásának okait vizsgálva jutunk el Carl von Clausewitz, a 19. században élt porosz hadtudós azon, a francia forradalom kommunikációs eseményeihez is köthető megállapításához, amely szerint „a háború nem más, mint az állampolitika folytatása megváltozott eszközökkel”.

Az említett korszakot meghatározó napóleoni háborúk egyik legjelentősebb eredménye pedig az lett, hogy a politikai elit döntéseit a későbbiek során egyre inkább a tömegek határozták meg, és azok végrehajtását a társadalom és a gazdaság egészének bevonásával, más szóval élve „totálisan” valósították meg. Napóleonnál maradván mindenképp említést kell tennünk egy olyan kommunikációs technikai fejlesztéséről, amely őt – politikai és katonai értelemben véve is – jelentős stratégiai előnyökhöz juttatta.³⁰

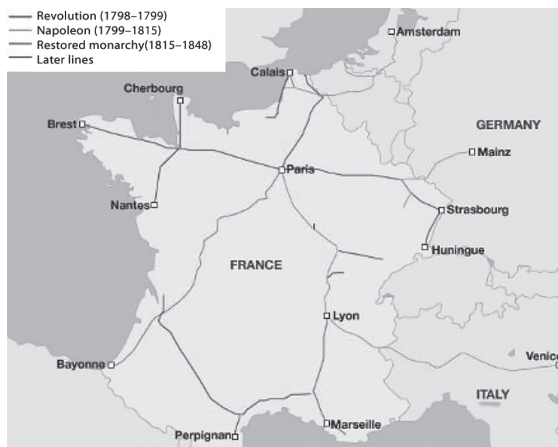
5. ábra: Szemaforjelzéseket megfigyelő személyek és még létező szemaforállomás fotója

Forrás: Modern távközlési technika segítette Napóleont. *Múlt-Kor* (2013) i. m. ugyanis „a napóleoni szemafor volt a világ első távíróhálózata, amely az üzeneteket a 19. század eleji Franciaországon soha nem látott sebességgel továbbította”.³¹

²⁹ Lásd például *A keresztény tanításról* című művét.

³⁰ Modern távközlési technika segítette Napóleont. *Múlt-Kor*, 2013. június 21.

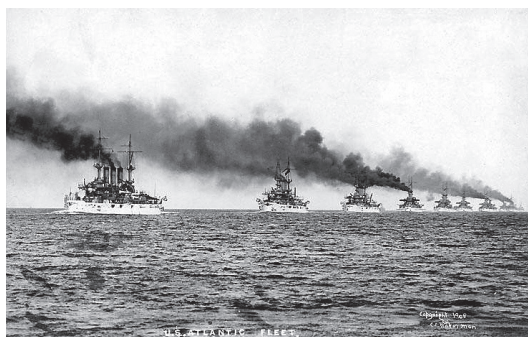
³¹ Modern távközlési technika segítette Napóleont. *Múlt-Kor* (2013) i. m.

6. ábra: A szemaforhálózat térképe
 Forrás: Modern távközlési technika segítette Napóleont. *Múlt-Kor* (2013) i. m.

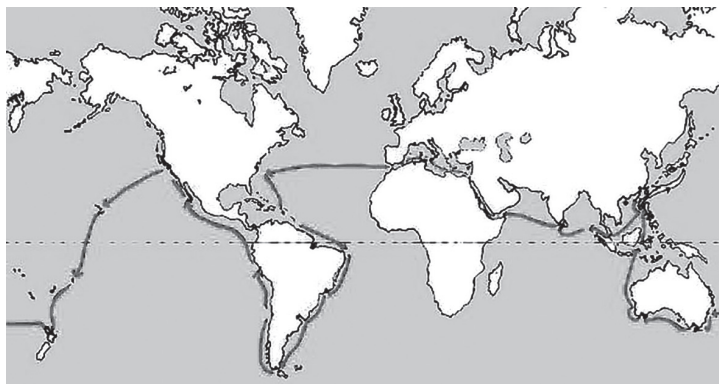
4.3. Példák a 20. századból

Történelmi és hadtudományi szempontból is elfogadottnak tekinthető, hogy az I. világháború drámai változásokat hozott a haditechnikai eszközök fejlesztésében és alkalmazásában. Kitörését megelőzően már forradalmi változások zajlottak a stratégiai kommunikációt illetően is. Ennek egyik jól dokumentált példája az úgynevezett Nagy Fehér Flotta felállítása és alkalmazása, amelyet 1907-ben Theodore Roosevelt indított 1909-ig tartó útjára. A 16 csatahajóból és más kísérőhajókból álló tengeri csoportosítás fő célja olyan erődemonstráció volt, amely az ekkor már egyre inkább világhatalmi tényezővé váló Amerikai Egyesült Államok katonai képességeit és nagyhatalmi befolyásgyakorlását hivatott demonstrálni.³²

7. ábra: A Nagy Fehér Flotta útjára indul 1907-ben
 Forrás: Mark McKinley (s. d.) i. m.

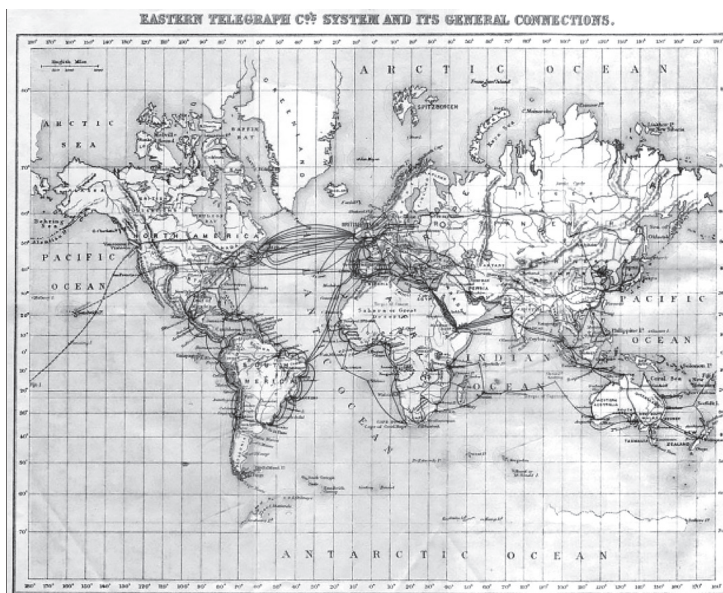
³² Mark McKinley: Cruise of the Great White Fleet. *Naval History and Heritage Command*, s. d.

8. ábra: A Nagy Fehér Flotta útvonala 1907–1909 között

Forrás: http://freepages.rootsweb.com/~camorris/military/gwffleet/gwf_route.html

Az I. világháborút megelőzően robbanásszerű fejlődés zajlott a kommunikációs eszközök fejlődésében is (lásd telegráf, rádió, telefon), ami magával hozta az óceánok és tengerek alatt húzódó kommunikációs kábelek kialakításának és működtetésének égető igényét is.

9. ábra: Az óceánok és tengerek alatt húzódó kommunikációs összeköttetést biztosító kábelek 1901-ben

Forrás: <https://blogthinkbig.com/wp-content/uploads/Cables-Submarinos-mundiales-1901.jpg>

Ez nemcsak elképzelhetetlen változásokat hozott a korábbiakhoz képest az emberiség idő- és térfelfogásában, hanem jelentős mértékben hatott a vonatkozó

stratégiai erőfeszítésekre és gondolkodásra is. Ezek létezését és működését megakadályozandó, így stratégiai kommunikációs hátrányba hozva annak működtetőit, szinte azonnal célponttá váltak a szemben álló felek számára. Ennek eseményeit dolgozta fel az amerikai Harvard Egyetem egyik oktatója, Jonathan Reed Winkler a *Nexus: Strategic Communications and American Security in World War I.* című könyvében.³³

Az I. világháború talán legfontosabb, témánkat illető eredményei azok az állami erőfeszítések, amelyek a propaganda mint a stratégiai kommunikáció egyik módszere előtérbe kerülését jelentették.

A második világhégest követően, a hidegháborút a „nukleáris” narratíva jellemezte, amely az amerikai és szovjet szembenállásban a végső katonai összecsapást és az elbukás lehetőségét vizionálta. Jól példázza ezt a gondolkodást az úgynevezett Daisy-reklám, amely bár az 1964-es amerikai elnökválasztási kampányban szerepelt, mégis jól mutatja az akkoriban uralkodó hidegháborús retorika mindenhatóságát. Témánkhöz kapcsolódik Matus János kiváló cikke, amelyben a szerző megállapítja, hogy „a szovjet-amerikai kapcsolatokban jelen levő és kölcsönösen ható téves percepciók a valóságosnál kölcsönösen negatívabb képet vetítenek egymásról, ez vezetett az ellenségképek kialakulásához.”³⁴

Ugyanakkor az említett időszakban zajló kisebb méretű (háborús küszöb alatti) összecsapások és az úgynevezett helyi vagy kisháborúk tapasztalatai rámutattak arra a tényre, hogy a háborús politikai célkitűzések a közvélemény folyamatos támogatása nélkül nem valósulhatnak meg. A vietnámi háború elvesztését például gyakran a társadalmi támogatottság hiányában, illetve a háború menete során kialakult erőteljes hazai és nemzetközi tiltakozás számlájára írják.

A 2001. szeptember 11-én lezajlott támadásokat követő terrorizmus elleni küzdelemben³⁵ a katonai műveleteken kívül – amelyeknek jelentős részét már felkelés ellenes műveleteknek (*Counterinsurgency* – COIN) nevezünk – egyre jelentősebbé váltak azok az eljárások, amelyek az adott lakosság „szívének és szellemének megnyerésére” irányultak.³⁶

A fenti nagyon rövid és szinte csak a csomópontokra történő rátekintés nem lehet teljes annak említése nélkül, hogy

- az 1990-es évek elejétől zajlott háborúban – például az 1990–91-es Öbölháború – a kommunikációs, információs és precíziós technológiák használatával egyes szakértők szerint forradalom zajlott a hadviselésben (*Revolution in Military Affairs* – RMA), s ezek permutációit sorolták be például a hálózat-központú hadviselés, vagy a hatás alapú műveletek sorába;³⁷

³³ Jonathan Reed Winkler: *Nexus: Strategic Communications and American Security in World War I.* Cambridge, Massachusetts, London, England, Harvard University Press, 2008.

³⁴ Matus János: A szovjet-amerikai kapcsolatok politikai-pszichológiai összetevői. *Külpolitika*, 15. (1988), 3. 61.

³⁵ Eltérő narratíva fedezhető fel az amerikai „Global War on Terror” (A terror elleni globális háború) és az európai „Fight Against Terrorism” (Harc a terrorizmus ellen) kifejezések fenomenológiai és szemiotikai megközelítésében.

³⁶ „Winning hearts and minds.” A kifejezésből kiértezhető az erőteljes katonai konnotáció, amely véleményem szerint nem túl szerencsés egy olyan területen, ahol a katonai jelenlét jelentős. *Counterinsurgency*, FM 3-24, *MCWP 3-33.5 Headquarters, Department of the Army, Washington, DC, 15 December 2006.

³⁷ H. R McMaster: On War: Lessons to be Learned. *Survival*, 50. (2008), 1. 19–20.

- az elmúlt években előtérbe került az úgynevezett negyedik generációs hadviselés elmélete, amelynek mezsgyéjén a szakértők már az ötödik generáció kapcsán azt vizionálják, hogy a jövőben olyan stratégiai változások történnek, amelyekben „az információs műveletekkel támogatott katonai hadjáratok zajlanak, melyeket gerilla és terrorista támadások egészítenek ki”;³⁸
- az elmúlt évszázadokban, de különösen az elmúlt évtizedekben a tele- és infokommunikációs eszközök fejlődését tanulmányozva a „célpont-fegyver-platform” jelleg párhuzamosan jelenik meg napjaikban;³⁹
- a nemzetközi kapcsolatok egyes szereplői – köztük különösen az Iszlám Állam Kalifátusa elnevezésű terrorszervezet, de akár Oroszország is – előszeretettel használta/használja a hibrid hadviselésben és a hibrid médiában rejlő lehetőségeket stratégiai célkitűzései elérésére;
- az adott helységben, szűk harcászati területen mozgó (járőröző) kis létszámú alegységek (raj, szakasz, de akár pár fő is) komoly stratégiai hatást tudnak kiváltani az úgynevezett „stratégiai tizedes”⁴⁰ jelenségének felismerésével;⁴¹

5. Összegzés

Zárásként elmondható, hogy az állam és a haderő sajátos és hatékony egységet alkothatnak a stratégiai kommunikáció eredményes megvalósításában, azonban eredményességük (hatékonyságuk) mérése megkérdőjelezendő.

Ez a publikáció „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-5-NKE-108 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával, és az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült készült”.

³⁸ Somkuti Bálint: *A negyedik generációs hadviselés – az érdekérvényesítés új lehetőségei*. PhD-értekezés. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztviselőképző Kar, Hadtudományi Doktori Iskola, 2012. 90.

³⁹ Thomas Rid: *Small wars and telecommunication*. In *The Ashgate research companion to modern warfare*, Routledge, 2010. 446–447. idézi: Németh József Lajos: *A (stratégiai) kommunikáció és a háború kapcsolata napjainkban*. *Hadtudomány*, (2013), 1–2. 130.

⁴⁰ „A stratégiai tizedes korszaka itt van. A mai katonának profinak kell lennie a hadviselésben, de ehhez illeszkednie kell politikai és médiaérzékenységnek is.” Peter Leahy ausztrál dandártábornok nyilatkozata 2002. október 18-án. In: Major Lynda Liddy: *The Strategic Corporal*. *Australian Army Journal*, 2. (2004), 2. 139–148.

⁴¹ Az olvasónak könnyen az lehet az érzése, hogy a szerző *A tizedes meg többiek* című, Sinkovits Imre főszereplésével 1965-ben készült fekete-fehér, a II. világháborúban játszódó magyar vígjátékra gondol, de ez nem így van. Bár a modern „stratégiai tizedes” megközelítésnek nincs köze a filmhez, végigtekintve a főszereplő kalandjain, mégis találhatunk hasonlóságokat a helyi szituációk és a jóval magasabb szintű események viszonyában.

Felhasznált irodalom

- A susai menyegző. *WaybackMachine*. Online: https://web.archive.org/web/20100830150045/http://hellenizmus.repeta.hu/a_susai_menyegzo
- Bean, Hamilton – Bryan C. Taylor (szerk.): *The Handbook of Communication and Security*. Routledge, 2019.
- China's Great Wall Found to Measure More Than 20,000 Kilometers. *Bloomberg News*, 2012. június 5. Online: www.bloomberg.com/news/articles/2012-06-05/china-s-great-wall-found-to-measure-more-than-20-000-kilometers
- Council on Foreign Relations: *The U.S. War in Afghanistan 1999–2020*. Online: www.cfr.org/timeline/us-war-afghanistan
- Counterinsurgency, FM 3-24, *MCWP 3-33.5 Headquarters, Department of the Army, Washington, DC, 15 December 2006.
- Farwell, James P.: *Persuasion and power: The Art of Strategic Communication*. Washington DC, Georgetown University Press, 2012.
- Hayden Leonie: Improving NATO Strategic Communications Terminology. *NATO Strategic Communications Centre of Excellence*, 2019. június 9. Online: <https://stratcomcoe.org/publications/improving-nato-strategic-communications-terminology/80>
- Hérodotosz: *A görög–perzsa háború. /Részletek/*. Budapest, Gondolat, 1967.
- Jowett, Garth S. J. – Victoria J. O'donnell: *Propaganda & Persuasion*. London, SAGE Publications Ltd., 2019.
- Kladek András – Kuti Ferenc: *Közigazgatási szakvizsga. Kül- és biztonságpolitikai ágazat*. Jegyzet. Budapest, NKE, 2015. Online: <http://m.ludita.uni-nke.hu/reposztorium/bitstream/handle/11410/10222/K%C3%B6zigazgat%C3%A1si%20szakvizsga%20K%C3%BCI%20%C3%A9s%20biztons%C3%A1gpolitikai.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Láng Elemér: Hidakról, földrajzi-történeti áttekintés. I. rész: őskor és a nagy birodalmak kultúrái. *Fataj online*. Online: www.fataj.hu/2011/03/087/LangElemer_Hidakrol_1.PDF
- Liddy, Major Lynda: The Strategic Corporal. *Australian Army Journal*, 2. (2004), 2. 139–148. Online: <https://smallwarsjournal.com/documents/liddy.pdf>
- Lim, Young Joon: Theorizing Strategic Communication in Parsimony from the U.S. government perspective. *KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry*, 3. (2015), 1. 1–15. Online: <https://doi.org/10.17646/KOME.2015.11>
- Matus János: A szovjet-amerikai kapcsolatok politikai-pszichológiai összetevői. *Külpolitika*, 15. (1988), 3. 53–69.
- McKinley, Mark: Cruise of the Great White Fleet. *Naval History and Heritage Command*, s. d. Online: www.history.navy.mil/research/library/online-reading-room/title-list-alphabetically/c/cruise-great-white-fleet-mckinley.html
- McMaster, H. R.: On War: Lessons to be Learned. *Survival*, 50. (2008), 1. 19–30. Online: <https://doi.org/10.1080/00396330801899439>
- Modern távközlési technika segítette Napóleont. *Múlt-Kor*, 2013. június 21. Online: https://mult-kor.hu/20130621_modern_tavkozlesi_technika_segitette_napoleont

- Németh József Lajos: A stratégiai kommunikáció interdiszciplináris megközelítésben. *Hadtudományi Szemle*, 12. (2019) 1. 167–174. Online: <https://doi.org/10.32563/hsz.2019.1.11>
- Németh József Lajos: A stratégiai kommunikáció (hadi)technikai vonatkozásai I. rész. *Haditechnika*, 54. (2020), 4. 13–16. Online: <https://doi.org/10.23713/HT.54.4.04>
- Németh József Lajos: A stratégiai kommunikáció (hadi)technikai vonatkozásai II. rész. *Haditechnika*, 54. (2020), 5. 15–19. Online: <https://doi.org/10.23713/HT.54.5.03>
- Németh József: 2001. szeptember 11. Egy vizsgálat anatómiája. *Hadtudomány*, 16. (2006), 3. 106–111. Online: http://mhtt.eu/hadtudomany/2006/3/2006_3_9.html
- Rid, Thomas: Small wars and telecommunication. In *The Ashgate research companion to modern warfare*. Routledge, 2010. 446–447. idézi: Németh József Lajos: A (stratégiai) kommunikáció és a háború kapcsolata napjainkban. *Hadtudomány*, (2013), 1–2. 130.
- Somkuti Bálint: *A negyedik generációs hadviselés – az érdekvényesítés új lehetőségei*. PhD-értekezés. Budapest, Nemzeti Közszerződési Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztviselőképző Kar, Hadtudományi Doktori Iskola, 2012. Online: <https://doi.org/10.17625/NKE.2012.019>
- Sunzi: A hadviselés törvényei. (Ókínai nyelvű eredetiből fordította Tokaji Zsolt). In Tokaji Zsolt – P. Szabó Sándor (szerk.): *A kínai hadtudomány klasszikusai*. Budapest, Dialóg Campus, 2018.
- Szak Andrea: *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Nemzeti Közszerződési Egyetem, 2012.
- Takács Péter: Az állam fogalma. In Smuk Péter (szerk.): *Alkotmányjog I. Alkotmányos fogalmak és eljárások*. Győr, Universitas Győr, 2015. Online: <http://real.mtak.hu/80661/2/Az%20%C3%A1llam%20fogalma%202014%20Gy%C5%91r%20.pdf>
- Toynbee, Arnold: *A study of history*. Oxford University Press and Thames and Hudson Ltd., 1972.
- Vajda Barnabás: *Egy szabad hang Kelet-Európában: A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt*. Dunaszerdahely, Nap, 2011.
- Winkler Jonathan Reed: *Nexus: Strategic Communications and American Security in World War I*. Cambridge, Massachusetts, London, England, Harvard University Press, 2008.
- Zaharna, R. S.: *Battles to Bridges. US Strategic Communication and Public Diplomacy after 9/11*. Palgrave Macmillan UK, 2010. Online: https://doi.org/10.1057/9780230277922_2

Héregi Erika¹

A Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat hadkiegészítési lehetőségei különleges jogrendben

Possibilities of Military Augmentation of the Military National Security Service in a Special Legal Order

Absztrakt

A tanulmány a Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat (KNBSZ) különleges jogrendben történő hadkiegészítési lehetőségeit mutatja be. A szerző a KNBSZ – mint nemzetbiztonsági szolgálat – számára meghatározott speciális és általános katonai feladatok alapján csoportosítja az egyes főbb szakterületekhez igénybe vehető személyi állományt, illetve az esetleges gazdasági-anyagi szolgáltatásokra vonatkozó igényeket, valamint tájékoztatást ad az igényléséhez szükséges feladatokról. A tanulmány a terjedelem szükségessége miatt nem törekszik minden lehetséges szakterület felsorolására, valamint nem tárgya a speciális belső képzést igénylő feladatok személyi állományának kiegészítése, mivel különleges jogrend idején az ezen képzés végrehajtásához szükséges időtartam nem áll rendelkezésre.

Kulcsszavak: nemzetbiztonsági szolgálat, katonai igazgatás, különleges jogrend, hadkiegészítés

Abstract

This study presents the possibilities of the military augmentation available to the Military National Security Service (MNSS) in a special legal order. The author of this paper groups the personnel that can be deployed in the main areas of expertise based on the general military and special tasks carried out by the MNSS (as a National

¹ Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola, doktori hallgató – University of Public Service Doctoral School of Military Sciences, PhD student, e-mail: heregi.erika@hm.gov.hu

Security Service) and also the needs for possible economic and material services. We can get informed on the required tasks that are necessary for their application. Due to the narrow scope of this study we did not seek to list all possible areas of expertise nor intend to discuss the issue of the augmentation of the personnel to carry out tasks requiring special internal training as the time needed to complete this training is not available during special legal order.

Keywords: *national security service, military administration, special legal order, military augmentation*

1. Bevezetés

A KNBSZ különleges jogrendben a békeidőszaki feladatok mellett speciális feladatok végrehajtására is kötelezett. A különleges jogrendi feladatok nagyobb személyi állományt és a feladatok ellátásához szükséges eszközöket, szolgáltatásokat igényelnek. A nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény alapján a KNBSZ alapvető feladatai: a felderítés, az elhárítás, az információszerzés, valamint az ezzel kapcsolatos információelemzés és az elektronikus információbiztonság. A tanulmány megvizsgálja, hogy a felderítés-elhárítás és információszerzési feladatok végrehajtásához, az információelemzéshez, valamint egy katonai szervezet működéséhez alapesetben milyen civil szakmai végzettségű személyekre van szükség, majd elemzi, hogy egy katonai szervezetnek – amely bővítésre vagy megalakításra kerül – a speciális igényeket feltételezve milyen gazdasági-anyagi szolgáltatásra vonatkozó igényei merülhetnek fel.

A KNBSZ mint honvédelmi szervezet² – igénybevevőként – gazdasági-anyagi szolgáltatásra kötelezettektől működéséhez, gyakorlatiához, kiegészítéséhez szükséges anyagi javakat és szolgáltatásokat, valamint ingatlanokat és ingó dolgokat vehet igénybe.³ A hadkötelesek a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény 3. §-a alapján honvédelmi szervezeteknél is teljesíthetnek katonai szolgálati kötelezettséget, ez alapján a KNBSZ különleges jogrendi feladatai ellátásához szükséges békeidőszaki állományának kiegészítése – amennyiben üres beosztásai hadkötelessel is feltölthetőek – a katonai igazgatás által hadkötelesek behívásával is történhet.

A KNBSZ jelenlegi, személyi állomány kiegészítésére vonatkozó igénye nem nyilvános, ezért a szerző a hasonló feladatkörrel rendelkező külföldi titkosszolgálatok – az Amerikai Egyesült Államok által működtetett CIA⁴ (*Central Intelligence Agency*) és FBI⁵ (*Federal Bureau of Investigation*), valamint a német Bundesnachrichtendienst⁶ – interneten

² A honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény 13. § (1) bekezdés a) pontja és 80. § 13. pontja alapján.

³ A honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény 13. § (2)–(3) bekezdése.

⁴ Lásd www.cia.gov/careers/opportunities/job-fit-tool

⁵ Lásd www.fbi.gov/contact-us/field-offices/newyork/recruitment

⁶ Lásd www.bnd.bund.de/SiteGlobals/Forms/Suche/Karrieresuche_Formular.html?nn=1125946

közzétett megpályázható vagy megadott kvalitások által felkínált munkaköreit is megvizsgálva állította össze az opcionálisan felmerülő igényeket.

2. Felderítési, elhárítási és információszerzési feladatok támogatása

2.1. Tolmács, fordító, nyelvész

Az idegen nyelvű anyagok, valamint a kép- és hangfelvételek lefordításához a tolmács vagy felsőfokú nyelvvizsgálóval rendelkező személyek közül elsődlegesen az adott nyelvek vonatkozásában tolmács, szinkrontolmács és fordító, illetve megadott szakterületre vonatkozó szakfordító végzettséggel és szakmai gyakorlattal rendelkező hadkötelesek tervezésére lehet igény. Részt vehetnek a szervezet nemzetközi kapcsolattartásában, háttéranyagokat készíthetnek, valamint protokolláris feladatokat láthatnak el. A nyelvészek részt vesznek az idegen nyelvű szóbeli vagy írásbeli anyagok elemzésében, kiemelt szerepet játszanak az anyagok pszicholingvisztikai értékelésében. Feladatuk végrehajtásához szükséges a kulturális sajátosságok ismerete.

2.2. Jeltolmács

A jeltolmács segítségével megfejthető egy jeleléssel végrehajtott kommunikáció, vagy szájról olvasással megfejthető egy olyan beszélgetés, amely egyáltalán nem, vagy nem megfelelő minőségben hallható.

2.3. Jogász

A magyar, nemzetközi, illetve adott országra vonatkozó jogász, ügyvédi, ügyési végzettséggel és szakmai gyakorlattal rendelkező hadkötelesek tervezése az elsődleges. A magyar joggal kapcsolatosan külön igény merülhet fel adott területre vonatkozó szakvizsgálóval rendelkező jogászokra, ezen végzettségek mellett viszont alapvető feltétel a többéves praxis megléte és a hatályos vonatkozó joganyag mélyreható, felhasználói ismerete.

2.4. Politológus, szociológus

Egy adott régió vagy ország esetén fontos ismerni annak kultúráját, viselkedési normáit. Ez feltétlenül szükséges az információszerzés előkészítése és végrehajtása esetén, valamint az adott területen élők közé történő beilleszkedéshez.

2.5. Pszichológia, egészségügy

- a) klinikai pszichológus, pszichológiai asszisztens és gyermekpszichológus, szociális gondozó
Egy adott feladat előkészítése és végrehajtása során nemcsak a feladatra történő felkészítésben, hanem információszerzésben és viselkedéselemzésben is hatékonyan közreműködhetnek, valamint egy adott trauma feldolgozásában is segítséget nyújthatnak, mind a civil lakosságot, mind a résztvevő állományt érintően.
- b) orvosszakértők
Egy adott eset kivizsgálásakor jelentős szerepet játszhatnak, mélyreható ismereteikkel, tapasztalatukkal nagyban segíthetik egy helyzet vagy cselekmény végrehajtása módjának megismerését.
- c) ápolók
Az önálló feladat-végrehajtásra hosszú időn keresztül fennálló stresszhelyzetben is képes ápolók jelentős mértékben támogatják egy akció sikerét, vagy egy támadást (negatív behatást) szenvedett területen élők ellátását, ezen belül a sérülések azonosítását, értékelését, valamint oltások beadását. Ezen személyekkel kapcsolatosan alapvető elvárás a kreativitás, hiszen feladatukat nem kórházban kell végezniük, hanem a megszokott orvosi eszközök és műszerek nélkül.⁷

2.6. Egyetemi oktatók és kutatók

Egy adott szakterület elemzésekor az általános tudással rendelkező szakemberek mellett a kutatási területüket érintő témában hatékonyan alkalmazhatóak az egyetemi oktató és kutató beosztású, tudományos fokozattal is rendelkező személyek.

2.7. Közgazdász, gazdasági elemző

Egy adott szituáció elemzésénél általában szükséges annak gazdasági szempontból történő elemzése.

2.8. Meteorológus, térképész

Egy feladat megtervezésekor figyelembe kell venni a várható időjárásból adódó előnyöket és hátrányokat, ebben nagy segítséget nyújthatnak a saját állományban lévő meteorológus szakemberek, valamint a terepviszonyok kihasználásában a térképészek.

⁷ Lásd www.cia.gov/careers/opportunities/support-professional/occupational-health-nurse.html

2.9. Kreatív szakemberek

A felderítés vonatkozásában segítséget jelenthetnek egy adott probléma megoldásánál azon szakemberek, akik a munkájuk során is alapvetően a kreativitásukra vannak utalva, összetett tervezési feladatot végeznek, amelyet legtöbbször nem ők, hanem a csapatukban lévő személyek hajtanak végre. Ilyen munkakör például a kaszkadőr-feladatok tervezése.

2.10. Trénerek, mesteroktatók

Szakterületenként szükség van olyan személyekre, akik az adott feladatra egy bizonyos szempontból felkészítik a katonákat, vagy szakfelkészítést végeznek az adott szakterületen általános képzettséggel rendelkezőknek. Elektronikus, hagyományos és vegyes oktatóanyagokat készítenek, a tananyagtól függően.⁸

2.11. Speciális feladatok vonatkozásában szükség esetén igényelhetők

Egyedi feladatok végrehajtásához igényelhetők speciális végzettséggel rendelkező személyek, mint például:

- állatokkal kapcsolatos feladatok során: állatorvos, állatorvosozó;
- vegyi/vírusfertőzés vizsgálata esetén: virológus, vegyész (kutató), laboros;
- tüzesetek vonatkozásában: tűszakértő, tűzvizsgáló;
- robbantások elemzése esetén: bányamérnök, robbantási szakértő, tűzoltó;
- természetes vagy mesterséges vizekkel kapcsolatos feladatok során: vízgazdálkodási szakember, bűvár, hajós;
- mentesítő személyzet: minden érintett szakterületre.

3. Elemzés-értékelés

A konkrét elemző-értékelő feladatot végző személyek a humán és technikai forrásokból származó értesülések, dokumentumok és releváns információk feldolgozását végzik. A feldolgozások alapján a meghatározott szempontok szerint jelentéseket és elemzéseket készítenek.⁹ Ezen feladatok várható növekedése miatt több szakterületen is hadköteles igény merülhet fel. Egy adott információhalmaz esetén szükség van egy részletes, kiértékelő tevékenység végrehajtására alkalmas, precíz, pontos, minden lehetőséget elemző és kiértékelő állományra. Ezen feladatokra alkalmasak például az alkalmazás- és rendszertesztelők.

⁸ Lásd www.cia.gov/careers/opportunities/support-professional/cima-instructional-designer.html#job-details-tab2

⁹ Lásd www.cia.gov/careers/opportunities/analytical

A főbb szakterületeken alkalmazható elemzők a következők lehetnek:

- Írásszakértő, grafológus
A kézzel írt iratok elemzése az irat készítőjére vonatkozóan: személyazonosság megállapítása más iratok alapján, valamint a készítő személyiségének jellemzése a megadott feltételek szerint. A kézzel történt írás háttérbe szorulásából adódóan a két szakterület közül a grafológia szerepe egyre inkább csökken. Az írásszakértői végzettséggel rendelkezők közül alapesetben a kamarai tagsággal rendelkező igazságügyi írásszakértők tervezése az elsődleges.
- Holisztikus, rendszerszemlélettel rendelkező kreatív tervezési, szervezési, logikai kapcsolatokat kezelő, értékkelő személyek
 - a) Projektmenedzser, rendszertervező, rendszerszervező, rendszertesztelő
Ezen végzettséggel és szakmai gyakorlattal rendelkező személyek több területen is alkalmazhatóak. Egy adott, összetett feladat, helyzet elemzését nagyban segíti a lehetséges kapcsolatrendszerek és a folyamatok feltérképezése, elemzése. A kapcsolat és folyamattérkép alapján további területeken és személyekre vonatkozóan folytatódhat a megfigyelés. A következő terület a belső fejlesztések támogatása. Egy összetett, időben elhúzódó fejlesztés projektként történt kezelése, szakmai felelősök, kontrollpontok meghatározása jelentősen segíti a feladatok nyomon követését és összehangolását. Gyors és pontos informatikai fejlesztés esetén egy agilis projektmenedzser a fejlesztéshez szükséges dokumentáció és a végrehajtás idejének minimalizálásával irányítja a projekt végrehajtását.
 - b) egyéb, logikai rendszereket kezelő személyek
Egy adott feladat, helyzet kiértékelése során nagymértékben segíthetnek olyan személyek, akik munkakörükből adódóan folyamatkezeléssel, logikai kapcsolatokkal foglalkoznak, illetve egyszerre több, egymást érintő feladatot kezelnek, irányítanak. Ilyenek például a vasút- és forgalomszabályzók, illetve a repülésirányítók.

A fent említett személyek kreativitása egy feladat tervezésénél, illetve nyomon követésénél is felhasználható.

4. IT és kommunikációs támogatás

A folyamatos, többsíkú kommunikáció biztosítása érdekében szükségesek az informatika, a híradástechnika és a távközlés területén nagy gyakorlattal rendelkező szakemberek megfelelő létszámú alkalmazása.

4.1. Informatikai támogatás

Az informatikai támogatás a szaktevékenységek, valamint a szervezet általános életének biztosítását is nagymértékben érinti. Az információgyűjtés, elemzés, értékelés, dekódolás minden területen informatikai eszközökkel kerülnek támogatásra, valamint

jelentős szerepet játszhat az adott feladatra/területre vonatkozó hardware- és softwareüzemeltetés, a fejlesztések, valamint a meglévő rendszerek tesztelése. Az információszerezéshez, IT-rendszerek teszteléséhez a programozók és tesztelők munkáját kiegészítve etikus hackerek is¹⁰ gyakran kerülnek alkalmazásra.

A gyors reagálás biztosítására, a fejlesztés végrehajtására agilis fejlesztők igénybevétele javasolt, akik alapvetően dokumentáció nélkül, szakmai tudásukra és csapatmunkájukra alapozva gyorsan és összehangoltan végzik a meghatározott fejlesztéseket. Az agilis projektmenedzserek agilis módszerekkel végzett IT-projekteteket és az azokra vonatkozó szükséges intézkedéseket dolgoznak ki, közreműködnek a szükséges beszerzésekben, irányítják a projektek végrehajtását, részt vesznek azok minőségbiztosításának ellenőrzésében, valamint vezető szerepet játszanak különböző szervezetekkel, hatóságokkal történő projektszintű együttműködésekben.

A kiberbiztonsági elemzők végzik a kibertámadások elemzését és értékelését, az elkövetők digitális nyomainak és káros szoftvereiknek elemzését. Saját elemzési eszközök és eljárásrendek kifejlesztésével optimalizálják feladataik végrehajtását.¹¹

Emellett az informatikai szakemberek felelnek a szervezet által használt számítógépes, hálózati és telekommunikációs rendszerek telepítéséért, üzemeltetéséért és karbantartásáért. Ezen rendszerek biztosítják a hiteles és védett információáramlást, amely alapvető feltétele a szervezet működésének.

5. A szervezet működéséhez szükséges feladatok támogatása

5.1. Őrzés-védelem

A katonai szervezetek objektumainak békeidőszaki őrzés-védelmének kiegészítése különleges jogrendben hadkötelesekkel is történhet. Az őrzés-védelmi feladatok vonatkozásában a speciális feladatok végrehajtásából adódóan a KNBSZ létesítményeinek őrzés-védelmére, a kiemelten fontos objektumok őrzésére, minősített iratok szállítására, pénzkíséret és speciális szállítmányok kíséretére és őrzésére vonatkozó feladatok ellátására elsődlegesen fegyverrelméleti és gyakorlati tudással rendelkezők, értékkísérők, valamint például fegyveres biztonsági őr, és fegyveres vagyonőr képesítéssel rendelkező hadkötelesek kerülhetnek tervezésre.

5.2. Iratkezelés – minősített iratkezelés, futár, irattárazási feladatok

Különleges jogrendben az iratkezelés mennyisége megnövekedik, valamint a katonai szervezet szervezeti elemeinek elhelyezkedése több objektumban, elhelyezési körletben

¹⁰ Lásd www.bnd.bund.de/SharedDocs/Stellenangebote/DE/Stellenangebote/hD/AS_2020/AS-2020-046.html?nn=11259466

¹¹ Lásd www.bnd.bund.de/SharedDocs/Stellenangebote/DE/Stellenangebote/hD/AS_2020/AS-2020-045.html?nn=11259466

történhet, ezért az iratkezelési feladatok végrehajtását is a békeidőszakhoz képest több helyszínen kell biztosítani. Ennek következtében az iratkezelési – ezen belül az irattározási – feladatok, illetve az iratok adott szervezethez történő kézbesítésére vonatkozó feladatok végrehajtására vonatkozóan is szükséges az állomány létszámának növelése. Elsődlegesen szakmai tapasztalat alapján az előzőleg hasonló katonai beosztást betöltött hadköteleseket, végzettség alapján: levéltári kezelő, iratkezelő, irattáros; segédlevéltáros; ügyviteli titkár OKJ-s végzettséggel rendelkezőket, illetve ügyintéző, adminisztrátor, titkár (például bírósági adminisztrátor, bírósági írnok, dokumentációs ügyintéző, iskolatitkár, iktatásirányító, irodai ügyvitel-irányító, iroda-koordinátor, ügyviteli titkár), könyvtári, levéltári nyilvántartó beosztást már betöltött személyeket. Az információtovábbításra, futárfeladatok végrehajtására elsődlegesen taxisok és futárfeladatokat már végzett személyek javasoltak.

5.3. Logisztika

Különleges jogrendben a logisztikai feladatok mennyisége és volumene jelentősen megnő. A megnövekedett személyi állomány ellátása, a technikai eszközök karbantartásának, javításának biztosítása, valamint a raktározási és elszámolási, nyilvántartási feladatok végrehajtásához képzett és gyakorlott hadköteles állomány biztosítása szükséges.

Raktározás – adott szakterületre vonatkozó végzettség, gyakorlat javasolt, például élelmezési raktár, fegyverraktár, gépjárműraktár vonatkozásában.

Szállítási feladatokra alapvetően a rendelkezésre álló és a gazdasági-anyagi szolgáltatásokon belül igényelt gépjárművekre vonatkozóan gépjárművezetők és autómentők, valamint áruszállító és mozgatástechnikus, targoncavezető, illetve igény szerint darukezelő munkakört betöltő vagy betöltött hadkötelesek javasoltak. Ezen felül vasúti szállítás esetén vasúti szakemberek, vízi szállítás tervezéséhez és végrehajtásához vízgazdálkodási szakemberek is felhasználhatók.

5.4. Élelmezéstechnikus, élelmezési szakértő, szakács

Az adott feladat végrehajtásához szükséges élelmezési ellátás biztosítása, figyelembe véve a pszichikai és fizikai igénybevételhez kapcsolódó követelményeket.

5.5. Karbantartás, infrastruktúra-fejlesztés

- a) Gépjárműszerelők – a rendelkezésre álló és a gazdasági-anyagi szolgáltatásokon belül igényelt gépjárművekre vonatkozóan;
- b) aggregátorkezelők – az áramellátás folyamatos biztosítása érdekében aggregátorkezelői végzettséggel és gyakorlattal rendelkező szakemberek;
- c) üzemanyagkutas, üzemanyagfejtő munkakörben lévő, alapvetően benzinkúton dolgozó állomány tagjának igénybevétele;

- d) épületgépészeti szaktechnikusok – az adott ingatlanban, objektumban lévő csővezeték-hálózatok (víz, gáz, csatorna, olaj) időszakos és eseti felülvizsgálata, karbantartásának irányítása, műszaki ellenőrzése és az elkészült rendszerek műszaki átvétele;
- e) erős- és gyengeáramú rendszer szaktechnikus – a villamoshálózatok érintésvédelmi és műszaki felülvizsgálata, karbantartásának irányítása, műszaki ellenőrzése és az elkészült rendszerek műszaki átvétele;
- f) szerelők – az elkészült közműrajz alapján végrehajtják a rendszerek összeállítását, szükség szerinti karbantartását, javítását, valamint kivonás, megszüntetés feladat során szakszerű bontását.

5.6. Hadművelet

A szervezet működését általánosan érintő hadműveleti feladatok támogatására, valamint egy feladat tervezésében és szervezésében is részt vesznek, vehetnek hadműveleti beosztásban lévő személyek. Különleges jogrendben ezek a feladatok megnövekedhetnek, ezért szükség lehet műveleti területen már hadműveleti beosztásban szolgálatot teljesített személyekkel történő megerősítésre.

5.7. Személyügy, pénzügy

A szervezet személy- és munkaügyi, valamint költségvetési és bérigazgatásával, valamint üzemeltetésével összefüggő feladatok végrehajtása. Ezen területen az általános személyügyi és pénzügyi végzettséggel rendelkezőkkel szemben előnyt élveznek a honvédelmi szervezeteknél korábban ilyen beosztást betöltő személyek a speciális katonai szabályozás ismeretéből adódóan.

5.8. Jog és igazgatás

A jogászok döntés-előkészítő, és jogi tanácsadással járó feladatokat láthatnak el, valamint alapvető szervezeti problémákkal is foglalkozhatnak, például a fegyelmi és büntetőjogi felelősségre vonás folyamatának végrehajtásában.

5.9. Távbeszélőközpont-kezelő és call center

Hibabejelentések fogadása, továbbítása az illetékes karbantartó állomány részére.

5.10. Egészségügy

Csapat orvos, asszisztens, fogorvos beosztások betöltésére adott szakterületen gyakorlattal rendelkező egészségügyi állomány szükséges.

A szervezet minden szakterületéről az arra felkészített állomány – beleértve a szervezet általános működését biztosító szakterületeket – szükség esetén rész vesz egy adott helyzet elemzésében, értékelésében.¹² Ezzel egyidőben a KNBSZ feladatai végrehajtása folyamatosságának fenntartásához biztosítani kell a szakemberek váltását is, ezért különleges jogrend idejére az igényeket ennek figyelembevételével kell meghatározni.

A hadköteles nyilvántartásban a hadkötelesek behívásának tervezése és végrehajtása céljából az iskolai végzettségekre, civil és katonai szakképzettségekre, nyelvtudásra, vezetői engedélyekre, a katonai szolgálatok alatt betöltött beosztásokra, valamint a munkáltató által bejelentett munkakörökre vonatkozó adatok automatikus adatszolgáltatásokkal meghatározott időközönként frissítésre kerülnek. Ezen adatok figyelembevételével a katonai igazgatás szervei hadkötelezettség idején az igényelt beosztásokra leginkább megfelelő hadköteles behívását hajtják végre.

6. Anyagi-gazdasági szolgáltatások keretén belül igényelhető szolgáltatások, ingatlanok és technikai eszközök

A létszámnövekedésből adódóan nem minden esetben biztosítható teljes mértékben a békeidőszakban biztosított szolgáltatások egy része, különös tekintettel arra, hogy ezen szolgáltatásokat békeidőszakban nem a teljes állományra vonatkozóan szükséges biztosítani.

A feladatok végrehajtására igényelhetők például elhelyezésre, tárolásra, javításra szolgáló ingatlanok, valamint üzemanyag-töltő állomások, illetve kikötők és leszállóhelyek.

Az igényelhető szolgáltatások lehetnek:

- mosatás (például egyenruha és ágynemű mosatása),
- étkeztetési ellátás,
- tisztálkodás biztosítása,
- elektromos berendezések és közúti járművek javítása.

Általános feladatok végrehajtására biztosítható technikai eszközök:

- tábori konyha üzemeltetéséhez gépjárművek: üzemanyag, fűtőanyag, hűtőkocsi, vízszállító járművek;
- személyszállításra: tranzitok, terepjárók, kisbuszok, buszok;
- teherszállításra: kis- és nagyteherautók, konténerek;
- anyagmozgatásra: daru, targonca és különböző munkagépek;
- áramellátás biztosítására: aggregátor,
- és egyéb eszközök.

A technikai eszközök kezelőszeméllyel, szolgáltatás keretében is igényelhetők.

¹² Lásd www.fbjobs.gov/career-paths/business-administration

6.1. Az igénybe vevők gazdasági anyagi szolgáltatásokkal kapcsolatos feladatai¹³

Az igénybe vevőnek a gazdasági-anyagi szolgáltatások vonatkozásában a kijelölésre vonatkozó kérelmét már békeidőszakban is benyújthatja az igénybe vevő székhelye szerint illetékes katonai igazgatási szerv vezetőjéhez – a rendszeresített formanyomtatványon – postai vagy elektronikus úton. (A katonai igazgatási szerv ezt követően a technikai eszközöket határozatban kijelöli, a szolgáltatásokra és ingatlanokra vonatkozó kijelölő határozatokat előkészíti a kiadmányozó [az ingatlan fekvése vagy a szolgáltatás helye szerint illetékes megyei, fővárosi védelmi bizottság] részére. A kijelölést követően – a kijelölés időtartama alatt – a kijelölt ingatlanról, szolgáltatásról, illetve technikai eszközről annak tulajdonosának, birtokosának, az azzal rendelkezni jogosultnak rendszeres adatszolgáltatást kell teljesítenie.)

Amennyiben az igénylőnek a részére kijelölt ingatlanra, szolgáltatásra, illetve technikai eszközre a továbbiakban már nincs szüksége, azt jelzi az illetékes katonai igazgatási szerv részére, és a kijelölés megszüntetésre kerül.

Igénybevétel esetén az igénybe vevőnek igénybevételi szándékát kérelemben kell jeleznie az illetékes katonai igazgatási központ vezetőjéhez. (Az igényelt ingatlan, szolgáltatás, illetve technikai eszköz igénybevételét a kijelölést végrehajtó hatóság határozatban rendeli el). Az igényvevő a kijelölésről, annak megszüntetéséről és az igénybevétel elrendeléséről szóló határozat egy példányát megkapja.

7. Összegzés

A KNBSZ honvédelmi szervezetként különleges jogrendi feladataihoz gazdasági-anyagi szolgáltatásokat, valamint adott feltételek fennállása mellett hadköteleseket igényelhet. Az igények biztosításában alapvető szerepet játszik a katonai igazgatás rendszere. A tervezés és a végrehajtás érdekében folyamatos együttműködés szükséges, ennek fennállása esetén a KNBSZ számára legmegfelelőbb személyi állomány és gazdasági-anyagi szolgáltatás kerülhet biztosításra.

Felhasznált irodalom

- Bundesnachrichtendienst – Karriere – Auswerter / Analyst für Cyber-Sicherheit.
Online: www.bnd.bund.de/SharedDocs/Stellenangebote/DE/Stellenangebote/hD/AS_2020/AS-2020-045.html?nn=11259466
- Bundesnachrichtendienst – Karriere – Hacker – Spezialist für CNE-Operationen.
Online: www.bnd.bund.de/SharedDocs/Stellenangebote/DE/Stellenangebote/hD/AS_2020/AS-2020-046.html?nn=11259466
- CIA – Analytic Positions. Online: www.cia.gov/careers/opportunities/analytical

¹³ A honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról 290/2011. Korm. rendelet X. fejezet.

- CIA – Careers & Internships – Careers & Internships – Education & Training Specialist. Online: www.cia.gov/careers/opportunities/support-professional/cima-instructional-designer.html#job-details-tab2
- CIA – Careers & Internships – Careers & Internships – Occupational Health Nurse. Online: www.cia.gov/careers/opportunities/support-professional/occupational-health-nurse.html
- CIA – Careers & Internships – Career Opportunities – Job Fit Tool. Online: www.cia.gov/careers/opportunities/job-fit-tool
- FBI – Career Paths – About Business Analysis and Administration. Online: www.fbijobs.gov/career-paths/business-administration
- FBI – New York – Recruitment. Online: www.fbi.gov/contact-us/field-offices/newyork/recruitment
- Ihre Karriere im BND. Online: www.bnd.bund.de/SiteGlobals/Forms/Suche/Karriere/suche_Formular.html?nn=1125946

Jogi források

- A honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény
- A honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról szóló 290/2011. Korm. rendelet

Pölöskei János¹ – Vágner Szabolcs²

Projektmenedzsment a gyakorlatban

Project Management in Practice

Absztrakt

Magyarország Kormánya „a honvédelmi kiadások és a hosszú távú tervezés feltételeinek megteremtését szolgáló költségvetési források biztosításáról szóló 1273/2016. (VI. 7.) Korm. határozat” kiadásával történelmi jelentőségű fejlesztési folyamat útjára állította az ország haderejét. A Magyar Honvédséget horizontálisan és vertikálisan teljes mértékben átható hosszú távú fejlesztési program célkitűzése, hogy Magyarország modern és ütőképes haderővel rendelkezzen, valamint a térség meghatározó hadiipari szereplőjévé váljon. A Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési program keretein belül számos képességfejlesztési program vette kezdetét, illetve került előkészítésre. Minden egyes program egyedi, egyszerű, de ugyanakkor összetett, komplex tevékenységfolyamat, beszerzések sokaságának összessége, amelyeket az elérendő projekteredmény, a költségkeret és az időtartam determinál.

Írásunkban a hatásos projektmenedzsment érdekében a projektiroda létrehozása mellett érvelünk, bemutatva röviden a szerződések előkészítésének folyamatát, majd ezen keresztül elemezve a projektmenedzsment fontosságát.

Kulcsszavak: haderő, védelmi tervezés, haderőtervezés, képességfejlesztés, Magyar Honvédség, projektmenedzsment

Abstract

The Hungarian Government with its Resolution 1273/2016 (VI.7.) started a historical military development project that put the Hungarian Defence Forces on a new road.

¹ Ezredes, MHP Haderőtervezési Csoportfőnökség, Vezetési és Irányítási Rendszerek Fejlesztési Főnökség, főnök – Colonel, HDF Command Force Planning Directorate, Command and Control Systems Development Branch head, e-mail: poloskei.janos@hm.gov.hu

² Őrnagy, MHP Haderőtervezési Csoportfőnökség, Szárazföldi Hadfelszerelési Rendszerek Fejlesztési Főnökség, főtitisz – Major, HDF Command Force Planning Directorate Land Systems Development Branch, action officer, e-mail: vagner.szabolcs@mil.hu

The aim of this horizontal and vertical development programme is to build up a modern and capable Hungarian Defence Forces. There are several capability development projects in the Zrínyi Modernisation Programme that are complex and unique, it contains a series of procurements, requires huge coordination efforts between all the involved parties, which is determined by the result to be achieved, the costs of the project, the available financial background and the duration of the project.

In support of the effective project management, we argue for the importance of a project management office by shortly describing the preparation efforts for the procurement, the contracting and via this we analyse the importance of the project management.

Keywords: *military, force and capability development, defence planning, Hungarian Defence Forces, project management*

1. Bevezető

Frederic Winslow Taylor (1856–1915) pályája kezdetén részletesen tanulmányozta a gyárakban létező munkafolyamatokat, majd olyan rendszert alkotott, amely forradalmasította a kor gyártási gyakorlatát. Minden egyes munkához egy részfolyamatot társított, ezzel maximalizálta a termelést. Korábban a termelőegységek gyártási határfoka rendkívül alacsony volt, így a taylorizmus gyorsan uralkodóvá vált. A gyártási folyamatok hierarchikus rendszerben kerültek kiépítésre, minden lépést egy másik követett. Ez a fajta gondolkodásmód hamarosan elterjedt, így megjelent a repülésben is, de említhetnénk a haderőket is a sajátos, hierarchikusan felépített struktúrájukkal és folyamataikkal.

Manapság azonban bizonyítható, hogy a szervezetek ilyen stílusú felépítése rendkívül merev struktúrát eredményez, az információáramlás nem folyamatos az egyes részlegek között, így egyes – a gazdaságosságot, vagy szélsőséges esetben a gyártási folyamatot befolyásoló – tényezők egyszerűen nem jelennek meg a részlegek közötti kommunikációban. Az ilyen módszerrel kialakított szervezetek és folyamatok nem adnak elegendő rugalmasságot, nem segítik az információáramlást a szervezetek között.

Vehetjük példának a United Fligh 173-as járatának esetét is 1978-ból.³ A járat minden probléma nélkül szállt fel, és a repülőút első állomását probléma nélkül el és érte. Az onnan törtnő felszállás után a repülőút eleje eseménymentesen zajlott a következő leszállásra történő előkészületekig, ahol az első futómű nyitott helyzetét visszaigazoló jelzőlámpa nem gyulladt ki. A személyzet a kapitány vezetésével lépcsőről lépésre ment végig a nekik kiadott ellenőrző listán, kizártak minden lehetőséget, többször is ellenőrizték az utasokat, azonban mindezek ellenére a repülőgép a kifutópályától mintegy 1500 méternyire a házak közé csapódott, miután az összes hajtóműve leállt üzemanyaghiány miatt. Az út elején rendelkeztek a megfelelő mennyiségű üzemanyaggal és az előírt tartalékokkal is. Mi történhetett, kérdezhetnénk ilyenkor? Egy pár évtizeddel később, 2009-ben az US Airways 1549-es járata sikeresen

³ US National Transportation Safety Board: Aircraft accident Report.

landolt a Hudson folyón,⁴ megmentve az összes utast és a személyzetet. Ebben a balesetben a hajtóművek leálltak egy madárral való ütközés során, de a pilóták megoldották a sikeres leszállást. Mi a különbség a két eset között?

Az első esetben – akárcsak egy szigorú szabályok szerint felépített katonai struktúrában – a pilóták és a személyzet a saját beosztásaiknak megfelelő szerepben végezték a feladataikat, úgy felépítve az egész belső kis struktúrájukat, mint egy klasszikus katonai művelet megvívására kialakított katonai parancsnokság. A kapitány kiosztotta a feladatokat, a beosztottak pedig utasításokra vártak. Ebben a helyzetben egy emberre hárult minden feladat áttekintése és annak megoldása a kialakult krízishelyzetben. A személyzet tagjai sem adták át a fontos információkat a kapitánynak. A szabályokhoz ragaszkodva követték az ellenőrző listát, a parancsnok tartott kézben mindent. Nem ellenőrizték azonban megfelelően az üzemenyagszintet, és nem figyelték a hátralévő időtartamot. Baleset lett a végeredmény. A kapitány csoportja nem tevékenykedett hatékonyan ebben a kialakult krízishelyzetben, mindent egy ember próbált felügyelni és megoldani. Ez nem a leghatásosabb megoldása a válsághelyzeteknek, mint ezt ez a szomorú példa is bizonyítja. A másik esetben a pilóták a saját területükön önállóan kezelték a kérdéseket, kihívásokat, és kölcsönösen tájékoztatták egymást az alatt a néhány perc alatt, ami a rendelkezésükre állt a sikeres leszállásig. Ezzel a két pilóta sikeres csapatot alkotott, ahol mindenki a saját területén önállóan tevékenykedik, döntéseket hoz, megosztja az információkat.

Természetesen, ha a gyártás forradalmasításáról beszélünk, akkor nem feledkezhetünk meg a futószalagos gyártásról és a modern tömeggyártás egyik úttörőjéről, Henry Ford amerikai üzletemberről és feltalálóról sem. A farmon nevelkedett, örök optimista géniusz hosszú élete során (1863–1947) számos szabadalommal büszkélkedhetett, de a halhatatlanok közé mégis a mozgó összeszerelőszalag feltalálásával és a tömegtermelés alapjainak lefektetésével került be. Ezek a forradalmi újítások a 20. század első felében az egész világon elterjedtek, később iparági szabvánnyá váltak. Henry Ford felismerte a változás szükségességét, és volt elég bátorsága és tehetsége ahhoz, hogy megvalósítsa a bevált gyakorlattól alapjaiban eltérő gyártási technológiát és módszert.

Az emberi természetbe genetikailag kódolt tökéletesítés és hatékonyság fokozása iránti vágy később sem hagyott alább, aminek következő ékes bizonyítéka a leanfilozófia elterjedése. Az 1950-es években született „lean production” azaz a „karcsúsított gyártás” módszere Japánból indul hódító útjára, amellyel a Henry Ford által bevezetett tömeggyártás az 1980-as évek közepén már nem volt versenyképes. A filozófia lényege, hogy a nem értékteremtő műveletek lehetőség szerint a gyártás teljes spektrumában szűnjenek meg, vagy csökkenjenek minimumra, és csak a legszükségesebb erőforrások (ember, gép, raktározás stb.) vegyenek részt a termelésben. A korlátozott piaci igény, az erőforrások szűkössége és az intenzív piaci verseny arra készítette Eiji Toyoda-t, a Toyota Motor Company elnökét és Taiichi Ohno-t, a vállalat gyártásszervező szakemberét, hogy megszüntessen minden nem értékteremtő „pazarlást”, és a lehető leggazdaságosabban állítsa elő a termékeit.

Ezt részletezi Taiichi Ohno 1978-ban megjelent műve a Toyota Termelési Rendszerről (*Toyota Production System – TPS*), amely a mára több változáson átesett filozófia

⁴ US National Transportation Safety Board: Accident report NTSB/AAR-10/03.

alpművének tekinthető. A megvalósításhoz széles körű eszköztárral⁵ rendelkező módszert, azaz a „lean gondolkodást” Womack és Jones (1966) szerint öt alapelv vezérli. A siker kulcsának lépései a vevői érték meghatározása, az értékáram meghatározása, a folyamatos értékteremtés biztosítása, a hűzés elve⁶ és a rendszer folyamatos tökéletesítése.

A technológia folyamatosan fejlődik, a módszerek pedig ezzel együtt változnak az erőforrások optimális felhasználása és a költséghatékonyság érdekében. Az elektronika és információtechnológia elterjedése után manapság a negyedik ipari forradalomnak („Ipar 4.0”) is nevezett világméretű fejlődési irányvonalnak, a virtuális és fizikai valóság összeolvadásának lehetünk tanúi. A cél az, hogy jobban és hatékonyabban nagyobb értéket állítsunk elő, az információtechnológia és az automatizálás összefonódása pedig biztosítja az alapot a gyártási módszerek alapvető megváltoztatásához.

A fenti példák is azt bizonyítják, hogy a fejlődés és a hatékonyság fokozására való törekvés örök. A kitűzött célt befolyásolják a körülmények (technológia, politika, demográfia stb.), a cél meghatározza a stratégiát, a stratégia pedig determinálja a szervezeti struktúrát és a módszereket.

A változás tehát elkerülhetetlen.

Igaz ez a jelenkor szervezeteire is, mint például a Magyar Honvédségre, amely fejlődésének egy új szakaszába lépett a Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program elindításával.

E program keretein belül számos képességfejlesztési program vette kezdetét, illetve került előkészítésre. Minden egyes program egyedi, egyszerű, ugyanakkor összetett, komplex tevékenységfolyamat, beszerzések sokaságának összessége, amelyeket az elérendő projekteredmény, a költségkeret és az időtartam determinál, így egyértelműen megfelel a projekt jellemzőinek.

Egy ilyen összetett megaprojekt megvalósításához mindenekelőtt gondolkodásmód-váltásra és a korábbtól eltérő struktúrák létrehozására van szükség. A képességfejlesztések megvalósítása szempontjából az egyes projektek kölcsönhatásban állnak egymással, azok összehangolása elengedhetetlen.

Jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy szükséges-e a szervezeti fejlesztés, és ha igen, milyen szervezeti forma alkalmas ezen új feladatok megoldására? Vajon ideális kialakítású-e a Magyar Honvédség jelenlegi vezetési és szervezeti struktúrája arra, hogy végrehajtsa azt a feladatot, amely az évtizedek során elmaradt fejlesztések és szervezeti megújulások elmaradásával szinte sokként érte a szervezetet?

Ahogy General Stanley McChrystal a *Team of Teams* című könyvében is kifejti:

„We had to tear down familiar organizational structure and rebuild them along completely different lines, swapping ours sturdy architecture for organic fluidity, because it was the only way to confront a rising tide of complex threats.”⁷ (Le kellett bontanunk a megszokott szervezeti struktúrákat és újjá kellett építenünk teljesen más

⁵ Például Kaizen, Húzó rendszer, Értékáram térkép, Kanban, Heijunka, SMED, Jidoka, Andon, Szupermarket, Poka-Yoke, Gemba, az 5 Miért, Vizuál-menedzsment és az 5S. Husti István, *Műszaki termelés-menedzsment. Oktatási segédlet*. Szent István Egyetem Műszaki Menedzsment Intézet. 70–105.

⁶ Husti István: Az értékteremtés csak a vevői igény felmerülése esetén kezdődik meg. In *Műszaki termelés-menedzsment. Oktatási segédlet*. Szent István Egyetem Műszaki Menedzsment Intézet. 74.

⁷ Stanley McChrystal: *Team of teams*. Introduction. Kindle edition. 20. Online: www.amazon.com/Team-Teams-Rules-Engagement-Complex/dp/1591847486/ref=sr_1_1?crd=2V03WEDK0MMOV&dchild=1&keywords=team+of+teams&qid=1609339697&sprex=team+of+teams%2Caps%2C245&sr=8-1

elgondolások mentén, erős architektúránkat cseppfolyós organizmusra kellett cserélnünk, mert ez volt az egyetlen út a komplex fenyegetések emelkedő áradatának kezelésére. »Saját fordítás«).

Ezek a komplexitások jelennek meg a Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Programban is a képességfejlesztések tervezésétől kezdve a beszerzési eljárásokon át a megkötött szerződések kezeléséig, majd azok lezárásáig.

A következőkben ezeket áttekintve elemezzük a szervezeti változtatás szükségességét, és teszünk javaslatot azok mikéntjére.

2. Alapfogalmak

Az alapfogalmak tisztázása mindenképp fontos a tartalom tárgyalása előtt, ezzel is elősegítve az egy irányban történő gondolkodást. A projektmenedzsment szempontjából, illetőleg jelen cikk tartalma miatt a következő alapfogalmak tisztázása szükséges:

- *képességfejlesztési program* – a katonai képesség elérését és a képességfejlesztés végrehajtását biztosító programok, projektek összessége;⁸
- *projekt* – minden olyan tevékenység, amely egy szervezet számára olyan egyszeri és komplex feladatot jelent, amelynek teljesítési időtartama (kezdés és befejezés) valamint teljesítésének költségei (erőforrások) meghatározottak, és egy definiált cél (eredmény) elérésére irányul;⁹
- *projektiroda* – a projektszervezetek összehangolt működését biztosító intézmény;
- *képességfejlesztési projekt* – olyan projekt, amelynek célja egy konkrét képesség kialakítása, illetve fejlesztése;
- *szervezetfejlesztés* – a külső és/vagy belső körülmények hatására felülről kezdeményezett hosszú távú, átfogó és komplex fejlesztési program, amelynek alapvető célja, hogy a szervezet struktúrájának fejlesztésével és az érintettek igényeinek figyelembevételével szignifikánsan növekedjen a szervezet hatékonysága, problémamegoldó- és versenyképessége.

3. Beszerzési rendszer a gyakorlatban

Mielőtt belekezdünk a szervezeti fejlesztés javaslat tárgyalásába, szükségesnek látjuk a beszerzési rendszer jelenlegi helyzetének áttekintését, tekintettel arra, hogy ez szolgáltatja az alapot a projektiroda megalakításához, illetőleg az egyes projektek sikeres kezeléséhez.

A Magyar Honvédség fejlesztéseinek végrehajtásához a szükséges jogszabályi alapok rendelkezésre állnak. A 2015. évi CXLIII. törvény a közbeszerzésekről és a 2016. évi XXX. törvény a védelmi és biztonsági célú beszerzésekről megfelelő alapokat nyújt a beszerzések végrehajtásához. Ezen túlmenően a 329/2019. (XII. 20.) Korm. rendelet a központi beszerző szerv kijelöléséről, a védelmi és biztonsági feladatokkal összefüggő

⁸ Pölöskei János: Képességalapú haderőtervezés. *Honvédségi Szemle*, 2021/3.

⁹ Daróczi Miklós: *Projektmenedzsment. Oktatási segédlet*. Gödöllő, Szent István Egyetem Műszaki Menedzsment Intézet, 2019. 1. fejezet 4.

beszerzések körének meghatározásáról és a védelmi és biztonsági feladatokkal összefüggő beszerzések központosított rendszeréről, továbbá a 47/2018. (XII. 21.) HM utasítás a Honvédelmi Minisztérium fejezet központi és intézményi gazdálkodásának rendjéről, valamint 48/2018. (XII. 21.) HM utasítás a honvédelmi szervezetek beszerzéseinek eljárási rendjéről meghatározzák azokat a lépéseket, amelyeket a beszerző szervezeteknek végre kell hajtani a beszerzési eljárásokban.

A beszerzési folyamat jelenlegi gyakorlatát az 1. mellékletben szemléltetjük.

A beszerzési folyamat komplex tevékenységek összessége. A beszerzési folyamat lépéseit a következő fő feladatok mentén lehet csoportosítani:

1. beszerzési igény megjelenése;
2. haderőfejlesztési tervek felülvizsgálata;
3. kormányhatározatok, mentesítések;
4. beszerzési dokumentáció előkészítése;
 - a) hadműveleti követelmények elkészítése;
 - b) beszerzés vagy K+F vizsgálata;
 - c) műszaki követelmények elkészítése;
 - d) minőségbiztosítási követelmények elkészítése;
 - e) piackutatás és előzetes ajánlatok bekérése;
 - f) becsült érték és értékelési szempontok meghatározása;
 - g) források vizsgálata.
5. beszerzési igénybejelentés elkészítése és jóváhagyása;
6. szerződéses tárgyalások és szerződéskötés;
7. szerződésmenedzsment, teljesítések ellenőrzése.

3.1. A beszerzési igény

A beszerzési igény a haderőfejlesztési tervekben realizálódik. A Tárca Védelmi Tervező Rendszere, továbbá a Magyar Honvédség képességalapú haderőtervező rendszere szolgáltatja az alapokat a beszerzési igények kialakításához. E tervezési folyamatban a hosszú- és rövid távú, valamint éves tervek elkészítésének eredményeként éves beszerzési tervek készülnek. Ezek szolgáltatják az alapot a beszerzések beindításához. A gyakorlatban – tekintettel arra, hogy a védelmi jellegű beszerzések a Védelmi Beszerzési Ügynökség (VBÜ) hatáskörébe tartoznak – az éves beszerzési tervek feltöltésre kerülnek a VBÜ-portálra, amelyek azután a források rendelkezésre állása esetén beszerzési eljárásokban realizálódnak.

3.2. A haderőfejlesztési tervek felülvizsgálata

A beszerzési igények összesítése és kialakítása előtt természetesen a haderőfejlesztési tervekben megjelölt képességeket felül kell vizsgálni. E munka keretében egyeztetni kell a tervező szervezetekkel, az esetleges változások pontosítása érdekében. Vizsgálni szükséges a már elindított beszerzési eljárások hatásait és következményeit a tervezett beszerzési eljárásra vetítve. Amennyiben szükséges, módosításokat kell tenni

mind a haderőfejlesztési tervekben, mind a beszerzési eljárásban. A haderőfejlesztési tervek felülvizsgálatának része a tervezett és a rendelkezésre álló források vizsgálata is. A tervezett és a rendelkezésre álló forrás különbsége határozza meg a kialakításra tervezett képesség tényleges végrehajtását. Ideális esetben a teljes forrás már a beszerzést megelőző év márciusában rendelkezésre áll. E nélkül a beszerzési eljárás csak feszített ütemben hajtható végre, szélsőséges esetben nem is lesz eredménye. Amennyiben a forrás nem áll rendelkezésre, a beszerzés nem indítható meg, vagy amennyiben nem áll rendelkezésre a szükséges forrás, a követelménytámasztóval közösen szükséges döntést hozni a képességkialakítás megvalósításának mikéntjére, annak lépéseire, a prioritási sorrend felállítására.

3.3. Kormányhatározatok, mentesítések

A programok előkészítési időszakában programindító kormányhatározatok kerülnek kiadásra, piackutatások kerülnek végrehajtásra, majd a potenciális üzleti partnerekkel történt tárgyalásokat követően, a pontos pénzügyi kereteket meghatározó és a Magyar Honvédség parancsnoka számára szerződéskötést engedélyező kormányhatározatok kerülnek kiadásra. Az ország biztonságához fűződő alapvető érdekek szem előtt tartásával a beszerzési eljárások mentesítésre kerülnek a védelmi és biztonsági célú beszerzésekről szóló törvény hatálya alól, majd egy hosszas előkészítő munkát követően aláírásra kerül a célként kitűzött képesség elérését biztosító szerződés.

3.4. A beszerzési alapidokumentáció előkészítése

A beszerzés alapja a hadműveleti követelmények rendszere, amely dokumentum meghatározza az alkalmazó által a beszerzendő eszközzel vagy szolgáltatással szemben támasztott követelményeket. E dokumentum alapján, az alkalmazóval együttműködve kialakításra kerülnek a műszaki és technikai követelmények, amely adatok képezik a beszerzés alapját, továbbá e dokumentum mentén kerülnek kialakításra a Minőségbiztosítási és átvételi követelmények és eljárások.

Fontos a dokumentáció előkészítésekor vizsgálni, hogy a beszerzés rögtön megvalósítható-e egy egyszerű beszerzési eljárással, vagy azt először egy K+F-folyamatnak kell megelőznie. Amennyiben a beszerzés tárgyának korábban még nem volt előzménye a Magyar Honvédségben (MH), nem rendelkezünk tapasztalatokkal – ami például a Zrínyi program esetében általános –, akkor a K+F-folyamatba történő becsatormázással elérhető, hogy egy tesztelt termék kerüljön be az MH rendszerébe.¹⁰

A beszerzési eljárás előkészítésének részeként piackutatást szükséges végezni. Több, a beszerzeni kívánt terméket és/vagy szolgáltatást biztosító (hazai vagy külföldi) vállalkozást is fel kell keresni, és tájékoztatásokat, előzetes (indikatív) árajánlatokat szükséges kérni. Ezek az adatok szolgáltatják az alapot a becsült érték meghatározásához.

¹⁰ Megjegyzés: haditechnikai eszköz K+F nélkül is bekerülhet az MH rendszerébe, amely megtakarítást eredményezhet időben és forrásokban is, de a kiválasztott haditechnikai eszközöket a vásárlás előtt tesztelni szükséges. A tesztek ismeretében lehet aztán döntést hozni a vásárlásról vagy esetlegesen egy K+F-folyamat beindításáról.

Itt ismételtelen szükséges visszacsatolni a rendelkezésre álló forrásokhoz, valamint a haderőfejlesztési tervekhez, továbbá felülvizsgálni a megvalósítás lehetőségét és annak mikéntjét.

3.5. A beszerzési igénybejelentés elkészítése

Amennyiben a beszerzéshez szükséges forrás rendelkezésre áll, el kell készíteni a Beszerzési Igénybejelentést. A jelenlegi gyakorlatban alkalmazott rendszerben a HM Védelemgazdasági hivatal (HM VGH), a VBÜ vagy a Digitális Kormányzati Ügynökség (DKÜ) folytatja le a beszerzési eljárásokat. A 329/2019. (XII. 20.) Korm. rendeletben¹¹ a Kormány központi beszerző szervként a VBÜ-t jelöli ki, ezért alapvetően ez az intézmény folytatja le a Korm. rendelet szerint érintett szervezetek védelmi és biztonsági feladatokkal összefüggő beszerzéseit a nettó 2 millió forintot meghaladó becsült értékű beszerzések esetén.

A DKÜ a nem kimondottan védelmi jellegű beszerzések esetében folytatja le az eljárást, az információtechnológiához tartozó eszközök beszerzése esetén.

Minden további beszerzési eljárás lefolytatására vonatkozó jogosultságot és eljárási rendet a már korábban említett 48/2018. (XII. 21.) HM utasítás¹² szabályozza. A Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Programmal kapcsolatos védelmi és biztonsági feladatokkal összefüggő beszerzések esetén az igénybejelentést a HM Közigazgatási Államtitkár (HM KÁT) részére szükséges felterjeszteni, majd jóváhagyás után a teljes dokumentációcsomagot a VBÜ-portálra feltöltve kezdeményezhető a beszerzési eljárás.

3.6. Tárgyalások és szerződéskötés

A védelmi és biztonsági feladatokkal összefüggő beszerzések esetében a VBÜ megszólítja a gazdasági szereplőket, akik ajánlatot tesznek. A megszólított gazdasági szereplők ajánlatait az MH által meghatározott értékelési szempontok alapján az értékelő bizottság értékeli. Az egyik legfontosabb szempont ezekben az esetekben a nemzetgazdaság támogatása és a magyar hadiipari szereplők minél nagyobb mértékű bevonása a hadiipari fejlesztésekbe. Ezt követően a kiválasztott gazdasági szereplővel lefolytatásra kerül a beszerzési eljárás, amely során többszörösen áttárgyalásra kerül a beadott árajánlat az MH igényeinek megfelelően. A sikeres tárgyalások végén kerülhet sor a szerződés megkötésére.

¹¹ 329/2019. (XII. 20.) Korm. rendelet a központi beszerző szerv kijelöléséről, a védelmi és biztonsági feladatokkal összefüggő beszerzések körének meghatározásáról és a védelmi és biztonsági feladatokkal összefüggő beszerzések központosított rendszeréről.

¹² 48/2018. (XII. 21.) HM utasítása honvédelmi szervezetek beszerzéseinek eljárási rendjéről.

3.7. Szerződésmenedzsment

Szerződéskötés után a Magyar Honvédség és a Gyártó közös projektmenedzsmentet működtet. A projektszervezetek (élükön a projektvezetőkkel) felelősek a szerződések végrehajtásáért és azok sikeres teljesüléséért.

Mint a fenti rövid összefoglalóban is látható, a szerződéskötés folyamata bonyolult tevékenységek összessége, de mindez elhanyagolható a projektmegvalósítás-menedzsment feladataihoz képest. Amíg a beszerzési eljárás egy jogszabályokban szigorúan behatárolt, egyfajta lineáris folyamat, amely kevés mozgáslehetőséget ad a beszerzési eljárást előkészítő és lefolytató szervezetek részére, addig a szerződéskötés utáni folyamatok nem jellemezhetők ezzel a lineáris megközelítéssel. Azt is fontosnak tartjuk kiemelni, hogy szakmai tartalomtól függően minden projekt más és más összetételű projektszervezetet követel meg. A projekt jellege és a projektcél határozza meg a feladatokat, és ennek függvénye a kialakítandó projektszervezet struktúra, amely folyamatosan változhat a projekt megvalósítása során.

A következőkben a projektszervezetek szükségességét tárgyaljuk.

4. Projektiroda szükségességének indoklása

A hatékonyság megőrzése és fokozása érdekében minden szervezetnek folyamatosan alkalmazkodnia kell a külső-belső környezet és a stratégia változása okozta kihívásokhoz. Ez a Magyar Honvédség esetében sincs másképp. Ezen elvek maximális figyelembevételével, első lépésként ki kell választanunk a céljaink elérését leginkább támogató szervezeti formát. Alapvetően nincs rossz és jó szervezeti forma, ugyanazon sajátosságok az elérendő cél és a körülmények függvényében előnyösek vagy hátrányosak is lehetnek.

Csupán az előzőekben ismertetett hosszadalmas beszerzés előkészítő tevékenységek projektenként legalább húsz jól felkészült szakember szoros együttműködését követelik meg, egy jól strukturált, megfelelő hatás- és jogkörrel rendelkező szervezetben.

Az előkészítő időszakot és a beszerzési eljárást követő projekt-végrehajtási időszakban a feladatok száma és összetettsége az előkészítési időszakban tapasztalt többszörösét is elérheti, ezért még több motivált szakember feladatba történő bevonására van szükség. A kezdeti motiváltságot és lelkesedést a nehézségek ellenére hosszú távon is fenn kell tartani, amely csak egy megfelelően strukturált és a szükséges hatás- és jogkörrel rendelkező szervezeti rendszerben valósítható meg.

Összességében kijelenthető, hogy a Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program célkitűzése, a meghatározó stratégia – azaz, hogy Magyarország modern és ütőképes haderővel rendelkezzen, valamint a térség meghatározó hadiipari szereplőjévé váljon – egy erre a célra létrehozott projektszervezeti rendszerben valósítható meg a leghatékonyabb módon. Ez indokolja a fejlesztés szükségességét.

A projektiroda egy feladatorientált szervezeti struktúrában tud igazán eredményesen működni, amely kialakítását megítélésünk szerint a meglévő szervezetek bázisán, a Magyar Honvédség feladatrendszeréhez igazítva kell megvalósítani.

4.1. Szervezetfejlesztés szükségessége

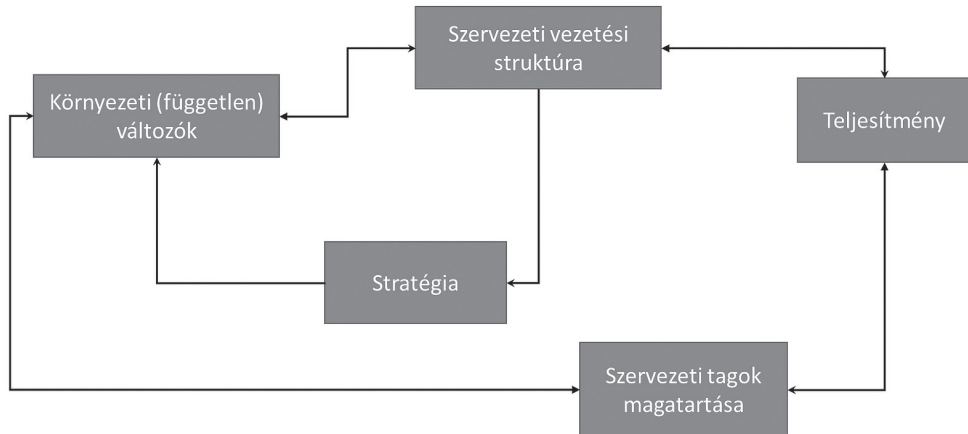
A stratégiai tervezés feladata, hogy rögzítse az adott szervezet céljait, és kidolgozza azokat a terveket és programokat, amelyek lehetővé teszik a célok elérését. Már a tervezés fázisában meg kell határozni az erőforrások elosztását és a gördülékeny végrehajtás érdekében folyamatosan gondoskodni kell azok mindenkor szükséges mértékű rendelkezésre állásáról. A megfelelő szervezeti struktúra lehetővé teszi az erőforrások, azaz a szervezet alkotóelemeinek megfelelő elrendezését. Leegyszerűsítve tehát a stratégia rögzíti a szervezet céljait, és a struktúra ezekhez a célokhoz igazítja a szervezet felépítését.

A stratégia és a struktúra között tehát oksági kapcsolat van, mégpedig olyan módon, hogy a stratégiához (mint ok) igazodik a struktúra (okozat).

A stratégia alapvetően determinálja a struktúrát. Tehát, ha egy szervezet változtatja a stratégiáját a távlati céljai megvalósítása érdekében, vagy a romló teljesítmény következtében, fejlesztenie kell a struktúrát, különben szervezeti problémák jelentkeznek. Ugyanakkor azt is észre kell vennünk, hogy a környezet befolyásolja a stratégia kialakítását, amely hatással van a struktúrára, azonban a struktúra vissza is hat a stratégiára. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a szervezet nem választhat szabadon a stratégiák közül, mert a struktúra behatárolja.

A téma kontingencia elmélet alapján történő feldolgozása során jóval sokrétűbb és összetettebb összefüggéseket fedezhetünk fel (1. ábra). Az elmélet szerint a szervezeti struktúra kialakítása követi a stratégia változásait, a választott stratégia pedig a környezeti változások függvényében alakul át, ezen kívül a környezet közvetlenül, a technológián keresztül is hat a szervezeti struktúrára.¹³

Ezen felül megjelenik még a szervezeti tagok magatartása, valamint a környezeti változók és a teljesítmény közötti kölcsönhatáson alapuló összefüggés.

1. ábra: A kontingenciaelmélet alapmodellje

Forrás: Barlai Róbertné: *Szervezetfejlesztés*. Szegedi Tudományegyetem Közoktatási Vezetőképző Intézet, 2011.

¹³ Barakonyi Károly: *Stratégiai Management*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. 109. bekezdés.

A részek közötti harmónia a szervezeti siker kulcsa. A „minden mindennel összefügg” elméletre adott természetes válasz a szervezeti struktúrák napjainkban megfigyelhető konzisztens fejlődése. Míg korábban a hierarchikus szervezeti formák voltak a jellemzőek, manapság, a gyors reagálási igény miatt, egyre inkább a mátrixszervezetek kerülnek előtérbe. A projektiroda mátrixszervezet elvi struktúráját a 2. mellékletben szemléltetjük.

A Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési program időtartama, költségvetése és komplexitása egyértelműen indokolja a feladat súlyának megfelelő létszámú és összetételű szakértőkből álló szervezet létrehozását, amely megfelelő működési struktúrával és költségvetési függetlenséggel rendelkezik. Ennek a szervezetnek a rendkívül összetett feladatrendszerébe kell hogy tartozzon a költségvetéshez igazított projektkoncepciók kialakítása, az egyes projektek tervezése, előkészítése és kezdeményezése, valamint végrehajtása és összehangolása, továbbá az élettartam-menedzsment.

A képességfejlesztések megvalósítása szempontjából az egyes projektek kölcsönhatásban állnak egymással, ezért azok összehangolása elengedhetetlen. Általánosságban elmondható, hogy a projektek végrehajtási szakaszában projektenként átlagosan 10-15 munkacsoport dolgozik egy időben, és a programokat további (nagyságrendileg 5-10 egyéb) külföldi partnerrel, illetve beszerzési eljárással is össze kell hangolni.

Könnyen belátható, hogy a projektek szerződés-kötést követő végrehajtási szakaszának feladatai mind horizontálisan, mind vertikálisan messze meghaladják az előkészítő tevékenység feladatait, ezért az eddig példa nélküli feladat eredményes végrehajtása a jelenlegitől eltérő, a nemzetközi gyakorlatban általánosan alkalmazott intézmény, a projektiroda létrehozását kívánja meg. A projektiroda a projektszervezetek összehangolt működését biztosító intézmény. A projektszervezetek feladata pedig a projektek előkészítése, menedzselése, végrehajtása, a beszerzések megvalósítása, a kapcsolódó mérnöki,¹⁴ technikai és kezelői tudásháttér felépítése, valamint az eszközök hosszú távú fenntartásának és működtetésének megalapozása.

A projektiroda élén a projektigazgató áll mint az egyes projektekért felelős projektvezetők felettése. A rendszer komplexitására való tekintettel további projektszervezetek közötti „finomhangolásra” is szükség lehet, amelyet a projektigazgató és a projektvezetők között elhelyezkedő programigazgatók végeznek. A projektiroda elsődleges feladata a projektigazgató és a projektvezetők tevékenységének segítése, a projektvezetési eljárások és szabályzatok kialakítása, a projektkontrollrendszer működtetése, továbbá a projektvezetési tapasztalatok és eszköztár összegyűjtése és megosztása az érintettekkel. Az egyes projektek lezárását követően a projektek utólagos értékelése is a projektiroda feladatkörébe tartozik, mint ahogy a feldolgozott tapasztalatok projektvezetőkkel történő megosztása is. A projektigazgató felelősségi körébe tartozik a projekteredmények behatárolása, a projektek közötti koordináció (idő, erőforrás, költség), a projektkontroll működése, a projektek során bekövetkező változások kezelése, valamint annak felügyelete, hogy a projekteredmények megfeleljenek a szervezet által előírt elvárásoknak, vagyis a hadműveleti és felhasználói követelményeknek.

¹⁴ Erre megoldás lehet a duális képzési forma, amely az MH és a hallgató számára is hasznos, hiszen az elméleti oktatás a felsőoktatási intézményben, a gyakorlati képzés pedig az MH szervezeteinél folyik.

Általánosságban a projektiroda kialakítását aszerint lehet meghatározni, amit 3. mellékletben szemléltetünk:

- a projektszervezetek koordinálásáért a projektiroda vezetősége (projektigazgató, programigazgatók) és azok törzse a felelős;
- a projektiroda az MHP szervezeti struktúrájában integráltan működő szervezet (lehetőség szerint parancsnok vagy parancsnokhelyettes közvetlen), és a projektekkel kapcsolatos költségekre dedikált projektiroda költségvetési kerettel rendelkezik.

A 4. mellékletben szemléltetett projektszervezet alapvető szervezeti sajátosságai:

- a projektvezetők rendelkeznek döntési szabadsággal, együttműködve az MHP szakmai szervezeteivel;
- önálló költségvetési kerettel rendelkezik (program/projekt forrása, fogadások, utazások, járulékos költségek), amely a projektintézmény költségvetési gazdálkodásában szabályozva van.

4.2. A projektszervezet humán összetétele

Egy projekt sikeres megvalósítása, a stratégia célokhoz igazodó projektet azonosító karakterisztikák mint elsődleges projektcélok elérése (eredmény, időtartam, költségkeret) érdekében alapvető fontosságú a projektvezető, illetve a projektben részt vevő csoporttagok szakmai felkészültsége, valamint a projektteam összetétele. Alapvetően a projekt jellege határozza meg a csoport összetételét, amelyet célszerű szakterületenként elkülöníteni.

A projektszervezet élén a projektvezető áll, akinek egyértelmű felelőssége a projekt megvalósulása.

Figyelembe véve a programok komplexitását, általánosságban az alábbi szakértők delegálása szükséges az egyes programokba, akik szükség esetén munkacsoportok működtetésével önállóan koordinálják a felelősségi körükbe tartozó szakterületet:

1. szerződésmenedzsment (jogi támogatás);
2. kereskedelmi menedzsment (vám, pénzügyi, kereskedelmi támogatás);
3. főeszköz konfiguráció kialakításáért felelős menedzsment a szakági szakértők támogatásával (fegyverzettechnika, páncélos- és gépjárműtechnika, repülő műszaki, műszaki, vegyi védelem, híradó, elektronika, informatika, egyéb projekt specifikus szakértők);
4. rendszer kialakításáért felelős menedzsment, amely lehet például:
 - általános rendszerintegráció;
 - fegyverplatform integráció;
 - C4I (HF, V/UHF, Intercom, GPS);
5. integrált logisztikai támogatásért felelős menedzsment (fenntartás, javítás, alkatrészkészletek);
6. minőségmenedzsment;
7. képzésért, kiképzésért felelős menedzsment;
8. infrastruktúra kialakításáért felelős menedzsment;
9. kockázatelemző és -kezelő menedzsment.

Minden egyes (szak)menedzser mögött a feladat nagyságrendjéhez igazodó szakmai csoportok dolgoznak, amelyek létszáma és összetétele projektenként kerül meghatározásra, és amelyek a projekt végrehajtása során változhatnak. Az állandó tagok mellett ideiglenesen külső szakértők is bevonásra kerülhetnek, illetve a projekt aktuális státuszának megfelelően az erőforrások egyensúlya az egyes szakterületek között eltolódhat. A mindent meghatározó cél, a projektszervezet mindenkori igények kielégítésére képes, kiegyensúlyozott működtetése.

5. Összegzés

Csakúgy, mint az élet minden területén, a Magyar Honvédség esetében is igaz, hogy csak a változás bizonyossága az állandó. Ez nem valami idegen és fenyegető valóság, amitől tartanunk kellene, értelmezésünk szerint a változás sokkal inkább a folytonos fejlődés lehetőségét biztosítja számunkra.

Láttuk ezt Taylor, Ford, Toyoda esetében is, hogy csak néhány eklatáns példát említsünk, és a repülésben bekövetkezett vészhelyzetek példáival is igyekeztünk érzékelteni a kreatív és rugalmas gondolkodás fontosságát. A kreativitás és alkalmazkodás a hétköznapokban is fontos, az üzleti világban pedig már régen felismerték a környezeti kihívásokhoz és a vállalati stratégiához rugalmasan alkalmazkodó szervezeti struktúra fontosságát. Sőt, tovább menve, a folyamatosan változó, rugalmas szervezeti struktúra fontosságát. Erre a legjobb bizonyíték, ha megnézzük a napjainkban sikeresen prosperáló világvállalatok szervezeti felépítését és működési gyakorlatát. Negatív példát már nehezebb lesz találni, mert a környezet változásaira lassan reagáló, alacsony hatékonysággal működő vállalatok jellemzően hamar csődbe mennek.

Tekintve, hogy a Magyar Honvédség nem profitorientált üzleti vállalkozás, a csőd veszélye nem áll fenn, hacsak azt nem tekintjük csődnek, ha Magyarország Alaptörvényében rögzített feladatait nem képes a maximális hatékonysággal végrehajtani.

Ha a Haza védelméről van szó, a maximális hatékonyságnál alább nem adhatjuk! A megoldás megszületett, a Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program pontosan ezt a célt szolgálja. Szerencsére a megoldás módját sem nekünk kell kitalálni, hiszen az üzleti világban és a világ számos országának haderejében már alkalmazzák. A kulcsszó a program, vagy projektmenedzsment. Ennek fontosságát és komolyságát bizonyítja, hogy a NATO¹⁵ külön dokumentumot adott ki a szövetséges országok által alkalmazott programmenedzsment egységesítése érdekében.¹⁶ Nekünk csupán az a feladatunk, hogy a rendelkezésre álló szakirodalomra és gyakorlati példákra építkezve megvalósítsuk a Magyar Honvédség stratégiai céljai eléréséhez szükséges szervezeti változásokat.

Igazoltuk, hogy a stratégiai cél – azaz, hogy Magyarország modern és ütőképessé haderővel rendelkezzen, valamint a térség meghatározó hadiipari szereplőjévé váljon – elérése érdekében indított Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési program megvalósítása céljából fejleszteni kell a Magyar Honvédség szervezeti struktúráját.

¹⁵ North Atlantic Treaty Organization.

¹⁶ NATO Standard AAP-20 NATO Programme Management Framework (NATO Life Cycle Model) Edition C Version 1 October 2015, Published by the NATO Standardization Office (NSO) © NATO/OTAN.

Ez a fejlesztés azt jelenti, hogy ki kell alakítani a meglévő szervezeti struktúrába integrált projektszervezeti rendszert. Ezt úgy vizionáltuk, hogy egy jelenlegi struktúrába illesztett projektirodát kell létrehozni, amely intézmény egyetlen feladata az egyes projektek megvalósítása érdekében létrehozott projektszervezetek koordinálása, hatékony működtetése. Álláspontunk szerint, a Zrínyi Honvédelmi és Haderőfejlesztési program a komplexitását, szakmai tartalmát, időtávját, valamint költségkeretét tekintve egy megaprojekt, amely további olyan kisebb, de méretét tekintve továbbra is jelentős projektekre bontható, amelyek mindegyike számos, egymással kölcsönös függőségi viszonyban lévő projektet és beszerzéseket sokaságát foglalja magában.

Egy összetett feladat megoldásához komplex megoldás kell. Esetünkben ez azt jelenti, hogy a szervezeti struktúra fejlesztésén kívül a humán erőforrás-menedzsmentre is nagy hangsúlyt kell fektetni. Olyan szakértői gárda csapattá építésére van szükség, akik szakértelme és elkötelezettsége megkérdőjelezhetetlen. Ennél még nehezebb feladat a szervezet tagjainak megtartása, de minimum tízéves időtávban gondolkodva arra is fel kell készülni, hogy a projektcsapatok esetlegesen távozó szakmai állományát pótolni tudjuk.

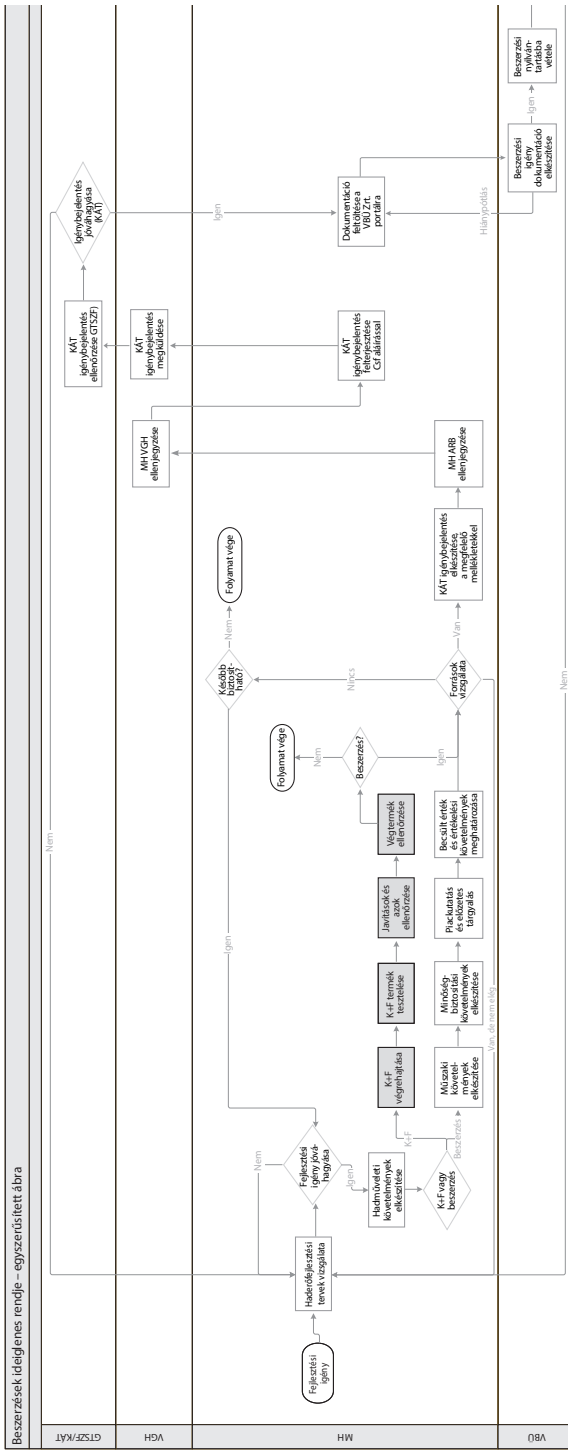
Az általunk ismertetett szervezetfejlesztési javaslat szignifikáns beavatkozás és költségvetési igény nélkül illeszthető a jelenlegi struktúrába, de a részleteinek kidolgozása alapos előkészítést és további szakértők bevonását igényli.

Felhasznált irodalom

- Antal Iván: A szervezetfejlesztési igények bevezetése a vállalat környezetének és céljainak jellemzőiből. Ipargazdaság, 1981.
- Bakacsi Gyula: *Szervezeti magatartás és vezetés*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1996.
- Barakonyi Károly: *Stratégiai Management*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. Online: https://docplayer.hu/12640252-Strategiai-menedzsment-barakonyi-karoly.html?fbclid=IwAR0Q8bQoQIsC-qqiokLTZe9Ys1Rae-cSO-JUSGo0HQ_ZFN0n5QfG5riw4Ro#show_full_text
- Barlai Róbertné: *Szervezetfejlesztés*. Szegedi Tudományegyetem Közoktatási Vezetőképző Intézet, 2011. Online: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2009_0026_kovi_szervfejl/42_vltoztatni_a_struktr.html
- Csath Magdolna: *Stratégiai vezetés-vállalkozás*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.
- Daróczi Miklós: *Projektmenedzsment. Oktatási segédlet*. Gödöllő, Szent István Egyetem Műszaki Menedzsment Intézet, 2019. 1. fejezet 4. Online: <https://adoc.pub/projektmenedzsment-dr-daroczi-miklos.html>
- Daróczi Miklós: *Haladó projektmenedzsment. Oktatási segédlet*. Gödöllő, Szent István Egyetem Műszaki Menedzsment Intézet, 2019.
- Görög Mihály: *A projektvezetés mestersége*. Budapest, Aula, 2003.
- Husti István: *Projekttervezés. Oktatási segédlet*. Gödöllő, Szent István Egyetem Műszaki Menedzsment Intézet, 2019.

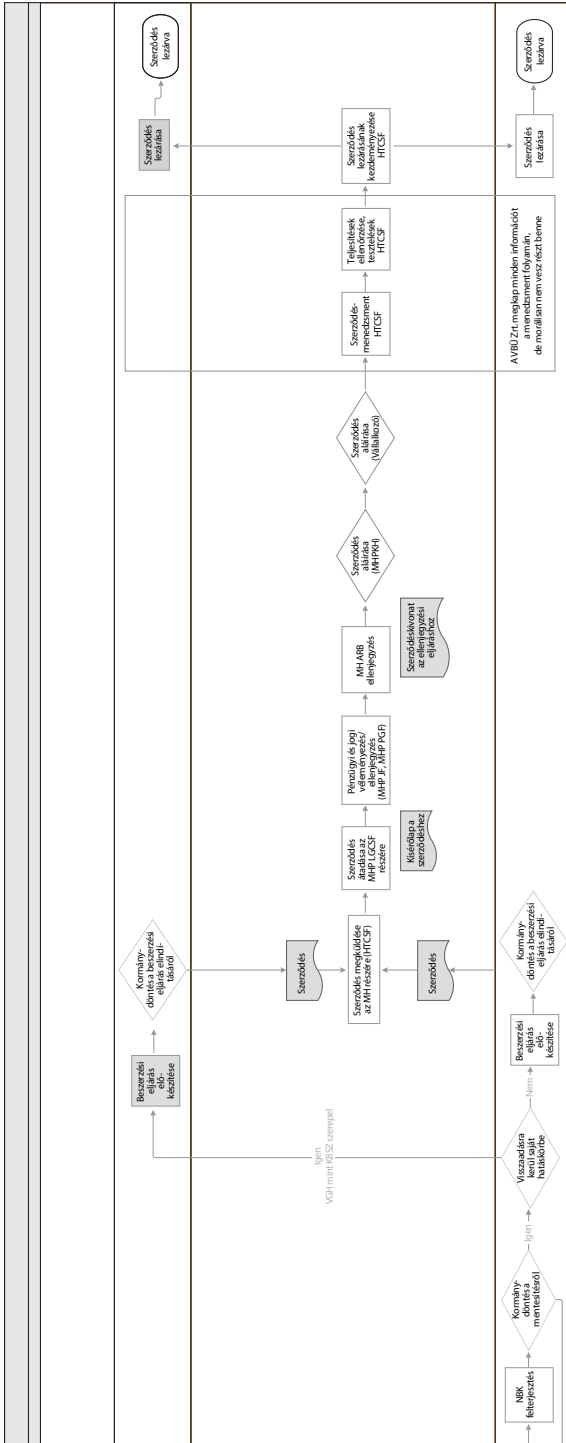
- Husti István: *Műszaki termelésmenedzsment. Oktatási segédlet*. Gödöllő, Szent István Egyetem Műszaki Menedzsment Intézet, 2020.
- McChrystal, Stanley: *Team of teams*. Kindle edition. Online: www.amazon.com/Team-Teams-Rules-Engagement-Complex/dp/1591847486/ref=sr_1_1?crid=2V03WED-K0MMOV&dchild=1&keywords=team+of+teams&qid=1609339697&srefix=-team+of+teams%2Caps%2C245&sr=8-1.
- US National Transportation Safety Board: Accident Report NTSB/AAR-10/03. Online: www.nts.gov/investigations/AccidentReports/Reports/AAR1003.pdf.
- US National Transportation Safety Board: Aircraft Accident Report. Online: www.nts.gov/investigations/AccidentReports/Reports/AAR7907.pdf.
- Varga Károly: *Az emberi és szervezeti erőforrás fejlesztése*. Budapest, Akadémiai, 1988.
- Womack, James P. – Daniel T. Jones: *Lean szemlélet*. Budapest, HVG könyvek, 2009.

1. melléklet: A beszerzési folyamat (példa)

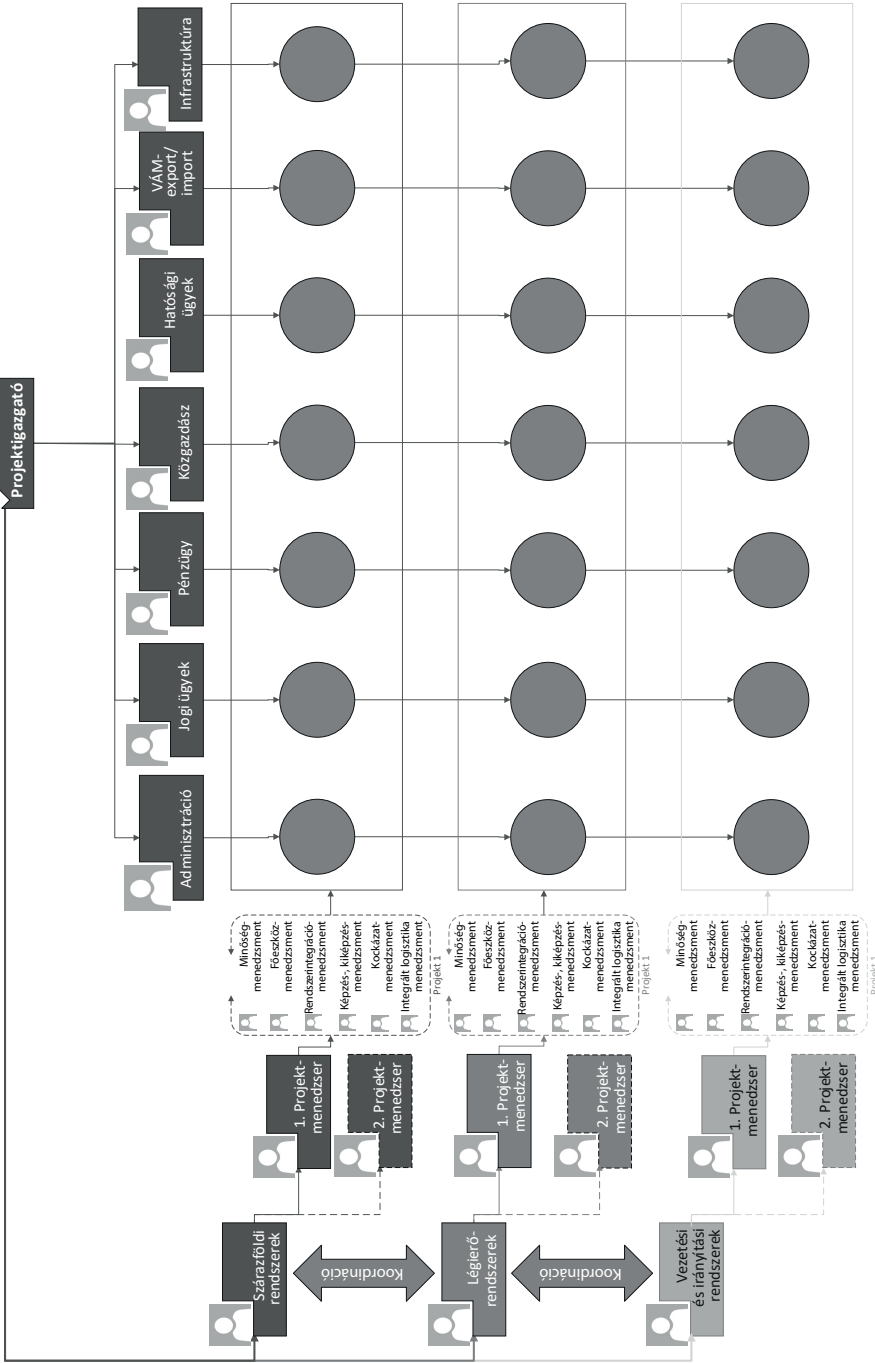
Beszerzési dokumentáció
 Igénybejelentés beszerzési eljárás lebonyolítására
 Becsült érték meghatározása
 Értékelési szempontok
 VBU Zrt. általános szerződési feltételek elfogadása
 nyilatkozat
 Fedezetgarancia
 Hadműveleti követelmények
 Műszaki követelmények

Az ábra folytatása a következő oldalon.

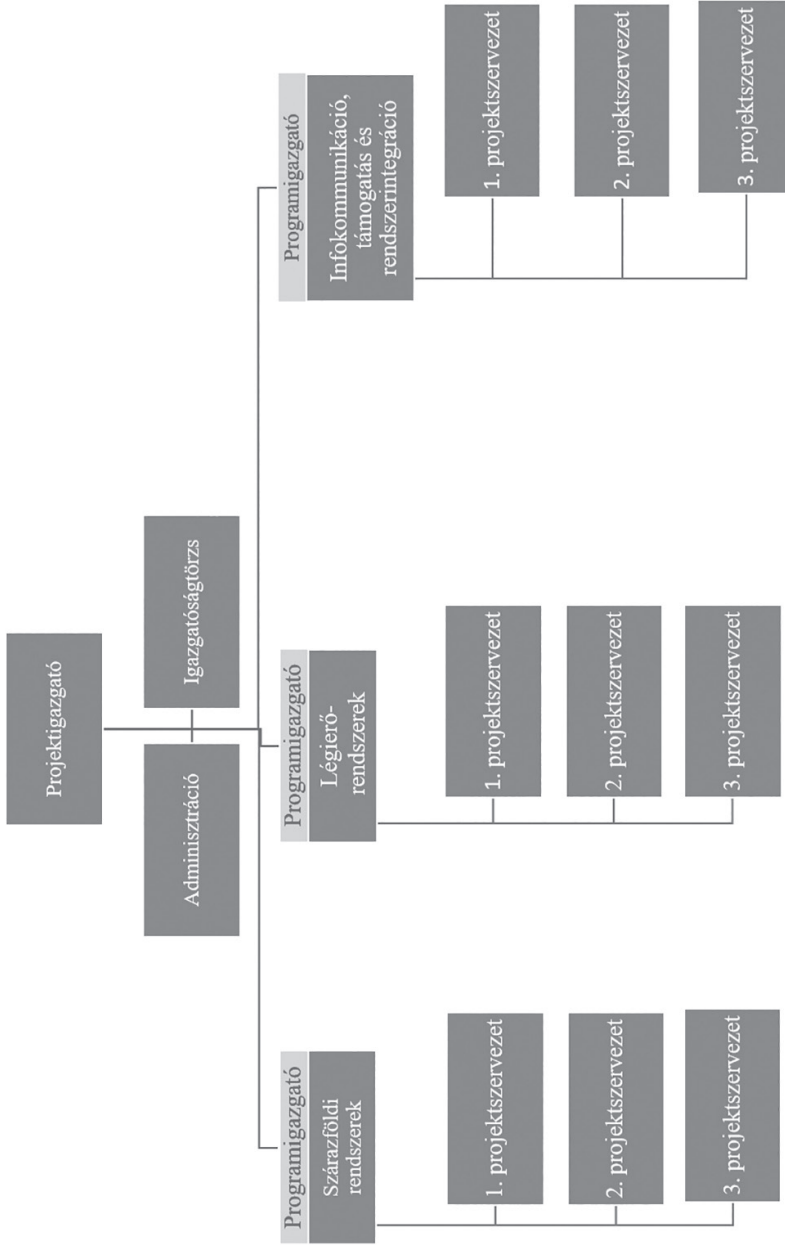
Forrás: a szerző saját szerkesztése

2. melléklet: Projektiroda mátrixszervezet-struktúrája (példa)

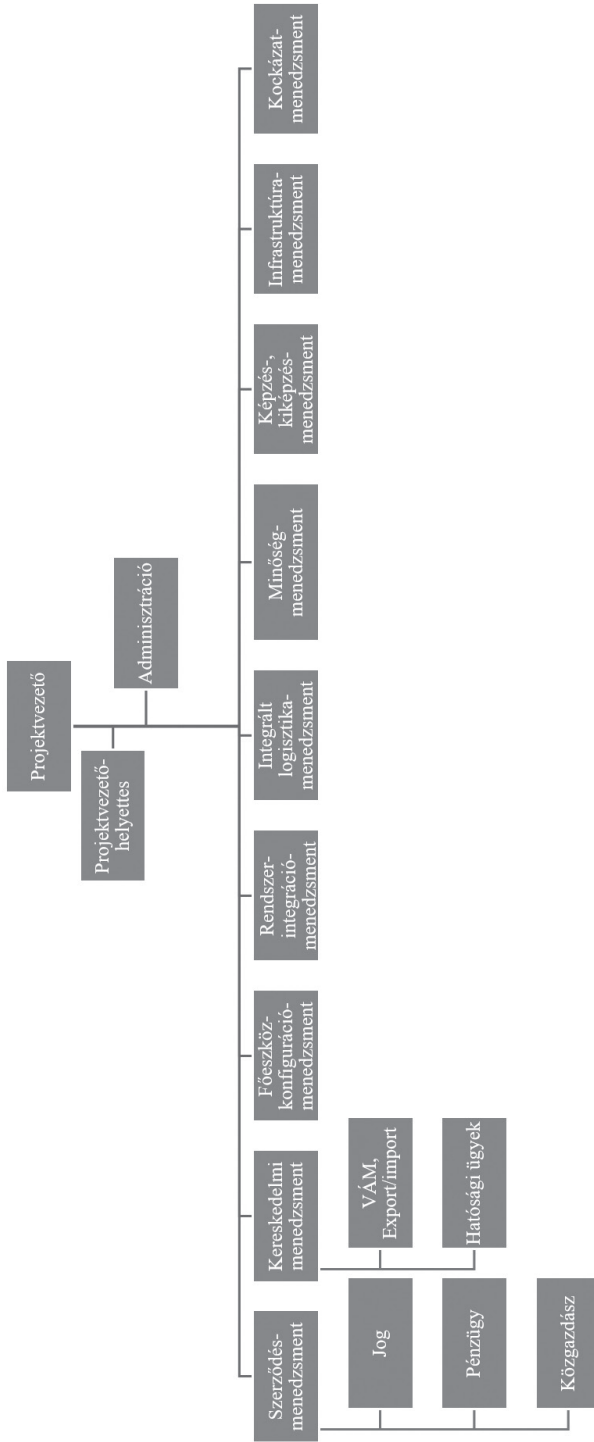
Forrás: a szerző saját szerkesztése

3. melléklet: Projektiroda szervezeti struktúrája (példa)

Forrás: a szerző saját szerkesztése

4. melléklet: Projektszervezet szervezeti struktúrája (példa)

Forrás: a szerző saját szerkesztése

Tartalom

JOBBÁGY ZOLTÁN: CHARLES EDWARD CALLWELL ÉS A KISHÁBORÚK CIKLIKUS TERMÉSZETE	5
HARKA ÖDÖN: AZ ANSALDO KISHARCKOCSI LESTÁK TAMÁS: ÉVTIZEDES KÉSÉSSSEL ÉRKEZŐ LÉGI TÁMOGATÁS?	17 29
MÁTYÁS BOTOND HUNOR: HADTÖRTÉNELMI TANULSÁGOK EGY ÚJ CSAPATNEM MEGSZERVEZÉSÉRŐL – ROHAMTÜZÉRSÉG, AVAGY ÖNJÁRÓ TÜZÉRSÉG	45 85
ŐZE ZOLTÁN: A CIVIL-KATONAI KÖLCSÖNHATÁS JELENTŐSÉGE SÚLYOS ABV-ESEMÉNYEK KEZELÉSE SORÁN	55
GÁL MARIANNA: A FÜGGETLEN ÁLLAMOK KÖZÖSSÉGÉNEK LÉTREJÖTTE – A HÁROM ÁLLAMFŐI TALÁLKOZÓ, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL UKRAJNÁRA	69
TAKÁCS LILI: ASZIMMETRIKUS KERESKEDELMI KAPCSOLATOK AZ OLASZ-LÍBIAI VISZONYLATBAN	81
KANYÓ MÁRIA – LŐWI ILDIKÓ: A SZIMBÓLUMOK EGYETEMES ÉRTÉKMEGŐRZŐ SZEREPE	101
NÉMETH JÓZSEF LAJOS: STRATÉGIAI KOMMUNIKÁCIÓ: FÓKUSZBAN AZ ÁLLAM ÉS A HADERŐ	115
HÉREGI ERIKA: A KATONAI NEMZETBIZTONSÁGI SZOLGÁLAT HADKIEGÉSZÍTÉSI LEHETŐSÉGEI KÜLÖNLEGES JOGREND BEN	133
PÖLÖSKEI JÁNOS – VÁGNER SZABOLCS: PROJEKTMENEDZSMENT A GYAKORLATBAN	145